

AB'YE GİRİŞ SÜRECİNDE TÜRK TARIMI

Elvan ZEYBEK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Şadan ÇALIŞKAN

Uşak

Eylül, 2012

AB'YE GİRİŞ SÜRECİNDE TÜRK TARIMI

Elvan ZEYBEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Şadan ÇALIŞKAN

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2012

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ
AB'YE GİRİŞ SÜRECİNDE TÜRK TARIMI

Elvan ZEYBEK

İktisat Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2011

Danışman: Doç. Dr. Şadan ÇALIŞKAN

Tarım sektörü gıda güvenliği, beslenme, kendine yeterlik, gelir dağılımında adaletin sağlanması vb. gerekçelerle dünyanın hemen her yerinde en çok korunan ve desteğe konu olan bir sektördür. Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasında 3 Ekim 2005 tarihinde başlamış olan tam üyelik müzakerelerinde ülkemiz 35 farklı dosyada AB normlarına uyum sağlaması gerekmektedir. Şüphesiz AB ile yapılacak tam üyelik müzakerelerinde ülkemizi en fazla uğraştıracak konulardan birisi, AB Ortak Tarım Politikasına (OTP) uyum açısından önemli sorunları olduğu gözlenen tarım sektörüdür. AB'ye üyelik sürecinde tarım sektörü açısından uyumun sağlanması Türkiye için bazı kriterlerin yerine getirilmesi ile mümkün hale gelecektir. Bu kriterler ise, tarım sektörünün yapısı, politikaları ve mevzuata uyumu olarak sıralanabilir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde önce tarım sektörünün teorik analizi yapılmış, ardından Türkiye'de tarım sektörünün tarihsel gelişimi, tarım sektörünün mevcut durumu ve tarımın ekonomideki yeri incelenmiştir. Bölümün sonunda Türkiye ile seçilmiş diğer ülkelere ait veriler karşılaştırılarak Türkiye'nin başta tarımsal istihdam, verimlilik vb. konularda ne durumda olduğu tartışılmıştır.

İkinci bölümde ise AB'ye giriş sürecinde Türk tarımının sorunları ve çözüm önerileri ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Ardından AB müzakere sürecinde tarımla ilgili olarak yapılması gereken hazırlıklar ve izlenmesi gereken stratejiye ilişkin öneriler sunulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Doğrudan Gelir Desteğinin amaçları belirtilmiş ve olumlu - olumsuz yönleri ele alınmıştır. Ardından Doğrudan Gelir Desteğinin Avrupa Birliğinde ve Amerika Birleşik Devletindeki uygulamaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Türkiye Tarım Sektörü, Avrupa Birliği, Türk tarımının sorunları ve çözüm önerileri, Doğrudan Gelir Desteği.

POSTGRADUATE THESIS ABSTRACT

TURKISH AGRICULTURE IN THE EU ACCESSION PROCESS

Elvan ZEYBEK

Department of Economics

Usak University Institute of Social Sciences, October, 2011

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Sadan CALISKAN

Food safety in agriculture, nutrition, self-efficacy, and so on reasons justice in the distribution of income etc. is a sector which is the main subject to be supported and protected in almost every part of the world. In the negotiations for full membership of Turkey with European Union (EU), has been started on 3 October 2005, our country is required to comply to EU norms in 35 different areas. Undoubtedly, in the negotiations for full membership of Turkey with European Union, one of the most compelling issues is the agricultural sector which is observed to have important issues in terms of compliance with the EU Common Agricultural Policy. Just possible only to fulfill certain criteria for Turkey in terms of agriculture sector in ensuring compliance with EU in the process of the full membership of EU. and the criteria can be sorted as the structure of the agriculture sector, its policies and the compliance with legislation.

In the first part of the study that it is prepared, theoretical analysis of the agricultural sector is carried out, and then the historical development of the agricultural sector in Turkey is examined. The current state of the agricultural sector was discussed and the place of agriculture in the economy was assessed. By comparing data for selected other countries with Turkey, what position Turkey has in the subjects, mainly, Turkey's agricultural employment, productivity and so on was discussed.

Also, in the second part, the problems of Turkish agricultural which makes up of the first aim of the study and solutions have been expressed in detail, first of all, in the process of accession to EU. Then the preparations to be carried out about agriculture and the proposals with regard to the strategy to be followed are listed.

In the third part, Direct Income Support's aims were stated and its positive negative aspects were discussed. And then, Direct Income Support's practices were discussed in EU an USA.

Keywords: Agriculture, Agricultural Sector in Turkey, the European Union, the Turkish agriculture problems and solutions, Direct Income Support.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İktisat Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Elvan Zeybek Yıldırım'ın "AB'ye Giriş Sürecinde Türk Tarımı" başlıklı tezi 26.09.2012 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ**İmza**

Üye (Tez Danışmanı): Doç. Dr. Şadan ÇALIŞKAN

.....

Üye : Prof. Dr. M. Faysal GÖKALP

.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Yılmaz AKYÜZ

.....

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Musa ÇİFCİ

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanmasında bana yol gösteren, konuyla ilgili kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan, destek ve yönlendirmeleriyle çalışmanın tamamlanmasına büyük katkı sağlayan saygıdeğer hocam Sayın Doç. Dr. Şadan ÇALIŞKAN'a sonsuz teşekkür ederim.

Hayatımın her döneminde yanımda olan, maddi-manevi hiçbir desteğini esirgemeyen anneme ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Elvan ZEYBEK

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı :Elvan ZEYBEK
Doğum Yeri ve Tarihi :Uşak, 19 Şubat 1985
Lisans Öğretimi :Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü
Yüksek Lisans Öğretimi : -
Bildiği Yabancı Diller :İngilizce
Bilimsel Faaliyetler : -

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : -
Projeler : -

İletişim

e-posta adresi :elvan8800@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖZET	3
ABSTRACT	5
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	7
ÖNSÖZ	8
ÖZGEÇMİŞ	9
İÇİNDEKİLER	10
KISALTMALAR	14
TABLolar LİSTESİ	15
GİRİŞ	17

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN TEORİK ANALİZİ VE TÜRKİYEDE TARIM SEKTÖRÜ

1.TARIM SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE TANIMI.....	19
2.TARIM SEKTÖRÜNÜN TEMEL ÖZELLİKLERİ.....	20
3.TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ.....	22
4.TARIMIN EKONOMİDEKİ YERİ.....	25
5.TARIMA DEVLET MÜDAHALESİNİN GEREKÇELERİ.....	27
6.TARIMSAL DESTEKLEMENİN ÖNEMİ VE AMACI.....	28
7.TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ARAÇLARI.....	29
7.1.Doğrudan Gelir Desteği.....	29
7.2.Fark Ödemesi.....	30
7.3.Telafi Edici Ödemeler.....	30
7.4.Hayvancılık Destekleri.....	30
7.5.Tarım Sigortası Ödemeleri.....	31
7.6.Kırsal Kalkınma Destekleri.....	31
7.7.Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı Destekleri.....	31
7.8.Diğer Destekleme Ödemeleri.....	32

8.TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ.....	32
8.1.Osmanlı Dönemi.....	32
8.2.Kuruluş Yılları ve Çok Partili Dönem (1923–1960).....	34
8.3.Planlı Dönem (1960–1979).....	37
8.4.1980 Sonrası.....	40
9.TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU.....	44
9.1.Tarımın Üretim Yapısı.....	44
9.1.1.Bitkisel Üretim.....	45
9.1.2.Hayvansal Üretim.....	51
9.1.3.Orman ve Orman Ürünleri.....	59
7.1.4.Su ve Su Ürünleri.....	62
10.TARIM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	66
10.1.İstihdamdaki Yeri.....	66
10.2.Milli Gelirdeki Yeri.....	72
10.3.Dış Ticaretteki Yeri.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIMIN SORUNLARI

1.AB’YE ÜYELİK SÜRECİNDE TARIMSAL SORUNLAR.....	78
1.1.Tarımsal İşletmelerin Çok Parçalı ve Küçük Ölçekli Olması.....	78
1.2.Gübre Kullanımının Yetersiz Olması.....	84
1.3.Sulama Olanaklarının Yetersiz	88
1.4.Tarımsal Araç ve Gereç Kullanımının Yetersiz Olması.....	91
1.5.Verimliliğin Düşük Olması.....	94
1.6.Tarımsal Kredilerin ve Diğer Destekleme Politikalarının Belirlenmesi, Yürütülmesi ve Yönlendirilmesinde Koordinasyon Yetersizliği.....	97
1.7.Hayvansal Üretimde Çevresel ve Genetik Nedenlerden Kaynaklanan Verim Düşüklüğü.....	107
1.8.Kaliteli Kaba Yem Üretiminin Yetersizliği ve Karma Yem Hammaddelerinin Fiyatlarının Yüksekliği.....	108
1.9.Hayvan Hastalığı ve Salgın Hastalıklara İlişkin Sorunlar.....	109
1.10.Sektördeki Örgütlenme ve Üretim Planlanması Sorunları.....	110
1.11.Eğitim Düzeyi, Araştırmacı ve Üretici Arasındaki Bilgi Akışı Yetersizliği.....	111

2.ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	112
2.1.Arazi Parçalanmasının Önlenmesi ve Toplulaştırmasına Gidilmesi.....	112
2.2.Sulama Olanaklarının Arttırılması.....	113
2.3.Tarımsal Verimliliğin Arttırılması ve Rekabet Edebilirliğin Sağlanması.....	114
2.4.Organik Tarımın Teşvik Edilmesi.....	115
2.5.Tarımsal Nüfusun Azaltılması.....	115
2.6.Tarımsal Sanayi Yatırımlarının Arttırılması.....	116
2.7.Örgütsel Yapının Güçlendirilmesi.....	117
2.8.Hayvansal Üretimde Çevresel ve Genetik Nedenlerden Kaynaklanan Verim Düşüklüğünün Çözümüne Yönelik Stratejiler.....	118
2.9.Kaliteli Kaba Yem Üretiminin Yetersizliği ve Karma Yem Ham Maddelerinin Fiyatlarının Yüksekliğinin Çözümüne Yönelik Stratejiler.....	118
2.10.Hayvan Sağlığı ve Salgın Hastalıklara İlişkin Sorunların Çözümüne Yönelik Stratejiler.....	119
2.11.Eğitim Düzeyi, Araştırmacı ve Üretici Arasındaki Bilgi Akışı Yetersizliğinin Çözümüne Yönelik Stratejiler.....	119
3.AVRUPA KOMİSYONU 2010 YILI İLERLEME RAPORU.....	120
4.TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN AVANTAJLARI.....	121
5.TARIM ALANINDA MÜZAKERELERİ HIZLANDIRMANIN YOLLARI....	122
5.1.Tarım Sektörüne Yönelik Kapsamlı Bir Veri Tabanı Oluşturulması...122	
5.1.Teknik Kapasitesi Yüksek Bir Ekip Oluşturulması.....	123
6. TÜRKİYE’NİN AB’YE UYUMUNUN TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLAYACAĞI KATKILAR.....	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ

1.DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİNİN TANIMI.....	125
1.1.Üretimden Bağımsız Doğrudan Gelir Desteği.....	126
1.2.Üretimle Bağlantılı Doğrudan Gelir Desteği.....	127
2.DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİNİN AMAÇLARI.....	127
3.DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİNİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ...	128
4.AB'DE DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ UYGULAMASI.....	129
5.ABD'DE DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ UYGULAMASI.....	131
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA.....	135

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

DGD: Doğrudan Gelir Desteği

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

FAO: Gıda ve Tarım Örgütü

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IMF: Uluslararası Para Fonu

İTO: İstanbul Ticaret Odası

OTP: Ortak Tarım Politikası

TCZB: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası

TKB: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜSİAD: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği

TZOB: Türkiye Zirai Odalar Birliği

ZMO: Ziraat Mühendisler Odası

TABLO LİSTESİ

Tablo 1:	AB Ülkelerinde Tarımın GSYİH'ye Katkısı (2007).....24
Tablo 2:	1963–1977 Döneminde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları (%).....38
Tablo 3:	Planlı Dönemlerde GSMH Büyüme Oranları (1987 Sabit Fiyatlarla).....41
Tablo 4:	Türkiye’de Tarım Alanları (Bin Hektar).....45
Tablo 5:	Türkiye’de Bazı Tarımsal Ürünlerin Üretim Değerleri (Bin Ton).....46
Tablo 6:	Türkiye’de Bazı Tarımsal Ürünlerin Verimindeki Değişmeler (kg/ha).....47
Tablo 7:	Türkiye’nin Yıllar İtibariyle Bitkisel Ürün Üretimi (Ton).....48
Tablo 8:	Türkiye’de ve Bazı Ülkelerde Çeşitli Tarla Bitkilerinde Verim.....50
Tablo 9:	Bazı Türlerle Göre Hayvan Sayısının Yıllara Göre Değişimi (Bin Adet).....52
Tablo10:	Bazı Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarının Yıllar İtibariyle Gelişimi.....53
Tablo11:	Türkiye’de Kesilen Hayvan Sayısı, Et Üretimi ve Verimi.....55
Tablo12:	Türkiye’de Sağılan Hayvan Sayısı, Süt Üretimi ve Verimi.....56
Tablo13:	Türkiye’de Orman Alanı ve Kişi Başına Düşen Alan.....59
Tablo14:	Türkiye’de Çeşitli Orman Ürünlerinin Üretim Miktarı (Bin m ³ /ha).....60
Tablo15:	Türkiye’nin Yuvarlak Odun Üretim, Tüketim ve Ticaret Durumu (1000 m ³)60
Tablo16:	Su Ürünleri Üretiminin Cins ve Yıllara Göre Gelişimi (Bin Kg).....63
Tablo17:	Türkiye’de Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı.....66
Tablo18:	Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (%).....68
Tablo19:	Türkiye’de Tarım Sektöründe İstihdam.....69
Tablo20:	AB’de Tarımsal İstihdam (%).....70
Tablo21:	Sabit Fiyatlarla Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (%).....73
Tablo22:	Sabit Fiyatlarla GSMH Sektörel Büyüme Hızları (%).....74
Tablo23:	Türkiye’de Tarımın Dış Ticaret İçindeki Payı.....75
Tablo24:	Tarım Arazilerinin Büyüklüğüne Göre Dağılımı (2001).....78
Tablo25:	AB’de Tarımsal Alanlar ve İşletme Ölçeği (2007).....80
Tablo26:	Türkiye’de Tip ve Büyüklüğe Göre Hayvancılık İşletmelerinin Dağılımı...82
Tablo27:	AB ve Türkiye’de Sürü Büyüklüğüne Göre Süt İneğinin Dağılımı (2001)...83
Tablo28:	Türkiye’de Kimyasal Gübreye Verilen Sübvansiyon Miktarı (Milyon \$)...85
Tablo29:	Gübre Kullanımı.....86
Tablo30:	Seçilmiş Ülkelerdeki Tarım Alanı Oranı ve Kimyasal Gübre Kullanımı 87

Tablo31:	Seçilmiş Ülkelerdeki Tarım Alanı Oranı ve Sulanan Tarım Arazi Oranı 90
Tablo32:	Türkiye’de Tarımsal Araç ve Makine Sayılarındaki Gelişmeler (Bin adet)..93
Tablo33:	Seçilmiş Ülkelerdeki Tarım Alanı Oranı ve Traktör Sayısı İlgili Değerler...94
Tablo34:	Seçilmiş Ülkelerdeki Tarımsal Verimlilik Değerleri (2005).....95
Tablo35:	Türkiye ve AB’nde Bazı Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerde Verimlilik.....97
Tablo36:	Tarımsal Destekleme Ödemeleri (Cari Fiyatlarıyla Milyon TL).....101
Tablo37:	Hayvancılık Teşvik Türleri.....105

GİRİŞ

Tarım, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ana üretim sektörlerinden biridir. Ülkelerin kalkınması, tarım sektörünün sanayi ve hizmet sektörlerine sağladığı katkı çerçevesinde gerçekleşir. Tarımsal faaliyetler, beslenme ve giyinme gibi temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik olması, gelişen sanayi sektörüne girdi sağlaması, önemli bir istihdam kaynağı olması, tarım ürünleri ihracatından sağlanan döviz gelirleri ile yatırım malı ve ara mallarının satın alınması gibi özellikler nedeniyle günümüzde de önemini korumaktadır.

Tarımsal devrimler sanayi devrimlerinden önce gelir. Günümüzdeki sanayi ülkeleri de geçen yüz yıla kadar tarım ülkesi idiler. Onlar tarımdan sağladıkları artıkları sanayide yatırıma dönüştürerek sanayileşmenin ve ekonomik gelişmenin temellerini atabilmişlerdir. Diğer bir anlatımla tarım sektörü insanlığın bugün ulaştığı aşamada önemli işlevler yüklenmiştir. Her ne kadar gelişmiş ülkelerde ekonomi de tarımın payı azalmış olsa da, gelişmekte olan ülkeler ekonomik kalkınma da hala tarımın katkısına ihtiyaç duymaktadırlar.

Teknolojik gelişmenin tarımda, tarım dışı sektörlerde olduğundan daha yavaş olması, iklim şartlarının belirsizliği nedeniyle üretim planlaması ve ürün değerlemesinin güç olması gibi nedenlerden dolayı tarım önemini yitirmektedir.

Ekonomik kalkınma sürecinde tarımsal hasıla mutlak olarak büyüse de, tarım sektörü çeşitli acılardan önemini yitirmektedir, tarımsal hasılanın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki (GSYİH) payı azalmaktadır. Çünkü diğer sektörlerin büyüme hızı daha yüksek seviyede gerçekleşmektedir. Ekonomi gelişirken tarımın diğer sektörlerle bağlantısı artmakta ve tarım da pazara yönelik üretim ağırlık kazanmaktadır. Üretimdeki gelişmelere rağmen tarımın ihraç gelirleri içindeki payı ve iç ticaret hacmindeki payı daralmaktadır. Meydana gelen bu değişiklikler tarım sektöründe yeni sorunların doğmasına yol açmaktadır.

Tarım sektörü sahip olduğu işlevler yanında üretimin ve tüketimin ağırlıklı olarak doğa koşullarına bağılı olmasıyla diğler sektörlerden ayrılmaktadır. Doğa koşullarına bağıllık, tarımsal arz ve talebi diğler kesimlerden istem ve sunumdan farklılaştırmaktadır. Tarım kesimi sahip olduğu özellik ve işlevleri gereğı ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak hükümet müdahalesini zorunlu kılmaktadır.

Tarım kesimine yönelik müdahale araçları ülkelere göre farklılık gösterse de nihai amaç üreticilere istikrarlı ve yeterli bir gelir düzeyi sağlama, gıda mallarını tüketiciye uygun fiyatta ve yeterli miktarda ulaştırılması gibi sosyal; tarım ürünleri piyasasında fiyat istikrarının sağlanması, tarım kesimine uluslararası piyasada rekabet gücü kazandırılması ve tarımsal üretimin yönlendirilmesi gibi iktisadidir. Yukarıda vurgulanan neden ve amaçlarla Türkiye’de de hükümet tarım kesimine 1930’lu yıllardan itibaren daha çok destekleme fiyatları aracılığıyla müdahale etmektedir.

Tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin küçük ölçekli ve parçalı olması, gübre kullanımının ve sulamanın yetersiz olması, tarımsal araç gereç kullanımının yetersiz olması ve tarımsal kredilerin desteklerin yetersizliği ile etkin olmayan örgütlenme yapısının yanı sıra yetersiz pazarlama altyapısı gibi sorunlar verimliliğin ve üretici gelir düzeyinin yükselmesi önündeki başlıca engellerdir. Bu engeller aynı zamanda AB’ye üyelik sürecinde Türkiye’nin çözmesi gereken temel sorunlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN TEORİK ANALİZİ

1.TARIM SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE TANIMI

Dar anlamda tarım, arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyla bitki, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetidir¹. Karluk'a göre ise geniş anlamda tarım; bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi ve bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesi; ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri, tarımsal ürünlerin yetiştiricileri tarafından taşınması ve saklanması, mağazalara devredilmeden üreticileri tarafından satılması ile tarım alet ve makinelerin diğer tarım üreticilerinin üretimle ilgili faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullandırılmasını da kapsamaktadır².

Tarım doğa koşullarına göre yapılan üretim faaliyetlerini kapsamaktadır. Arazide yerleşmiş olan insanların, bitki ve hayvan hayatını kullanarak, doğal büyüme ve gelişme oluşumunu hızlandırarak ve iyileştirerek, ihtiyaç duydukları bitkisel ve hayvansal ürünleri elde etmek amacıyla giriştikleri çabalara tarımsal faaliyet denir³.

Teknik açıdan ise tarım: toprak ve tohum kullanarak bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesidir. Tarımsal üretim hayvansal ve bitkisel üretimin yanı sıra ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerini de kapsamaktadır.

Tarım sektörü pek çok ülkede ekonominin temelini oluşturur. Az gelişmiş ülkeler kalkınmayı sadece sanayileşme olarak görüp, tarıma gereken önemi vermemişse en başta nüfus artışına bağlı olarak toplumun giderek artan tarım ürünleri talebini karşılayamazlar.

---

¹Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi - Yapısal Değişimi**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, s.100.

²Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, On birinci Baskı, İstanbul: Beta Basım Dağıtım, 2007, s.175.

³Aslan Eren, **Türkiye Ekonomisi**, Birinci Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2006, s.276.

İnsanların yerleşik hayata geçmeleri ile tarımsal faaliyetler başlamış ve tarım sektörü, insanlığın ekonomik faaliyetleri için de uzun süre ilk sırada yer almıştır. İlk dönemlerde işlenen topraklar zamanla verimsiz hale geldiğinde toprağın yenilenmesi ve güçlenmesi için nadasa bırakılmıştır. Nadasa ayrılan toprakları kaplayan otlarla da hayvancılık yapıyordu. Ancak bu hayvancılık cılız bir yan uğraş olmaktan öte gidememiş ve verimleri düşük olan hayvanlar (keçi, koyun) yetiştirilmiştir⁴.

2.TARIM SEKTÖRÜNÜN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Tarım sektörünü diğer sektörlerden ayıran kendine özgü özellikleri vardır. Bu özelliklerin bir kısmı ise ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak tarımsal üretimin ağırlıklı olarak doğa koşullarına bağlı olması ve üretim için gerekli sürenin kısaltılamaması ile ilgilidir. Ürün miktarını ve verimliliği doğrudan etkileyen fakat kontrol edilemeyen doğal koşullar tarım sektörünü ve tarımsal üretimi etkilemektedir. Bu nedenle üretimde tek başına girdi miktarı değil aynı zamanda yağışın zamanı, miktarı, çeşitli bitki ve hayvan hastalıkları gibi dış etkenler tarım sektöründe belirsizliği ve riski arttırmaktadır. Bu belirsizlikler nedeniyle tarım sektöründe üretim planlaması ve değerlemesi yapmak güçleşmektedir.

Tarım sektörünün üretim açısından en önemli özelliği, arz esnekliğinin düşük olmasıdır. Tarımsal üretimde temel üretim faktörü olan toprağın başka bir deyişle doğal kaynakların sınırlı olması, üretim miktarını zorunlu olarak sınırlandırmaktadır. Doğal kaynaklar sınırlı olduğu için, üretimde kullanılan öteki üretim faktörleri sermaye ve işgücü arttırılsa bile, üretim miktarı sınırlı bir ölçüde yükselmektedir⁵.

---

⁴Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, Üçüncü Basım, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1993, s.3.

⁵Nejat C. Berberoğlu, **Türk Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulamaları**, Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981, s.17.

Tüketim harcamaları içinde gıdaya ayrılan pay gelir artışı ile doğru orantılı olarak artmaz. İnsanlar fiyatı ne kadar yüksek olsa da yaşamak için gerekli olan besin maddelerini almak zorunda oldukları gibi, fiyatları ne kadar düşük olursa olsun tüketimlerini doğal ihtiyaçlarından fazla artırmazlar⁶. Bu durumun sonucu olarak literatürde “Bolluk Paradoksu (King Kanunu)” olarak ifade edilen sorun ortaya çıkmakta ve üretimin bol olduğu yıllarda satış gelirleri azalmaktadır. Alman istatistikçi Ernst Engel gelirle tüketim ilişkisini araştırmış olduğu bir çalışmada bireylerin geliri arttıkça tarım ürünleri için yapılan harcamaların nispi olarak azaldığını ortaya koymuştur. Ailenin geliri arttığında gelirin yiyecek satın almak için harcanan kısmı oransal olarak düşmekte iken, diğer tüketim kalemlerinin payının ise attığı tespit edilmiştir. Bu durum Engel Kanunu olarak adlandırılmaktadır⁷.

Tarımsal işletmelerin küçük ve parçalı olması; rekabet edememelerine yol açmaktadır. Pazarlama ağlarının yetersizliği, tarımsal eğitim ve öğretim yetersizlikleri, üretim faktörlerinin etkin kullanılmaması gibi nedenlerle verimlilik düşmektedir⁸. Verimliliğin düşük olması ise tarımla uğraşanların gelirlerinin düşük kalmasına yol açmaktadır.

---

⁶Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.6.

⁷Erdal M.Ünsal, **Mikro İktisat**, Yedinci Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2007, s.85.

⁸Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, Bursa: Ekin Kitapevi Yayını, 1996, s.86.

3.TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

Tarım sektörünün ekonomideki önemi, bu sektörün yerine getirmesi beklenen işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Bu işlevlerin başında toplumun gıda ihtiyacını karşılaması yer almaktadır. Ayrıca sektör tarıma dayalı sanayinin hammadde kaynağını oluşturması, işgücü sağlama ve dışa bağıllığın önlenmesi ve kalkınmanın finansmanını sağlama gibi nedenlerle ekonomide stratejik önemini sürdürmektedir⁹.

Hızlı nüfus artışına bağlı olarak, bazı ülkelerde gelecekte ortaya çıkma riski bulunan açlık sorunu, toplumları tedirgin etmektedir. Bu tedirginlik bir yandan mevcut ekilebilir alanlarda üretimi arttırıcı yeni tekniklerin uygulanması diğer yandan verimsiz kabul edilen toprakların üretime açılması yoluyla tarımsal üretimin artırılmasını teşvik etmektedir. Sanayinin gelişmesi ile birlikte endüstriyel hammadde üretimine yönelik tarımsal mallara olan talebin artması da tarımsal üretimin arttırılmasına neden olmuştur¹⁰.

Tarım sektörünün ekonomik kalkınmadaki rolü ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir. Ekonomik kalkınmayı başlatmak için ülkedeki bölgesel piyasaların ulusal piyasalara açılması gereklidir. Bunun içinde gerekli finansmanın sağlanacağı sektör, nüfusun önemli bir bölümünü barındıran tarım sektörüdür.

Tarımsal ürünler toplumun besin kaynağı olup, dolayısı ile temel yaşam güvencesidir. Tarım yalnız köylerin değil, üretim biçimi, tüketim kalıbı ve ekonomik yapısı kırsal özellik taşıyan belde, kasaba hatta kimi ilçe merkezleri ile birlikte, toplumun büyük bir kısmının temel geçim kaynağıdır. Tarım sektörü sanayi sektörünün neredeyse yarısına hammadde sağlar. İç ticaretimizin dinamiğini ham ve işlenmiş ürün ticareti ile bugün dahi tarım oluşturmaktadır. Yurt içi taşımacılık sektörü büyük ölçüde tarım ürünü taşımacılığına bağlıdır. Tarıma dayalı sanayi ile birlikte, ihracat gelirimizin yarısı

⁹ Cemil Ertuğrul, **Dünya Tarım Politikalarında Ortaya Çıkan Gelişmeler Karşısında Türk Tarımı**, Ankara: Planlama Uzmanlık Tezi, 1995, s. 20.

¹⁰ Hayri Çamurcu, "Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı:13, 2005, s. 96–97.

tarımla bağlantılıdır. Bugün bile Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) %10'undan fazlası tarımdan sağlanmaktadır¹¹.

Tarım ülkelerin ekonomilerde vazgeçilmez bir öneme sahip olmasının yanında sosyal, bölgesel, kültürel ve sağlığın korunması konusunda büyük bir öneme sahiptir. Tarım sektörü artan dünya nüfusunun beslenmesini, tarıma dayalı sanayiye hammadde sağlanması, ürünlerin ihracıyla ülkeye döviz kazandırılmasının yanı sıra kırsal alanların en önemli ekonomik faaliyetidir.

Tarım sektörü insanların yaşamını sürdürmesi için ihtiyaç duyulan temel besin maddelerinin üretildiği sektör olması nedeniyle insanoğlu için ekonomik faaliyet alanının ötesinde farklı anlam ifade etmektedir. Dünya nüfusunun artışıyla birlikte önemli bir tehdit olarak ortaya çıkan açlık tehlikesi çok sayıda bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Ancak son 50 yılda ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeler açlık tehdidinin azalmasına neden olmuştur. Fakat küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin yanında nüfus artışının devam etmesi bu tehdidin hala ortadan kalkmadığını göstermektedir. Tehdidin boyutları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişmekle birlikte, her ülke tarım politikaları aracılığıyla diğer sektörlerde olmadığı kadar tarıma müdahale etmektedir. Özetlenen bu yaşamsal niteliklerinden ötürü, tarım sektörü yalnızca tarımda çalışanları değil tümüyle toplumu ilgilendiren ve aynı zamanda da stratejik bir olgudur. Bu sebepten ötürü tarım sadece kırsal ekonominin değil, tümüyle ülke ekonomisinin sorunudur ve tarım sorunları çözülmeden, ülke ekonomisinin sorunları çözülemez.

---

¹¹Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2002, s.189.

Tarım sektörünün iki önemli kolu olan bitki üretimi ve hayvansal üretim oranları ve istihdam açısından gelişmiş ve gelişmekte ülkelerde değişmektedir. Bu oranlar, gelişmiş olan ülkelerde % 2–5 gibi tek haneli rakamlarla ifade edilirken, gelişmekte olan ülkelerde % 30–40’lar seviyesine yükselmektedir.

Tablo 1: AB Ülkelerinde Tarımın GSYİH’ye Katkısı (2007)

ÜLKELER	%
Almanya	0,6
Yunanistan	2,8
Belçika	1,2
Bulgaristan	0,8
Romanya	5,1
İspanya	2,2
Macaristan	2,4
Avusturya	1
Polonya	2,7
İsveç	0,4
Fransa	1,5
İtalya	1,6
Hollanda	1,6
Portekiz	1,3
AB–15	1,1
Türkiye	11,1

Kaynak: Agriculture in the European Union- Statistical and Economic Information 2008; European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development, March 2009, s.43.

Tablo 1’de tarımın GSYİH içindeki payının en yüksek olduğu ülkelere baktığımızda, Romanya ve Bulgaristan’ın %5,1 ve %0,8’dir. Avrupa Birliği–15 (AB–15) içerisinde ise %2,8 ile Yunanistan, %2,2 ile İspanya bu sıralamada önlere yer almaktadır. Tarımın GSYİH içindeki payı ortalama olarak AB–15 içinde %1,1 Türkiye’de ise %11,1 seviyesindedir.

Tarımın ulusal gelir içindeki payının düşük olması tarımsal açılarından kendine yetmezlik anlamına gelmemektedir. Gelişmiş ülkeler, tarımın GSYİH içindeki payı düşük olmasına rağmen, geliştirmekte olan ülkelere göre tarımda kendine yeterlilik bakımından daha iyi durumdadırlar.

4.TARIMIN EKONOMİDEKİ YERİ

Tarım sektörünün ekonomi içindeki yerini ve önemini belirlemek amacıyla genellikle milli gelir, nüfus ve faal nüfus ile ihracat ve ithalattaki paylar dikkate alınmaktadır. Tarımın milli gelire oranının nisbi olarak azalması, ekonominin gelişme sürecinin doğal bir sonucudur. Ekonomi büyüme sürecinde sermaye faktörünün emek faktöründen daha hızlı büyümesi sonucu emek zengini bir ülke sermaye zengini bir ülke haline gelir. Üretim faktörlerinin payının değişmesi sonucunda ülke emek yoğun malların üretiminden sermaye yoğun malların üretimine doğru kayar. Sermaye yoğun teknolojiler için sanayi ve hizmet sektöründe daha fazla imkân mevcut olduğundan tarımın kaynak kullanımı mutlak olarak artsa da nisbi olarak azalır¹².

Tarımdaki verimlilik artışı tarım dışı ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşmasına, bu ise sanayi devrimine zemin hazırlamıştır. Sanayi devrimiyle kol gücünün yerini makine gücü almış ve kısa sürede üretim artışının daha fazlasını elde etme olanağı vermiştir.

Tarım sektörünün ekonomik faaliyetler içindeki payı önemsiz gibi görünse de, tarımın beslenme fonksiyonu tarım sektörünü ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı olmayarak bütün ülkeler için önemli kılmaktadır.

Colin Clark, Allen Fisher ve Jean Fourestie gibi birçok iktisatçı bir ülkede yürütülen ekonomik faaliyetlerin tamamını üç kesime ayırmaktadırlar. Buna göre birinci sektör hayvancılık, balıkçılık ve ormancılık dahil olmak üzere bütün tarımsal faaliyetleri kapsayan tarım kesimi, ikinci sektör endüstriyel faaliyetleri (imalat, elektrik ve inşaat gibi) ve üçüncü sektör bütün hizmetleri (ticaret, banka hizmetleri, sigorta, ulaştırma vs.) kapsamaktadır. Aşırı teknik ilerlemeyle birlikte birinci sektör ikinci sektörün özelliklerini almaya başlayacak, yani tarımsal işletmelerle endüstriyel işletmeler arasındaki farklar azalacaktır¹³.

¹²Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Tarihsel Gelişimi - Bugünkü Durumu, Yedinci Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2002, s.273.

¹³Sadık Acar, "Bilgi Çağı Ekonomisine Teorik Bir Yaklaşım", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1, İzmir, 2000, s.91.

Ekonomik gelişmenin başlangıç dönemlerinde milli gelir içinde en büyük paya birinci sektör sahiptir. Bu dönemde milli gelirin yaklaşık %70'i birinci sektörün (tarımın), %20'si ikinci sektörün (sanayinin), %10'u ise üçüncü sektörün (hizmet sektörünün) payına düşmektedir. Ekonomik gelişme sonucu birinci sektör başat konumunu ikinci ve üçüncü sektörlere devretmektedir. Ekonomik gelişmenin çok ileri aşamalarında ise birinci sektörün milli gelirdeki payı % 2 - % 3'lere düşmekte, ülkeden ülkeye değişmekle beraber ikinci sektörün payı % 40, üçüncü sektörün payı % 60'lara yaklaşmaktadır¹⁴.

Fizyokratlar, bütün meslekleri tarımın üzerinden geçinen kısır meslekler olarak değerlendirilmişlerdir. Fizyokratlara göre en verimli üretim aracı olan toprak ve en önemli iktisadi faaliyet alanı tarım 18.yüzyılda Sanayi Devrimiyle sanayileşme yarışına erken girmiş ülkelerde küçülmüş ve ekonominin bütünü içinde daha marjinal bir sektör haline gelme sürecine girmiştir¹⁵.

---

¹⁴Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, Beşinci Baskı, Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, 2000, s.10.

¹⁵Mustafa Acar, **DTÖ ve AB Müzakereleri Işığında Türk Tarımının Geleceği**, Ankara: Orion Yayınevi, 2006, s.21.

5.TARIMA DEVLET MÜDAHALESİNİN GEREKÇELERİ

Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse milli gelir ve istihdam içerisinde tarım sektörünün önemli paya sahip olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sektöre yönelik yoğun devlet müdahaleleri bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri gibi piyasa ekonomisinin örnek ülkesinde bile 1930'lardan bu yana tarım sektöründe devlet müdahalesi önemli bir politika aracı olarak kullanılmaktadır.

Tarım ürünlerinin fiyat dalgalanmaları genellikle büyük oranda olur. Bunun nedeni; tarımsal bir ürünün arz miktarının daha çok ekilen alana bağlı olmasıdır. Ekilecek alanın genişliği ise bir önceki yılın fiyatlarına göre belirlenmektedir. Tarım ürünlerinde uzun dönem arz eğrisi esnektir. Sebebi fiyatı düşen ürünün yerine ertesi sene başka bir ürünün ekilebilmesidir. Kısa dönemde ise tarım ürününün arz eğrisinin dik olmasının nedeni, kısa dönemde fiyatın düşmesi ürünün daha fazla miktarda arz edilmesini sağlamaz¹⁶.

Üretimin doğal koşullara bağlı olması ve ürün miktarının belirsizliğinden kaynaklanan fiyat ve gelir istikrarsızlığı, tarımda çalışanların gelir düzeyinin diğer sektörlerle göre daha az olması, talebin gelir ve fiyat esnekliğinin düşük olması gibi özellikler devlet müdahalesinin başlıca gerekçeleridir. Uzun vadede tarımsal ürünlerin talebi, arzına göre daha az esnektir. Ancak çeşitli ürün yetiştirme olanağı bulunmayan yörelerde, bu durum tersinedir.

Gelişmiş ülkelerin en önemli sorunu aşırı üretimin çiftçi gelirlerini düşürmesini önlemek, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise üretimde verimliliği ve geliri arttırmaktır. Son yıllarda tarım sektöründe üretimi arttırmak için uygulanan tarım politikaları aşırı üretimi teşvik etmesi sonucu ürün fazlası meydana gelmekte ve sonucunda tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise tarım ürünlerinin organize olmuş araçlar eliyle tüketicilere aktarılması üreticilerin sömürülmesine yol açmaktadır.

---

¹⁶Aslan Eren, **Türkiye Ekonomisi**, Üçüncü Baskı, Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, 2010, s.293.

Aracı kesim, tüketicilerin çokluğundan yararlanarak ürünleri yüksek fiyatlara satmaktadırlar. Benzer nedenlerle hükümetler üretici ve tüketicileri korumak amacıyla tarım ürünleri piyasasına müdahale etmektedir.

6. TARIMSAL DESTEKLEMENİN ÖNEMİ VE AMACI

Tarımın doğa koşullarına bağımlılığı dolayısıyla belirsizliğin fazla olması, tarım ürünlerine ilişkin arz ve talep esnekliğinin düşüklüğü, tarımsal üretim dönemlerinin diğer sektörlere kıyasla daha uzun olması ve belirli zamanlarda yoğunlaşması, tarımsal faaliyetlerden sağlanan gelirlerin diğer sektörlere oranla düşük olması gibi nedenlerden dolayı tarım sektörü her ülkede desteklenmesi gereken sektörlerin en başında gelir.

Tarımsal destekleme politikalarıyla tarım ürünleri arz ve talep dengesinin kurulması, piyasada fiyat dalgalanmalarının önlenmesi, tarım kesimi gelir seviyesinin diğer sektörlerle uyumlu hale getirilmesi, tarıma dayalı ihraç ürünlerinin gelirlerinde istikrarın korunması, artan nüfusun ve sanayinin ek talebinin karşılanması, verimliliğin artırılması, pazar organizasyonunun sağlanması gibi amaçlar gerçekleştirilmek istenmektedir. Tarımsal üreticilerin, teknoloji maliyet ve fiyat açılarından, diğer ülkeler ile rekabet edebilir hale gelmelerini sağlamak da desteklemenin önemli amaçları arasındadır¹⁷.

Destekleme politikaları her ülkenin kendi koşullarına göre ve ülkede uygulanan ekonomik politikalara göre farklılık göstermektedir. Dünya üzerinde ekonomisi tarıma dayalı gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ülkelerde tarımı desteklemektedir. Tarıma en fazla destek sağlayan ülkelerin başında ise AB ülkeleri gelmektedir. Destekleme politikaları ile hedeflenenler ve destekleme nedenleri ülkelere göre farklılıklar göstermektedir. Tarımsal destekleme politikasının amaçlarını ve desteklemenin nedenlerini yönlendiren çeşitli nedenler vardır. Bunlardan bazıları tarımın ülke ekonomisindeki önemi, tarımsal üretimde yeterlilik düzeyi, üreticilerin sosyo ekonomik düzeyleri ve tarımsal yapıda yaşanan sorunların boyutları örnek olarak verilebilir¹⁸.

¹⁷Tayfun Özkaya, “Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980–2002 Dönemindeki Gelişimi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Sayı:5, 2001, s: 100.

¹⁸Cengiz Sayın, **Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları**, TOBB Yayını, 2003, s:4.

25.04.2006 tarih 26149 Sayılı Resmi Gazete de yayınlanan Tarım Kanununda destekleme politikasının amaçları şu esaslara dayandırılmıştır¹⁹:

- a) Tarım politikasının amaçlarına ulaşmasına katkıda bulunmak,
- b) AB mevzuat ve uluslar arası taahhütlere uyum sağlamak,
- c) Üreticilerin piyasa koşullarında faaliyetlerini yürütmesini sağlamak,
- d) Kullanılacak kaynağın, adil ve etkin bir şekilde üreticilere yansıtılacak yapıda olmasını sağlamak,
- e) Tarımın alt sektörlerinde dengeli bir dağılım göstermesini sağlamak.

7. TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI'NIN ARAÇLARI

Tarımsal destekleme politikaları üreticiden tüketiciye kadar geniş bir kesimi etkileyebilecek önlemleri kapsamı bakımından, uygulamada da oldukça çeşitli araçların kullanımını gerektirmektedir. Tarımsal Destekleri belirlemek üzere Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu kurulmuştur. Tarımsal destekler 18.04.2006 tarih ve 5488 sayılı kanuna göre aşağıdaki şekil de gruplandırılmıştır²⁰:

7.1.Doğrudan Gelir Desteği

Üreticilere, tarımsal üretim amacıyla işledikleri araziler için Kurulun teklifi üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen birim ödeme miktarı üzerinden, doğrudan ödeme yapılır. Ödeme miktarları, üreticilerin tarım politikaları amaçları ve çevre koruma koşullarına uyumunu kolaylaştırmak üzere farklı düzeylerde belirlenebilir. Doğrudan gelir desteği (DGD) ödemelerine ilişkin esas ve usuller, bu kanunun temel yapısıyla çelişmeyecek şekilde, her yıl oluşturulan kurul önerisi ile Bakanlık tarafından çıkarılacak uygulama tebliği ile belirlenir. Uygulama tebliği, ilgili yılın ilk iki ayı içerisinde yayımlanır. Bakanlık, gerektiğinde ek tebliğler çıkarabilir.

¹⁹R.G, **Tarım Kanunu**, Tarih: 25.04.2006, Sayı: 26149, s:3.

²⁰R.G, **Tarım Kanunu**, Tarih: 25.04.2006, Sayı: 26149, s:3-4.

7.2.Fark Ödemesi

Çiftçilere üretim maliyetleri ile iç ve dış fiyatlar dikkate alınarak fark ödemesi desteği verilir. Fark ödemesi desteği, öncelikle arz açığı olan ürünleri kapsar. Her yıl, fark ödemesi kapsamına alınacak ürünler ile ödeme miktarları oluşturulan kurul tarafından belirlenir. Fark ödemesinden yararlanacak çiftçilerden, üretim faaliyeti ve ürünlerin satışına ilişkin belgeler istenebilir.

7.3.Telafi Edici Ödemeler

Üreticilerin arz fazlası olan ürünlerin üretiminden vazgeçerek alternatif ürünlere yönelmeleri teşvik edilir. Üreticilere, arazilerinde alternatif ürünleri yetiştirmelerinden dolayı karşılaşılabilecekleri gelir kayıplarını önlemek üzere telafi edici ödeme yapılır. Her bir üretici için yapılacak ödeme miktarı, üreticinin alternatif ürünlerin üretimine ayırdığı arazi miktarı ile birim ödeme miktarının çarpımı suretiyle hesaplanır. Üreticilerin bir araya gelerek, alternatif ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması için yapacakları yatırımların finansmanı için ek ödemeler yapılabilir. Telafi edici ödemelerin ürün kapsamı, ürünler bazında birim ödeme miktarı, ödeme süreleri ve ek ödeme miktarları her yıl oluşturulan kurulun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir.

7.4.Hayvancılık Destekleri

Hayvancılık faaliyetlerinde ırk ıslahı, kaba yem üretiminin artırılması, verimliliğin artırılması, işletmelerin ihtisaslaşması, işletmelerde hijyen şartlarının saplanması, hayvan sağlığı ve refahı, hayvan kimlik sisteminin teşviki, hayvansal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması ile bunlarla ilgili kontrol, takip ve standartların iyileştirilmesi ve su ürünlerinin desteklenmesi amacıyla, destekleme tedbirleri alınır. Hayvancılık desteklemelerinde, bölge ve iller bazında farklı destekler uygulamaya ve ödeme miktarlarını belirlemeye, oluşturulan kurulun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu yetkilidir.

7.5.Tarım Sigortası Ödemeleri

Üreticilerin, üretim materyallerini ve ürünlerini sigorta ettirmelerini teşvik etmek üzere, sigorta prim bedellerinin bir kısmı Devlet tarafından karşılanır. Tarım sigortasından yararlanacak ürünler ile teminat altına alınacak riskler, Bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir.

7.6.Kırsal Kalkınma Destekleri

Kırsal gelirlerin artırılması ve çeşitlendirilmesi, kırsal altyapı, toplulaşdırma, tarla içi geliştirme hizmetleri ve sosyal yapının güçlendirilmesi ile doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi amacıyla, kırsal toplum kesimlerinin birlikte veya ferdi olarak yürütecekleri yatırım projelerinin maliyetinin bir kısmı, masraf paylaşma esasına göre, Devlet tarafından karşılanır. Kırsal kalkınma destekleri uygulaması Bakanlık tarafından yapılır. Kırsal yatırımların desteklenmesinde, köy ve diğer kırsal alanda yaşayan, topluma istihdam sağlayıcı tarımsal ve tarım dışı ekonomik yatırımlara öncelik tanınır. Kırsal kalkınma destekleri çerçevesinde desteklenecek projeli yatırımlarda; hedef kitle ve yerel paydaşların katılımı, tabandan yukarı yaklaşım, sürdürülebilirlik, uygun teknolojilerin kullanılması ve modern işletmecilik sistemlerinin yaygınlaştırılması ilkelerine uyulması esastır. Desteklenecek yatırım projelerinin konuları, desteklemelerin proje türleri bazında hangi oranlarda yapılacağı ve uygulamaya dönük diğer hususlar, oluşturulan kurulun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir.

7.7.Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı Destekleri

Erozyon ve olumsuz çevresel etkilere maruz kalan tarım arazilerinde, işlemeli tarım yapan üreticilerin, arazilerini doğal bitki örtüleri, çayır, mera, organik tarım ve ağaçlandırma için kullanmalarını teşvik etmek üzere, kendilerine belirli bir süreyi kapsayacak şekilde, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri sağlanır. Ödemeler, Bakanlık ile üreticiler arasında akdedilecek sözleşmelere dayalı olarak ve birim arazi üzerinden yapılır. Her bir üretici için yapılacak çevre tarım amaçlı arazilerini koruma programı destekleri ödemesi, üreticilerin bu program için tahsis edecekleri arazi miktarı ile birim ödeme miktarının çarpımı ile hesaplanır. Üreticilerin, bu araziler üzerinde ayrıca çevre koruma tedbirleri almaları da

istenir. Çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri ödemelerinin hangi arazilerde uygulanacağı, sözleşmelerin kapsamı, ödemelerin süresi ve ödeme miktarları oluşturulan kurulun teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir.

7.8.Diğer Destekleme Ödemeleri

Araştırma, geliştirme ve tarımsal yayım desteği, pazarlama teşvikleri, özel depolama yardımı, kalite desteği, piyasa düzenlemeleri desteği, organik üretim desteği, imha desteği, ürün işleme desteği, gerektiğinde bazı girdi destekleri ile tarım havzaları destekleri ve benzer konularda destekleme amaçları kullanılabilir.

8.TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün bugünkü durumu, güncel sorunları ve çözüm önerilerine ilişkin değerlendirmeler yapmadan önce, sektörün yapısının daha iyi anlaşılması için tarihsel gelişiminin ele alınması yararlı olacaktır. Türkiye de tarım sektörü, Osmanlı döneminde tarım, 1923–1960 dönemi, 1960–1979 ve 1980 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak değerlendirilmiştir.

8.1.Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

600 yılı aşkın bir süre tarih sahnesinde bulunan, üç kıtaya yayılan, Osmanlı İmparatorluğu’nda başlangıçta göçebe hayat yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan insanlar, idari düzenin gelişmesiyle yerleşik hayata geçmişlerdir. Bütün Sanayi Devrimi öncesi toplumlarda olduğu gibi 16. yüzyılda Osmanlı toplumunun da %90 kırsal alanda tarımsal faaliyetlerle uğraşırken, sadece %10’u kentlerde tarım dışı faaliyetlerde bulunmuştur²¹.

Sanayi Devrimi öncesi toplumların görünürdeki bu benzerliğine karşın, Selçukluların “askeri ikta” sisteminin “tımar” ya da “dirlik” adı altında geliştirilmesi sonucunda ortaya çıkan Osmanlı toprak düzeni, Osmanlı Beyliğinin kısa zamanda gelişerek imparatorluk haline gelmesini sağlayan en önemli etkenlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Güçlü merkezi yönetim ve devletçilik anlayışının hakim olduğu, toprak mülkiyetinin devlete ait olduğu mir-i toprak rejiminin uygulandığı imparatorlukta köylü, devlete ait olan toprak üzerinde kiracı

²¹Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.32.

olarak tarımsal faaliyette bulunmuştur. Köylülerin toprak üzerindeki tasarruf hakkı karşılığında ödediği vergileri devlet adına toplama yetkisi ise basta silahlı asker yetiştirmek olmak üzere belirli görevler karşılığında dirlik sahibi (sahibi-arz) denilen kişilere verilmiştir²².

Tımar sisteminin devamlılığını sağlamak için merkezi otorite tarafından hem üreticiye, hem de dirlik sahibine çeşitli sorumluluklar yüklenmiştir. Bu nedenle üretime devam etmekle yükümlü olan köylü toprağı terk ettiğinde çift bozan vergisi denilen vergiyi ödemek zorunda bırakılmıştır. Dirlik sahibinin diğer önemli görevi ise cebelü adı verilen silahlı askerlerin orduya katılmasını sağlamak olmuştur²³.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde bitkisel üretimin içinde tahıl üretimi birinci sırada yer almaktaydı. Ekilebilir alanların bir kısmı bataklık bir kısmı ise meraydı. Meralar hayvancılığı daha yaygın hale getirmiştir²⁴.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa devletlerinde yaşanan ekonomik gelişmeye ayak uyduramayan ve üstünlüğünü kaybetmeye başlayan Osmanlı'nın, toprak düzeni de sarsılmaya başlamıştır. İmparatorluğun topraklarının çok genişlemesi, savaşların uzun sürmesi, sipahiler arasında memnuniyetsizlik yaratmış, ateşli silahların kullanıma başlaması gibi gelişmelere eyalet askerlerinin uyum sağlayamaması profesyonel asker sayısının artırılmasını zorunlu kılmış bunun sonucunda da maliyetler artmıştır. Devletin nakit ihtiyacını arttıran bu gelişmelerin ardından da nakit paraya doğan ihtiyaçtan dolayı da vergiyi toplama görevi açık arttırmayla "mültezim" denilen araçlara ihale edilmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı'ndan Birinci Dünya Savaşına kadar geçen dönemde ülkemizde ilk kooperatifçilik hareketi, 1863 yılında Mithat Paşanın kurduğu "Memleket Sandıkları" ile başlamıştır. Daha sonra bu sandıklar 1888 yılında bugünkü Ziraat Bankası'nın kurulmasında temel rolü oynamıştır²⁵.

20. Yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi, tarım ağırlıklı olarak dünya pazarlarına ve yabancı sermayeye açılmıştır. Tarımsal ürünlerin ihracat içindeki payı %90 düzeyine ulaşmaktadır²⁶.

---

²²Dinler, a.g.e., 2000, s.13.

²³Pamuk, a.g.e.,s.42.

²⁴Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2007)**, Sekizinci Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi, 2007, s.45.

²⁵Dinler, a.g.e., 2000, s.16.

²⁶Pamuk, a.g.e., s.242.

8.2.Kuruluş Yılları ve Çok Partili Dönem (1923–1960)

Osmanlı İmparatorluğu tarihten silindiği Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi ve toplumsal yaşamı üzerinde ağır etkileri olmuştur. Türkiye ekonomisinde savaş yıllarında kişi başına milli gelir gerilemiştir. Ülke nüfusun da savaşın etkisiyle önemli düşüşler yaşanmıştır.

1923 yılına ait verilerde istihdam edilen toplam 5.031.000 kişinin % 90'ının tarım, ormancılık ve balıkçılıkta istihdam edildiği görülmektedir. Aynı yıl tarımın GSMH içerisindeki payı %43,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tarımın istihdamdaki ve milli gelir içindeki paylarına bakıldığında ülke ekonomisinde tarımın önemi ortaya çıkmaktadır²⁷.

Cumhuriyetin iktisadi politikası 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi ışığında belirlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında özel girişimciliğe dayalı liberal iktisadi gelişme politikası izlenmiştir. Özel kesim özendirici ve korumacı tedbirlerle desteklenmiştir. Devletin iktisadi hayata katılımı ve müdahalesi bu dönemde nispeten sınırlı kalmıştır²⁸. Bu dönemde sanayide yatırımları yapacak girişimci olmadığı için bu işi devlet üstlenmiştir. Tarım sektörünü ise doğrudan teşvik etme yoluna gidilmiştir²⁹. 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması, küçük üretici ve köylüler yararına olmuş, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanunla miri toprak rejiminden kaynaklanan sınırlandırmalar kaldırılmış ve toprakta özel mülkiyet yasal güvenceye alınmıştır³⁰.

Cumhuriyet dönemine ait tarımla ilgili ilk sayısal bilgiler 1927 Ziraat Sayımı sonucunda elde edilmiştir. Sayıma göre, ülkenin toplam nüfusu 13,4 milyondur ve bu nüfusun %85'i köylerde yaşamaktadır. Toplam nüfusun %2,1'ini sanayide çalışanların, %1,9'unu ticaretle uğraşanların oluşturduğu göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisinin tarıma dayalı olduğu açıkça görülmektedir³¹.

²⁷<http://www.tuik.gov.tr/yillik/ İstatistik göstergeler.pdf>, “Türkiye İstatistik Kurumu,“İstatistik Gösterciler 1923–2005”, [Erişim Tarihi: 27.10.2009.]

²⁸Şahin, a.g.e., 2002, s.55.

²⁹Nihat Bulut, **Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi**, Birinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003, s.151.

³⁰Kazgan, a.g.e., 2003, s.378.

³¹Dinler, a.g.e., 2000, s.35

1929 yılına gelindiğinde tarımın toplam istihdam içindeki payı iki puan gerileyerek %88'e inerken, GSMH içindeki payı 1948 sabit fiyatları ile %49,8'e yükselmiştir³². Bu dönemde emeğin kıt ve fiziki sermayenin yetersiz olması nedeniyle tarımsal üretim yapılan alan miktarı ülke potansiyelinin oldukça altında kalmıştır. 1927 verilerine göre 231 milyon dekar ekime elverişli arazinin sadece 44 milyon dekar'ın da ekim yapılmaktaydı³³.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye ekonomisi üzerinde de yıkıcı etkiler göstermiştir. Buhranın olumsuz etkileri devletin iktisadi hayata müdahale etmesi yönündeki baskıları artırmıştır. Bunalımın başında dış ticaret hacmi hızlı bir şekilde daralmıştır. İhracat miktarı olarak artmasına rağmen, 1928'de ulaştığı 88,3 milyon dolar düzeyinden 1932'de 48 milyon dolara kadar gerilemiştir³⁴.

1932 yılından itibaren tahıl fiyatları desteklenmeye başlanmış ve bununla ilgili bir kurum olarak da 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur³⁵.

1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu plan sadece sanayi sektörünü iyileştirmeyi hedeflemesi sebebiyle küçük çaplı bir plan özelliğine sahiptir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ise İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır³⁶.

1933–1946 yılları arasında Devletin ekonomideki ağırlığının artması, kamunun tarıma ilişkin sorumluluklarının artmasına neden olmuştur. Devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amacıyla sınai faaliyette bir öncü ve yönetici olarak öne çıkmasıdır.

1934–1938 yılları arasında tarımda mülkiyet dağılımı dengesiz bir durumdaydı. Toprakların dengesiz dağılımı, köylülerin küçük topraklar üzerinde üretimde bulunmaları ve ilkel araçların kullanılması sermaye birikimi için elverişli değildi³⁷.

³²<http://www.tuik.gov.tr/yillik/ İstatistik göstergeler.pdf>, Türkiye İstatistik Kurumu, "İstatistik Göstergeler 1923–2005", [Erişim Tarihi: 27.10.2009.]

³³Dinler, **a.g.e.**, 2000, s.22.

³⁴Şahin, **a.g.e.**, s.56.

³⁵<http://www.tarim.gov.tr>, Tarım Bakanlığı, "Tarım Tarihi", [Erişim Tarihi:20.10.2009.]

³⁶<http://tarim.gen.tr/tesbi/79.htm>, Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Bu Yana Dış Ticaret Politikamızın ve Dış Ticaretimizin Gelişimi, [Erişim Tarihi: 10.09.2011.]

³⁷İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003, s.68.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ekonomisinde dış ticareti aksadı, kısa sürede mal darlığı ve fiyat artışları başladı. Bunun içinde 1940 yılında Milli Koruma Kanunu çıkarıldı. Devlet böylelikle üretim ve tüketimi düzenlenmeye ve denetlenmeye çalışılmıştır. Bu kanunla devletin ekonomi üzerindeki kontrolleri artmıştır³⁸. 1945 yılında topraksız çiftçilere toprak dağıtmayı amaçlayan Çiftçi Topraklandırma Kanunu çıkarılmıştır³⁹.

1950–1960 döneminde uygulanan iktisat politikası önceki dönemde uygulanan devletçi, müdahaleci iktisat politikasından farklıdır. Çok partili sisteme geçilen bu dönemde Demokrat Parti Hükümeti, devletçiliği ve devletin iktisadi hayata müdahalesini eleştirerek devletin ekonomideki yerini daraltacağını belirtmiştir. 1950 yılında ithalat % 60-%65 oranında serbestleşmiş, banka kredi faizleri düşürülerek özel kesimin daha fazla kredi kullanmasına olanak sağlanmıştır. 1954’den sonra Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) yeniden önem kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra ekonomisi darbe alan Avrupa’nın yeniden canlandırılması sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) uyguladığı Marshall Planından yardım alacak ülkeler arasında Türkiye de almaktadır. Ancak dış kaynak kullanabilmesi için devletçilikten vazgeçmesi ve ekonomide liberalleşmeye gitmesi gerekiyordu. Marshall Planı hem ülke ekonomisi hem de tarım sektörü için önemli sonuçlar doğurmuştur⁴⁰. 1948 yılına kadar toplam 1756 adet traktör mevcudu, 1950 yılında 16.500’e yükselmiştir. 1946 yılında tüm toprakların sadece %1’i traktörle işlenirken, bu oran 1960 yılında %14’e yükselmiştir⁴¹.

1954 yılında iklim koşullarının iyi gitmemesi tarımsal geliri 1953 yılına göre %10 azaltmış ve milli gelir %3 gerilemiştir. 1923 yılında tarımın istihdamdaki payı yaklaşık %85 düzeyinde iken, 1960 yılında bu oran %70’e gerilemiş ve sektörün milli gelir içindeki payı da benzer şekilde 1946 yılında %45,5 iken, bu oran 1960 yılında %37,5’e gerilemiştir⁴².

³⁸Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974, s.326.

³⁹O.Murat Koçtürk, “Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları”, **Türkiye Ekonomi Dergisi**, 2009, s.2.

⁴⁰Kazgan, **a.g.e.**, 2003, s.371.

⁴¹Dinler, **a.g.e.**, 2000, s.207.

⁴²http://www.tuik.gov.tr/yillik/İstatistik_gostergeler.pdf, “Türkiye İstatistik Kurumu,“İstatistik Göstergeler 1923–2005”, [Erişim Tarihi: 27.10.2009.]

8.3. Planlı Dönem (1960–1979)

Türkiye Ekonomisi Planlı Döneme kadar plansız, dengesiz bir büyüme dönemi geçirmiştir. Dönemin ilk yarısında elverişli şartların sayesinde ekonomide küçümsenmeyecek gelişmeler elde edilmiştir. 1954 yılından itibaren üretimde yavaşlama, ödeme açıkları ve enflasyon ile ekonomide bunalım meydana gelmiştir. Bu süreçten sonra yerli ve yabancı uzmanlarca planlar hazırlanmış ve 1961 Anayasası hazırlanırken, 1961 yılında çıkarılan bir kanunla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT'nin temel görevi kalkınmak için belirlenen hedeflerin gerçekleşmesi için planlar hazırlamaktır. 1963 yılından itibaren on beş yılı içine alan beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır⁴³.

1960'lı yıllarda tercih edilen sanayileşme modeli ithal ikameci sanayileşme modelidir. Kalkınma planlarının birinci amacı milli gelirin istikrarlı bir hızla büyümesi, ödemeler bilançosu sorununun çözümlenmesi, istihdamın artırılmasıdır⁴⁴.

1963–1967 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır. Bu planda gelişmenin sanayileşme yönünde olacağı vurgulansa da, sanayinin gelişmesinin tarım sektörüne bağlılığı nedeniyle tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esas alınmıştır. Bu dönemde tarım sektörüne yapılan yatırımların artırılması, kooperatifleşmenin teşviki, sulama alanlarının artırılması gibi kararlar alınmıştır⁴⁵. Planlı dönemde tarıma öncelik veren ekonomi politikasından vazgeçilememiştir. Nüfusun %79'unun geçim kaynağı olan, toplumun benlenmesini sağlayan, sanayiye hammadde ve kaynak sunan, ihracatta büyük ağırlığı olan tarım ve sanayide dengeli büyüme benimsenmiştir.

⁴³ N. Oğuzhan Altay, "Türkiye'de İktisadi Dönüşümlerin Sosyo-Ekonomik Sonuçları Üzerine Bir Deneme", **D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:15, Sayı:2, 2000, s:55.

⁴⁴ Erdiç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–1999)**, Ankara: İmaj Yayınevi, 1999, s.21–22.

⁴⁵ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, On Sekizinci Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2005, s.145.

Tablo 2: 1963–1977 Döneminde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları (%), (Sabit Fiyatlarla)

	1963–1967		1968–1972		1973–1977		1978	
	(p)	(g)	(p)	(g)	(p)	(g)	(p)	(g)
Tarım	4,2	3,2	4,1	3,1	3,7	3,3	4,1	2,7
Sanayi	12,3	9,7	12	7,6	11,4	9,9	8	3,7
Hizmetler	6,8	7,9	6,3	7,7	6,8	7,9	6,1	4
İnşaat	10,7	8	7,2	6,6	11,9	7,1	–	–
Ulaştırma	10,5	7,2	7,2	7,8	8,2	9,2	–	–
GSYİH	6,9	6,4	6,8	6,1	7,6	6,9	5,9	4,3
GSMH	7	6,7	7	6,9	7,9	6,5	6,1	2,9

Notlar: (p) Planlanan hedefler, (g) gerçekleşme

Kaynak: DPT: **Yeni strateji ve Kalkınma Planı**, Üçüncü Beş Yıl, s.6; Türkiye Odalar Birliği İktisadi Rapor, 1988, s.7.

Birinci plan döneminde, 1966 yılı dışında, tarımda büyüme hedeflerine ulaşamamıştır. Tarımsal üretimde iklime bağlı olarak büyük dalgalanmalar yaşanmıştır. Özellikle hayvansal ve su ürünleri üretimi plan hedeflerinin çok altında kalmıştır. Bu dönemde tarımda %4,2 sanayi sektöründe %12,3 büyüme hedeflenmiş, gerçekleşme oranları ise tarımda %3,2 sanayide %9,7’de kalmıştır (Tablo 2). Bu dönemde tarım sektörünün GSMH içindeki payı oldukça yüksektir. Yıllar itibariyle tarım kesiminin GSMH içindeki payı azalmış ve sanayi ile hizmetler sektörünün GSMH içindeki payları artmıştır⁴⁶.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968–1972 yıllarında uygulanmıştır. Bu planda tarımda %4,1 büyüme hedeflenmiştir. Tarım sektöründe gerçekleşen büyüme hızı hedefe çok yakındır. Hayvansal ve su ürünleri üretimi hedefin altında kalmıştır. Üretimdeki artış ekilebilir alanların genişletilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde sanayi ve tarımın dengeli büyümesi ilkesi terk edilmiş, kalkınmanın sanayi sektörüyle sağlanacağı öngörülmüş, tarım sektörü ikinci planda yer almıştır.

⁴⁶TÜİK, “İstatistik Göstergeler (1923–2006)”, Yayın No:3114, Ankara, 2007, s.675.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973–1977 yıllarında uygulanmış ve %3,7 tarımsal üretim artışı hedeflemiştir. Bu plan döneminde İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemin de olduğu gibi sanayi yatırımlarının öncelik kazandığı bir dönem olmuştur. Hızlı kalkınmanın, ancak tarım dışı sektörlerde, özellikle sanayideki gelişme ile gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra sürekli gündeme gelen ve tartışmalara konu olan toprak reformu bu dönemde de gündeme gelmiştir. 1973 yılında yürürlüğe giren ve daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu yaklaşık 5 yıl yürürlükte kalmıştır⁴⁷.

Türkiye ekonomisi 1963–1970 yılları arasında başarılı bir performans göstermiştir. Ancak 1970’den sonra ekonomide fiyat istikrarı bozulmaya başlamış, bunalım 1977’den sonra ağırlaşmıştır. Bu dönemde sanayileşme sürecinde ara ve yatırım mallarının ithal ikamesi aşamasıyla ekonominin dövize talebi artmıştır. Bu dönemde ithalat büyük oranda ara ve yatırım mallarından oluşmuştur. Üretim kapasitesinin işleminin bu malların ithaline bağlı olması ve üretim kapasitesinin genişlemesiyle ekonominin döviz talebi artmıştır. Aşırı değerlendirilmiş kur politikası yerli sermaye malları yerine yabancı sermaye malları kullanımını özendiriyordu. 1970’li yıllarda yaşanan Petrol Krizi sonucu petrol fiyatlarının yükselmesi, döviz darboğazı ve Kıbrıs Barış Harekatı, dış ticaret açığını daha da arttırmıştır⁴⁸.

Planlı dönemde tarım sektörüne ait hedeflerde üretimin doğal koşullara bağlı olması nedeniyle diğer sektörlerle oranla daha fazla sapma olmuştur. Bu dönemde tarım dışı sektörlerde yaşanan daha hızlı büyümeye paralel olarak 1960 yılında GSMH’ da %37,5 paya sahip olan tarım sektörünün payı 1980 yılında %24,2’ye gerilemiştir⁴⁹.

⁴⁷Dinler, **a.g.e.**, 2000, s.27.

⁴⁸Şahin, **a.g.e.**, s.181.

⁴⁹http://www.tuik.gov.tr/yillik/İstatistik_gostergeler.pdf, “Türkiye İstatistik Kurumu,“İstatistik Göstergeler 1923–2005”, [Erişim Tarihi: 27.10.2009.]

8.4.1980 Sonrası

1980 yılından itibaren Türkiye Ekonomisi yapısal bir değişim içine girmiştir. Döviz darboğazı ve yüksek enflasyon şeklinde kendini gösteren bunalımdan kurtulmak ve dışa açık liberal piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak için uygulamaya konulan politikalar tarım sektörünü de etkilemiştir. Bu dönemde, devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması ve ithal ikameci sanayileşme politikasından ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmesi amaçlanmıştır.

24 Ocak 1980’de uygulamaya konulan bu programın ilk amacı enflasyonu kontrol altına almaktı. Ancak para arzı kontrol altına alındı. Neo-liberal yaklaşım temel alınarak devletin ekonomideki yeri daraltılmaya çalışıldı ve KİT’nin özelleştirilmesi çalışmaları başlatıldı⁵⁰.

24 Ocak Kararları sonrasında tarımsal girdi sübvansiyonları azaltıldı, 1960–1979 dönemindeki destekleme politikalarından vazgeçildi ve yüksek enflasyonu önlemek için devletin tarıma sağladığı destek azaltıldı. Tarımsal desteklerin azaltılması bu dönemde gübre kullanım miktarını da etkilemiştir. 1980 yılında gübre kullanımı bir önceki yıla göre % 22 azalmıştır⁵¹. Tarım sektörü enflasyonun başlıca nedeni olarak görülmeye başlanmış. Bu nedenle birçok ürünlerdeki fiyat desteği azaltılmaya başlanmıştır, sübvansiyonlar kaldırılmış ve tarımsal kredilerdeki faizler piyasa oranlarına yaklaşmıştır⁵².

⁵⁰Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İkinci Basım, İstanbul: Altın Kitaplar, 1988, s.188.

⁵¹Ahmet Şahinöz, .“**Tarım Sektörü**” , Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Haz. Ahmet Şahinöz, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001, s.97.

⁵²Neslihan Yalçınkaya, M.Hakan Yalçınkaya ve Coşkun Çılbant, “Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi”, Yönetim ve Ekonomi, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:13, Sayı:2, 2006, s.104.

Tablo 3: Planlı Dönemlerde GSMH Büyüme Oranları (1987 Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	GSMH		Tarım		Sanayi	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
1979–1983	8,0	2,7	5,3	0,3	9,9	3,8
1983–1989	6,3	7,7	3,1	1,0	7,5	6,6
1990–1995	7,0	3,5	4,1	1,6	8,1	3,8
1996–2000	5,5–7,1	4,6	2,9–3,7	1,7	6–7,7	5,4
Ortalama	6,9	4,9	4,0	1,9	9,7	6,2

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan.asp>, [Erişim Tarihi: 06.02.2009.]

V. Plan Dönemi olan (1985–1989) dönemde diğer sektörlerde olduğu gibi tarım da hedeflenen büyüme hızına ulaşamamıştır (bkz. Tablo 3). Özellikle, 1989 yılındaki kuraklık nedeniyle tarımda büyüme hızı yıllık %-10,7 olmuştur⁵³.

1980 İstikrar Programının kısa vadeli amaçları kapsamında 1981–1983 döneminde enflasyonun hızı kesilmiş, yıllık ortalama fiyat artışları %30'lara çekilmiştir. Ancak 1983 yılından sonra, bazı alanlardaki iyileşmelere karşılık ekonominin kurumsal yapısında hedeflenen değişiklikler gerçekleştirilememiş, istikrarsızlığın yapısal nedenleri ortadan kaldırılamamış, gelir ve gider dengesi sağlanamamış, KİT'nin özelleştirilmesinde kayda değer bir mesafe alınamamış ve destekleme politikalarının bütçe üzerindeki yükünün azaltılamamasıyla 24 Ocak İstikrar Programıyla uzun vadeli hedeflere ulaşamamış ve neticesinde ekonomi 1990'lı yıllarda yeniden kriz ortamına sürüklenmiştir⁵⁴.

Mali disiplinin bozulduğu ve borçlanma gereğinin arttığı bir ortamda, faiz oranlarının da düşürülmesinin etkisiyle 1994 yılında Türk Lirası'ndan (TL) kaçış başlamış ve kriz çıkmıştır. Kriz savaşı yapısal reformları da kapsayan 5 Nisan 1994 kararları uygulamaya konulmuştur.

⁵³Tokgöz , a.g.e., 1999, s.71.

⁵⁴Şahin, a.g.e., s.213-214.

5 Nisan İstikrar Programı çerçevesinde tarım sektörüne yönelik alınan başlıca önemli kararlar şunlardır. Destekleme fiyatlarının bazı ürünlerde ekim alanlarının genişlemesine ve üretim fazlasının oluşmasına yol açması nedeniyle destekleme fiyatları belirlenirken hem dünya fiyatlarındaki gelişmeler hem de yurtiçi faktör fiyatlarındaki gelişmeler dikkate alınacaktır. Arz fazlası olan ürünlerde ekim alanları sınırlandırılarak üretimi azaltıcı tedbirlerin alınması, tarımla ilgili kamu kuruluşlarının doğrudan ve dolaylı olarak Merkez Bankası tarafından finansmanı engellenmiştir. Devlet tarafından yapılan tarımsal destekleme alımının kapsamı daraltılarak hububat, şeker ve tütün gibi büyük üretici kitlelerini kapsayan ürünlerde destekleme alımı yapılmasına karar verilmiştir. Ürün fiyatlarının dünya piyasalarıyla uyumlu olmasını sağlayacak politikalar benimsenmiştir. Ancak bu politikalar teknik, ekonomik ve sosyal açıdan birçok sorunun devam etmesi nedeniyle başarıyla uygulanamamıştır⁵⁵.

1990–1995 yıllarında, beşinci kalkınma planda olduğu gibi tarımsal üretimde verimliliğin artırılmasına çalışılmış ve tarım sektöründe üretim metotlarını modernleştirerek artan nüfusun gıda maddeleri ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır. Bu dönemde tarım sektörü toplam üretim artışı, yıllık ortalama %4,2 olarak hedeflenmiştir⁵⁶.

---

⁵⁵Neslihan Yalçınkaya, M.Hakan Yalçınkaya ve Coşkun Çılbant, **a.g.e.**, s.105.

⁵⁶DPT, “**VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1990–1994**”, Yayın No: 2174, 1995, s.47.

Cumhuriyetten günümüze kadar geçen süreçte tarım politikalarıyla ilgili olarak belirlenen ortak amaçlar şu şekilde sıralanabilir⁵⁷;

- Artan nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanması,
- Tarım ürünleri fiyatlarında istikrarın sağlanması
- Üretimin doğal koşullara bağlılığının azaltılması,
- Tarımda çalışanlara yeterli ve düzenli gelir temini,
- Tarımsal ürün ihracatının artırılması,
- Tarım sektöründe gerek kooperatifler gerek kamu kuruluşlarının yardımıyla örgütlenmenin sağlanması,
- Tarıma dayalı sanayilere ham madde temini,
- Üreticilerin bilinçlendirilmesi,
- Tarımda modern yöntemlerin uygulanması,

Bu amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar ise şu şekilde sıralanabilir;

- Toprak reformu yoluyla arazi dağıtılması,
- Girdi sübvansiyonları,
- Destekleme fiyatı,
- Üretim teşvikleri,
- İhracat teşvikleri,
- İthalat kısıtlamaları,
- İhracat kısıtlamaları,
- Vergi istisnaları,
- Eğitim ve araştırma faaliyetleri.

---

⁵⁷Neslihan Yalçınkaya, M.Hakan Yalçınkaya ve Coşkun Çılbant, **a.g.e.**, s.104.

9.TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU

9.1.Tarımın Üretim Yapısı

Tarımsal faaliyetler dört ana kategoride sınıflandırılabilir:

Bitkisel Üretim,

Hayvansal Üretim,

Orman Ürünleri Üretimi ve

Su Ürünleri Üretimi.

Sağlıklı bir yaşam için yeterli beslenme kadar, dengeli beslenmekte önemlidir. Örneğin, hayvansal üretimin düşük düzeyde olması doğal olarak tüketim rakamlarına da yansımaktadır. Bu nedenle bitkisel ve hayvansal üretimde dengeli bir yapı oluşturulmalıdır. Türkiye tarımında bitkisel üretimin, üretim değeri, istihdam toprak ve sermaye girdisi bakımından ağırlıklı bir yeri vardır. Türkiye’de son yıllarda tarımsal üretimin yaklaşık %92-93’ünü çiftçilik, %3-4’ünü ormancılık ve %3-4’ünü kara avcılığı ile su ürünleri oluşturmaktadır. Beş yıllık kalkınma planlarında tarımsal hasıla bileşiminde bitkisel üretimin görece payının azaltılması, hayvancılık, ormancılık ve su ürünlerinin paylarının artırılması amaçlanmıştır. Ancak tarımsal üretim bileşiminde hedefler doğrultusunda önemli dönüşümler gerçekleştirilememiştir⁵⁸. Bitkisel üretim ağırlıklı bir yapıya sahip olunmasına ve bitkisel üretimin payının sürekli artmasına karşılık, Türkiye bitkisel ürünlerin verimliliğinde hala istenilen seviyeye ulaşamamıştır⁵⁹. Ormancılık ve su ürünlerinin paylarında nispi yükselmeler sağlanmış olsa da elde edilen sonuçlar tatmin edici değildir. Amaçların aksine 1980’den sonra hayvancılık kesiminin payı gerilemeye başlamıştır. Bu durum gelişen bir ülkede tarımsal üretim talebinin yapısal değişimiyle çelişmektedir. Ülkeler geliştikçe et, süt, balık türü proteinli gıda maddeleri talebinin bitkisel ürünler talebinden daha hızlı artması beklenir. Çünkü bu ürünlerin talebinin gelir esnekliği daha yüksektir⁶⁰.

⁵⁸Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, Geliştirilmiş Dördüncü Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, 1996, s.172.

⁵⁹Aslan, a.g.e., 2006, s.285.

⁶⁰Şahin, a.g.e., s.281.

9.1.1.Bitkisel Üretim

Türkiye Dünyanın önde gelen tarım ülkelerinden biridir. İklim özellikleri ve coğrafi konumundan ötürü büyük bir ekolojik zenginliğe sahiptir, üstelik toprakları henüz gelişmiş ülkeler oranında kirlenmiş değildir. 1923 yılından itibaren çayır ve meraların bitkisel üretime açılmasıyla Türkiye’de bitkisel üretimin tarımsal üretim içindeki payı sürekli artmıştır. 2003 yılında üretim yapısının %69,2 bitkisel, %25,0 hayvansal, %5,9’u ise diğerlerinden oluşmaktadır⁶¹. Türkiye’de çiftçilik üretiminin çoğunun bitkisel olmasına karşılık, gelişmiş ülkelerde durum tam tersidir. AB ülkelerinde tarımsal üretim değerinin %47,4’ünü bitkisel, %52,6’sını hayvansal üretimden oluştuğunu dikkate alındığında Türkiye’nin tarımsal üretim yapısındaki dengesizlik net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4: Türkiye’de Tarım Alanları (Bin Hektar)

Yıl	Tarla Alanı			Sebze	Meyve	Toplan İşlenen Alan
	Ekilen	Nadas	Toplam			
2000	18.207	4.826	23.033	793	2.553	26.379
2001	18.087	4.914	23.001	799	2.550	26.350
2002	18.123	5.040	23.163	831	2.585	26.579
2003	17.563	4.991	22.554	818	2.656	26.028
2004	18.110	4.956	23.066	805	2.722	26.593
2005	18.148	4.876	23.024	806	2.776	26.606
2006	17.440	4.691	23.131	853	2.895	25.879
2007	16.945	4.219	21.164	815	2.909	24.888
2008	16.460	4.259	20.719	836	2.950	24.505
2009	16.217	4.323	20.540	811	1.686	23.037

Kaynak: TÜİK, 2008 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Mayıs, Ankara, 2009, s.176 ve TÜİK, 2010 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Nisan, Ankara, 2011, s.200.

Türkiye’de bitkisel üretimin, özellikle tarla ziraatının tarımda büyük ağırlığı vardır. Tablo 4’da görüldüğü gibi 2008 verilerine göre Türkiye’deki toplam tarım alanı 20 milyon 719 bin hektar olarak belirlenmiştir. Bu alanını 16 bin 460 hektarı ekilmekte, 4 milyon 289 bin hektarı ise nadasa bırakılmaktadır.

⁶¹DPT, Yıllık Programlar ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde İktisadi Sektörlerde Gelişmeler, Ankara, 2000, s.4.

Sebze bahçeleri 836 bin hektarı kaplarken, bağ, meyve, zeytinlikler 2 milyon 950 bin hektar yer kaplamaktadır. Tarım amaçlı kullanılan arazinin yaklaşık %15'i sulanırken, %85'inde yağışa bağlı olarak tarım yapılmaktadır. Bazı bölgelerimizde yağış yetersizliği nedeniyle tarım arazileri zorunlu olarak nadasa bırakılmaktadır.

Tablo 5: Türkiye’de Bazı Tarımsal Ürünlerin Üretim Değerleri (Bin Ton)

	1960	1970	1980	1990	1994	2000	2006	2008	2009
Buğday	8.450	10.000	16.500	20.000	17.500	21.000	20.010	17.782	20.600
Arpa	3.700	3.250	5.300	7.300	7.000	8.000	9.550	5.923	7.300
Mısır	1.090	1.040	1.240	2.100	1.850	2.300	3.811	4.276	4.250
Pamuk	176	400	500	655	628	879	977	671	637
Tütün	139	150	228	296	187	201	98	93	81
Şeker Pancarı	4.385	4.254	6.766	13.986	12.944	18.821	14.452	15.488	17.274
Ayçiçeği	123	375	750	860	740	800	1.118	992	1.057
Patates	1.400	1.915	3.000	4.300	4.350	5.370	4.397	4.196	4.425
Üzüm	2.775	3.850	3.600	3.500	3.450	3.600	4.000	3.918	4.264
Elma	208	748	1.430	1.900	2.095	2.400	2.002	2.504	2.782
Fındık	58	255	250	375	490	470	661	801	500
Portakal	179	445	679	735	920	1.070	1.535	1.427	1.689

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1925–1995, s.103–116;
DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2009, s.178.

Tablo 5’de Türkiye’de elde edilen tahıl üretimi ve başlıca tarım ürünlerinin üretim miktarları verilmiştir. 2000’li yıllardan 2008 yılına kadar birçok ürünün üretim miktarında hızlı ve sürekli bir gelişme yaşanmazken, şeker pancarı, patates ve tütün üretimlerinde azalma olmuştur.

Tablo 6: Türkiye’de Bazı Tarımsal Ürünlerin Verimindeki Değişmeler (kg/ha)

	1960	1970	1980	1990	1994	2000	2008
Buğday	1.097	1.163	1.829	2.116	1.786	2.293	2.200
Arpa	1.305	1.255	1.893	2.179	2.000	2.274	2.010
Mısır	1.568	1.605	2.127	4.078	3.814	4.160	7.180
Pamuk	283	758	744	1.022	1.081	1.345	1.360
Tütün	732	457	1.022	925	824	847	640
Şeker Pancarı	21.601	34.306	25.152	36.805	31.417	46.110	48.100
Ayçiçeği	898	1.042	1.304	1.201	1.263	1.482	1.710
Patates	8.750	12.355	16.393	22.396	22.895	26.376	28.380
Üzüm*	3.7	4.6	4.4	6.0	6.1	6.7	8.1
Elma*	15.1	39.2	51.3	60.3	66.3	74.3	64.1
Fındık*	0.4	1.4	1.0	1.4	1.9	1.9	2.3
Portakal*	32.6	60.0	78.5	74.9	84.3	91.6	103.4

* Ağaç başına düşen kg olarak değerler

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1925–1995, s. 103–116.

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923–2004, s.223–225

Tablo 6’de ürünlerin verimindeki gelişme değerleri verilmiştir. 1960–1990 yılları arasındaki 30 yıllık dönemdeki gibi bazı ürünlerde 3 katı kadar verim artışı görülmektedir. 1990’lı yıllara kadar belirgin olarak yaşanan verim artışları daha sonra hız kesmiştir. Tablo 7 ve Tablo 8’e bakıldığında tarımsal üretimde olduğu gibi verimlilikte de 1990’lı yıllara kadar yaşanan olumlu gelişmenin devam etmediği görülmektedir. Son kırk yılda bitkisel ürünlerin üretim miktarlarındaki artışlar verimlilik artışından kaynaklanmaktadır.

Tablo 7: Türkiye'nin Yıllar İtibari İle Bitkisel Ürün Üretimi (Bin Ton)

Bitki Grupları	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tahıllar	28.084	32.109	29.427	30.687	30.066	33.958	36.232	34.365
Endüstri Bitkileri	12.301	19.963	13.757	17.777	13.777	14.669	16.270	15.631
Yağlı Tohumlar	2.392	2.253	2.171	2.515	2.388	2.501	2.421	2.789
Baklagiller	1.846	1.313	1.451	1.640	1.558	1.584	1.565	1.606
Yumru Bitkiler	7.785	7.791	7.383	7.485	7.308	7.084	6.407	6.390

Kaynak: DPT, Temel Tarımsal Göstergeler, D.P.T. Yayını, Mayıs 2008,s.11.

Tablo 7 Türkiye'nin yıllar itibariyle bitkisel üretim miktarlarını göstermektedir. Buna göre tahıl (buğday, arpa, mısır) üretiminde 2006 yılında 1995 yılına göre %22 bir üretim artışı olmuştur. Endüstriyel bitkilerdeki değişim %27, yağlı tohum üretiminde %16, baklagil üretimindeki değişim -%13, yumru bitkilerdeki değişim -%18 olmuştur. Yani 1995–2006 yıllarında tahıl, endüstriyel bitki ve yağlı tohum üretiminde artış, baklagil ve yumru bitkiler üretiminde azalma yaşanmıştır. Bazı bitki gruplarının üretiminde daha istikrarlı bir yapı görülmekle birlikte, yıllar itibariyle iklim koşullarındaki değişiklikler ve doğal koşulların etkisine daha açık olan bitkilerin üretiminde dalgalanmalar yaşanmıştır. Bunun dışında piyasa koşulları ve uygulanan tarım politikalarındaki değişiklikler bazı ürünlerin üretiminde azalmaya, bazı ürünlerde de önceki yıllara oranla istikrarlı üretim artışının yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye tahıl, pamuk, tütün, üzüm, baklagiller, sert kabuklu ve bazı taze meyveler, domates, çay olmak üzere birçok tarımsal ürünün dünyadaki önemli üreticileri arasında yer almaktadır. Türkiye 2005 yılında fındık, incir, kiraz, kayısı da birinci, salatalık ve karpuzda ikinci, elma, antepfıstığı, vişne, domates, ıspanak, mercimek, nohut da üçüncü, zeytin, bal, ceviz, patlıcan, soğan da dördüncü, çay da beşinci ülke olmuştur⁶².

⁶²<http://www.fao.org/es/ess/top/commodity.html?lang=1182&year=2005>,FAO, 'MajorFoodAndAnriculturalCommoditiesAndProducers', [Erişim Tarihi: 22.09.2009.]

Türkiye birçok ürünün üretiminde dünya sıralamasında ön sıralarda yer almasına rağmen birim başına düşen verim açısından ise bazı ürünlerde dünya ortalamasının altında kalmaktadır. Örneğin 2005 yılında dekar başına dünya buğday verimi ortalaması 291 kg iken Avrupa Birliği-25'te (AB-25) bu rakam 540 kg, Türkiye'de ise 226 kg olmuştur⁶³.

Üreticiyi ve üretim düzeyini risklere karşı korumak amacıyla, tarım ürünlerine yönelik Tarım Ürünleri Sigortası Kanunu 2004 yılında çıkarılmıştır. Bitkisel ürünlerde kaliteli tohumların yetiştirilmesini hedef alan Tohumluk Programı çerçevesinde 2003 yılında 99 ton buğday, 10 ton mısır, 1.359 ton çeltik, 28.9 ton patates, 2.013 ton sebze tohumu dağıtılmıştır. Bitkisel üretimde yüksek verimlilik kapasitesine sahip, sertifikalı tohumların yaygın biçimde kullanılmasını amaçlayan Tohumluk Programı kapsamında 2004 yılında tohumluk üretiminde büyük oranda hedeflere ulaşılmıştır⁶⁴.

Türk tarımı sahip olduğu zenginliklere rağmen, büyük oranda ihmal edilmiştir. Yatırım konusunda ekonomiye kazandırdığının 1/3'ünü ancak alabilmiş yatırım fakiri olmuştur. Zaman zaman desteklenmiş ancak bu desteklemeler, siyasi emellere yönelik olduğundan, ekonomik olmayan ürün ve üretimlere teşvik ederek yarardan çok zarar getirmiştir. Alt yapı eksikleri iyileştirilemediği için verimlilik değerleri arzu edilen düzeyin çok gerisinde kalmıştır⁶⁵.

---

⁶³Acar, **a.g.e.**, s.233.

⁶⁴T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **2004 Yılı Mali Programı Destekleme Çalışmaları**, Ankara, 2004, s.11.

⁶⁵<http://www.trakmak.com.tr> ,Türk Tarımı, [Erişim Tarihi: 28.04.2009.]

**Tablo 8: Türkiye’de ve Bazı Ülkelerde Çeşitli Tarla Bitkilerinde Verim
(2006 yılı verilerine göre kg/ha)**

Ülkeler	Buğday	Arpa	Pirinç	Tütün	Mısır	Ayçiçeği	Patates
Mısır	6.455	1.815	10.598	-	7.887	2.389	25.000
Fransa	6.741	6.152	5.533	2.570	8.586	2.233	40.196
Almanya	7.201	5.909	-	2.442	8.031	1.934	36.568
Yunanistan	2.262	2.500	9.118	2.308	9.000	2.500	24.752
İran	2.471	1.765	5.806	1.050	8.293	1.338	25.469
İtalya	3.683	3.877	6.349	3.158	8.729	2.131	24.607
Meksika	5.252	2.751	4.785	1.982	2.966	2.107	25.212
Hollanda	8.548	6.028	-	-	11.972	-	41.667
Polonya	3.245	2.590	-	2.277	4.161	1.163	15.039
Romanya	2.774	2.368	3.299	1.197	3.575	1.554	14.186
Rusya	1.953	1.893	4.394	1.000	3.629	1.136	13.021
İspanya	2.848	2.578	7.014	3.111	9.787	958	28.806
Suriye	2.452	583	-	1.774	3.839	2.044	20.624
Türkiye	2.152	2.653	8.700	737	5.863	1.975	28.498
ABD	2.825	3.283	7.694	2.497	9.360	1.362	43.667
Dünya	2.804	2.497	4.112	1.724	4.815	-	16.733

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/567/DesktopDefault.aspx?PageID=567>, [Erişim Tarihi: 15.09.2009.]

Tablo 8’deki 2006 yılı verilerine göre bazı tarla bitkilerinin verimliliği incelendiğinde, Türkiye’nin verimliliğinin Fransa ve ABD’ye göre daima düşük olduğu, İspanya, Romanya, Polonya ve Yunanistan’a göre bazı ürünlerde verimliliğin daha yüksek olduğu görülmektedir. Rusya ve İran ile karşılaştırıldığında Türkiye genellikle daha yüksek tarımsal verimliliğe sahiptir. Ancak Türkiye bazı tarımsal ürünlerin verimliliğinde Dünya ortalamasının bile altında değerlere sahiptir.

9.1.2.Hayvansal Üretim

Hayvancılık tarım sektörü içinde bitkisel üretimden sonra gelişme potansiyeli yüksek en önemli faaliyet koludur. Doğa koşullarına daha az bağlı olan hayvancılığın geliştirilmesi tarımsal üretim oranların da istikrar açısından önemlidir. Türkiye de hayvancılık sektörü, 1980’li yıllara gelinceye kadar bir yandan nüfusu yeterince besleyebilmiş, diğer yandan ihracat yoluyla ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır⁶⁶.

Hayvancılık et, süt, yumurta, bal gibi yurt içi gıda gereksinimlerinin karşılanmasında, sanayi dallarına deri ve yünün işlendiği tekstil sektörüne hammadde temini, ihracat ve yarattığı istihdam olanakları açısından büyük önem taşımakla birlikte AB’ye üyelik sürecinde en kritik alt sektör olması sebebiyle önemini korumaktadır.

Türkiye’de Koyun ve Keçilerin Kimliklendirilmesi Projesi kapsamında, küçükbaş hayvanların kayıt altına alınması çalışması başlamıştır⁶⁷. Hayvan kimlik sisteminin oluşturulması ve işler hale getirilmesi, hayvancılık alanındaki mevzuatın AB mevzuatına uyumlaştırılması çalışmaları da sürmektedir⁶⁸.

Cumhuriyet’in kuruluşundan beri gelişim ve değişim aşamaları geçiren hayvancılık sektörü, 24 Ocak 1980 kararlarının uygulanmaya konulmasından sonra sürekli gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde hayvancılık ve hayvansal üretime verilen teşviklere son verilmiştir. 1980’lerin ortalarından beri uygulanan serbest pazar politikaları nedeniyle büyük miktarda et ithalatı başlamıştır. 1980 sonrasında, hayvan varlığında önemli azalmalar görülmektedir.

⁶⁶TZOB, **Zirai ve İktisadi Rapor 1999–2000**, TZOB Yayını, Ankara, 2001, s.115.

⁶⁷T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **2008 Faaliyet Raporu**, s.50.

⁶⁸<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/KEP2006.pdf>, “2006 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı”, [Erişim Tarihi: 1.11.2009.]

Tablo 9: Bazı Türlerle Göre Hayvan Sayısının Yıllara Göre Değişimi (Bin Adet)

	Sığır	Koyun	Keçi	Tavuk	Hindi	Arı Kovanı
1986	12.713	43.758	13.406	58.039	3.207	2.587
1990	11.377	40.553	10.977	96.676	3.127	3.283.5
1995	11.789	33.791	9.111	129.015	3.291	3.916
2000	10.761	28.492	7.201	258.168	3.682	4.267
2001	10.548	26.972	7.022	217.575	3.254	4.115
2002	9.804	25.174	6.780	245.776	3.092	4.161
2003	9.788	25.432	6.772	277.533	3.994	4.289
2004	10.069	25.201	6.610	296.876	3.902	4.400
2005	10.526	25.304	6.517	317.497	3.697	4.590
2006	10.871	25.616	6.644	344.820	3.227	4.852
2007	11.036	25.462	6.286	269.368	2.675	4.825
2008	10.859	23.975	5.594	269.280	2.676	-
2009	10.723	21.749	6.450	-	-	-

Kaynak: TÜİK, 2008 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Mayıs, Ankara, 2009, s.188,190 ve TÜİK, 2010 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Nisan, Ankara, 2011, s.211.

Türkiye bitkisel üretimde olduğu gibi hayvancılıkta da çeşitlilik göstermektedir. Ailelerin %85'i hayvancılığı bitkisel üretim faaliyeti ile birlikte sürdürmektedirler. Bu veriler Türkiye'de hayvancılığın daha çok bitkisel üretimle bir arada yapıldığını ve onu tamamlayan bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Nitekim 2001 Genel Tarım sayımı sonucuna göre toplam 3.075.516 adet tarım işletmesinin %67,42'sinde hem bitkisel üretim hem de hayvan yetiştiriciliği, %30,22'sinde yalnız bitkisel üretim, %2,36'sında ise yalnız hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Sadece hayvan üretimi yapan işletmelerin sayısı oldukça düşük düzeyde kalmaktadır⁶⁹.

Tablo 9'da Türkiye'de 1986–2007 yılları arasındaki hayvan sayıları verilmiştir. Hayvan varlığı içerisinde büyükbaş orana küçükbaş hayvan ağırlıklıdır. Küçükbaş hayvan varlığı içerisinde ise koyun varlığı 2007 yılında 25 milyon ile en yüksektir. 1980 yılına kadar artışını sürdürerek 15,9 milyon başa ulaşan sığır varlığı, 2002 yılında kültür ırklarındaki artışa paralel olarak bu tarihten sonra belirgin bir şekilde düşmeye başlamış ve 2002 yılında 10 milyon başın altına düşse de, 2004 yılından itibaren yeniden yükselerek 2005 yılında 10,5 milyon başı aşmıştır. Küçükbaş hayvancılıkta ikinci sırada keçi gelmektedir. Keçi varlığı kıl

⁶⁹T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, **II. Tarım Şurası Sonuç Raporu**, Ankara, 2004, s.85.

keçisi ve tiftik keçisinden oluşmakla birlikte kıl keçisi ağırlıklıdır. 2007 yılında etlik ve yumurtalık olmak üzere toplam tavuk sayısı 269 milyon adettir. 1980–2004 yılları arasında koyun ve keçi sayısında da özellikle 1980’lerin sonundan itibaren önemli düşüş yaşanmış, 1988 yılında 45 milyon başı aşan koyun varlığı 2005 yılında 25,3 milyon baş, 1986 yılında 13 milyon başı aşan toplam keçi varlığı ise yarıya düşerek 2005 yılında yaklaşık 6,5 milyon baş olarak gerçekleşmiştir⁷⁰.

Özetle Tablo 9’da ki 1986–2007 dönemi ele alındığında sığır ve koyun sayısının önce artıp sonra azaldığı, kanatlı hayvanların sayısının ise arttığı görülmektedir.

Tablo 10: Bazı Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarının Yıllar İtibarıyla Gelişimi (Ton)

	Kırmızı Et	Süt	Yumurta	Tavuk Eti*	Yapağı	Kıl	Tiftik	Bal
1986	622.359	9.840	5.448.681	-	70.295	4.422	2.290	39.649
1990	506.995	9.617	7.698.637	-	60.559	4.070	1.495	51.286
1995	415.239	10.602	10.268.668	282.038	50.777	3.397	797	68.620
2000	491.499	9.794	13.508.586	643.457	43.141	2.697	421	61.091
2001	435.778	9.495	10.575.046	614.745	40.909	2.684	400	60.190
2002	420.596	8.409	11.554.910	696.187	38.244	2.589	318	74.554
2003	366.960	10.611	12.666.782	872.419	46.457	2.741	333	69.540
2004	447.155	10.679	11.055.557	876.774	45.972	2.715	304	73.929
2005	409.423	11.108	12.052.455	936.697	46.175	2.654	302	82.336
2006	438.530	11.952	11.733.572	918.000	-	-	-	83.842
2007	575.622	12.330	12.724.959	1.068.000	-	-	-	73.935

* Bin adet

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=140, 20 Ekim 2009.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi son yirmi bir yıl içerisinde kırmızı et, yapağı, kıl ve tiftik üretim miktarı azalırken, süt, yumurta, tavuk eti ve bal üretimi önemli miktarda artmıştır. Son yıllarda göstergelerde yaşanan kısmi iyileşmeye rağmen, AB üyelik sürecinde hayvancılık sektörünün rekabet gücü kazanması için sektörün içinde bulunduğu sorunların çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Türkiye’de toplam süt üretimi 1995 yılında 10 milyon tonun üzerinde iken, 2002 yılında 8,4 milyon tona düşmüştür. 2003 yılında ise tekrar 10 milyon tonun üstüne çıkmıştır.

⁷⁰http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=140, Hayvancılık İstatistikleri, [Erişim Tarihi: 20.10.2009.]

Sağılan hayvan sayılarına paralel olarak süt üretim miktarı da yıllar itibariyle değişiklik göstermektedir.

Hayvancılık üretiminde arıcılığın belirli bir gelişme içinde olduğunu söylenebilir. 1975 yılında 21,2 bin ton olan bal üretimi, 1993 yılında 67,3 bin tona ulaşmış ve kovan başına bal üretimi 10,8 kg dan 16,8 kg'a yükselmiştir. 2005 verilerine göre bal üretimi 82,3 bin ton ve kovan başına bal üretimi 17,9 kg iken, bu değerler 2007 yılında 73,9 bin ton ve kovan başına 15,3 kg'a düşmüştür⁷¹.

Türkiye'de son yıllarda kırmızı ette yaşanan sıkıntılar ve yükselen fiyatlar, tüketicilerin kanatlı ete yönelmesine ve tüketimlerini arttırmasına neden olmuştur. Kişi başına kanatlı et tüketimi 1990 yılında 3,8 kilogram (kg) iken bu rakamın 2009 da 17,40 kg seviyesine çıkmıştır. Ancak 20 yıllık süreçte, kişi başına yıllık kanatlı eti tüketiminde gerçekleşen 4,6 kat artış yetersiz olarak görülmektedir. 2006 yılı verilerine göre Türkiye'nin tavuk eti üretiminde dünyada 17'nci sırada yer almaktadır. Piliç eti tüketimi dünya sıralamasında, Türkiye 2005 yılı verilerine göre yılda 13,2 kilogramla 75'nci sırada yer almaktadır. İsrail yılda kişi başına 54,5 kg, ABD 44,3 kg, Birleşik Arap Emirlikleri 42,6 kg piliç eti tüketimiyle ilk sıraları almaktadır. AB'nin kanatlı et tüketimi kişi başına yılda ortalama 24 kg iken Türkiye verileri 17,40 kg'dır. Böylece kişi başı tüketim miktarının AB ülkelerine yaklaştığı belirtilmektedir⁷².

Tarım sektöründe küçük üreticilik, hayvancılığında en önemli yapısal problemlerinin başında gelmektedir. Küçük işletmelerde modern teknoloji kullanımı zor ve verimlilik düşüktür. Bu durum rekabet sorununa yol açmaktadır.

⁷¹TÜİK, İstatistik Yıllığı, **2007 Tarım İstatistikleri**, ISSN: 0082, Ankara, 2008, s.192 ve TÜİK, İstatistik Yıllığı, **2008 Tarım İstatistikleri**, Ankara, 2009, s.190.

⁷²<http://www.aktifhaber.com/beyaz-et-tuketiminde-abyi-yakaliyoruz-329732h.htm>, Erişim Tarihi: 18.09.2010.

Tablo 11: Türkiye’de Kesilen Hayvan Sayısı, Et Üretimi ve Verimi
Sayı (Bin baş), Üretim (Ton), Verim (kg/baş)

	1984			2000			2009		
	Sayı	Üretim	Verim	Sayı	Üretim	Verim	Sayı	Üretim	Verim
Sığır	2.487	310.006	124.6	2.101	354.636	168.4	1.502	325.2	216.5
Manda	102.5	15.110	147.4	23	4.047	175.9	4.857	1.005	0.206
Koyun	9.677	148.792	15.4	6.110	111.138	18.2	3.997	74.633	18.6
Keçi	1.008	15.454	15.3	1.165	21.394	18.4	606	11.675	0.019

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1925–1995, s. 124–125 ve TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2007, s.191 ve TÜİK, 2010 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Nisan, Ankara, 2011, s.211.

Tablo 11’de kesilen hayvan sayıları ile et üretim miktarları verilmiştir. Türkiye’de kesilen hayvan sayısında olduğu gibi kesilen hayvan başına et veriminin de değiştiği söylenebilir. Ülkemizdeki hayvan sayısı, tarımı ileri pek çok ülkeninkinden fazla olmasına rağmen birim hayvan başına elde edilen verim düşüktür. Hayvancılığı ileri ülkelerde ortalama sığır karkas ağırlığı 300 kg üzerinde iken, Türkiye’de 216 kg. dolayındadır. Sığır başına et üretimi 216 kg iken, İspanya’da 259 kg, Fransa’da 288, Polonya’da 292 kg, Almanya’da 309 kg, İngiltere’de 315 kg ve ABD’de 351 kg’dır. Kesilen koyun karkas ağırlığı 2009 yılında Türkiye’de ortalama 18 kg iken, Mısır ve Polonya’da 25 kg ve ABD’de 30 kg olmuştur⁷³.

⁷³Eren, a.g.e., 2010, s.302.

Tablo 12: Türkiye’de Sağılan Hayvan Sayısı, Süt Üretimi ve Verimi
Sayı (Bin baş), Üretim (Ton), Verim (kg/baş)

	1984			2000			2009		
	Sayı	Üretim	Verim	Sayı	Üretim	Verim	Sayı	Üretim	Verim
Sığır	5.883	7.768	1.320	5.279	8.732	1.654	4.133	11.583	2.802
Manda	253	233	923	70	67	971	32	32	1
Koyun	21.839	1.022	46.8	15.920	774	48.6	9.407	734	78.0
Keçi	6.684	365	54.6	3.793	220	58.0	1.830	192	104.9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1925–1995, s.124–125 ve TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı 2007, s.192 ve TÜİK, 2010 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Nisan, Ankara, 2011, s.211.

Türkiye’de süt üretimi ve verimine bakıldığında, sağılan hayvanlar içinde, sayı açısından koyun, üretim miktarı açısından inek ön planda yer almaktadır. Tablo 12’de 1984, 2000 ve 2009 yıllarında sağılan hayvan sayıları, süt üretimi ve verimi değerleri verilmiştir. Tablo incelendiğine sadece sığır süt veriminde artış olduğu görülmektedir. Verilere göre sığır başına süt üretiminde 1984–2000 yılları arasında %20’lik bir artışa karşılık, son 9 yılda % 35’lik bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, sığır başına süt verimi gelişmiş ülkelere göre oldukça düşüktür. Örneğin, sığır başına süt verimi hayvancılığı gelişmiş ülkelerde ortalama 5000–9000 kg iken, Türkiye’de 2.802 kg.

Dünyada hayvan sayısı açısından 7. sırada yer almamıza rağmen, hayvan sayısı giderek azalmaktadır. Bunun en önemli nedeni yıllardır devan eden mera tahribatıdır. 1950’li yıllarla birlikte tarımda makineleşme çabalarının da etkisiyle hızlanarak günümüze kadar süren ve bir türlü önü alınamayan yeni tarım arazisi kazanma çabası sonucunda milyonlarca hektar çayır ve mera alanı yok edilmiştir. Kalan mera alanının da kalitesi, aşırı, düzensiz ve bilinçsiz otlama nedeniyle büyük ölçüde azalmıştır. Bununla birlikte, meraların ıslahına dönük yeterli çalışma yapılmamıştır. Ekime açılan alanları genişleten ilk etken makineleşme, ikinci etken ise nüfus baskısıdır⁷⁴.

Hayvan başına verimin düşük olması sadece meraların yetersizliğine bağlanamaz. Ülkemizde hayvan popülasyonu içinde yerli ırklar hakimdir. Hayvan başına verimin yükseltilmesi için hayvan neslinin ıslah edilmesi ve entansif yöntemlere başvurulması gerekmektedir. Türkiye’de toplam sığır varlığı içinde yerli ırkın sayısının daha fazla olmasının yanında, var olan kültür ırklarına da ahır koşulları, beslenme, hijyen, hayvan

⁷⁴Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, **II Tarım Şurası Sonuç Raporu**, a.g.e., 2004, s.90.

hastalığı gibi konulara gereken önem verilmediği için yıllık süt üretimi düşük düzeyde kalmaktadır⁷⁵.

Türkiye’de hayvansal üretimlerde özellikle et verimliliği fazla değişmemiş, et üretimi daha çok kesilen hayvan sayısı artışı ile sağlanmıştır. Gelişmiş ülke değerlerine yaklaşmak içinde özellikle et ve süt veriminin artırılması gerekmektedir. Verimliliğin artırılmasında önemli yatırımlar ve kurumsal değişmeler gerektirdiğinden, devlete büyük rol düşmektedir. AB’ye üyelik sürecinde Türk hayvancılığının rekabet gücüne kavuşturulması, bitkisel ve hayvansal üretim dengesinin oluşturulması tarım sektörüne yönelik atılacak öncelikli adımlar arasında yer almalıdır. Nitekim kalkınma programlarında hayvancılık sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşturulabilmesi amacıyla, yüksek verimli kültür ırkı hayvan miktarının çoğaltılması ve özel ünitelerde süt sığırcılığının geliştirilmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Yıllık programlarda damızlık hayvan ithaline, suni tohumlamaya, kaliteli yem teminine ve hayvan hastalık ve zararlılarıyla mücadeleye önem verilmeye çalışıldığı belirtilmektedir⁷⁶.

Son yıllarda girdi fiyatlarının artıştan dolayı ortaya çıkan tarımsal ürün açığını kapatmak için, başta kırmızı ette olmak üzere birçok tarımsal ürünün ithaline verilen izin 1997 yılında kaldırılmıştır. İzin kaldırıldığı halde, bu ürünlerin satış fiyatlarında reel anlamda bir yükselme yaşanmamıştır. Tersine kırmızı etin reel satış fiyatı gerilemiştir. Buna karşılık bu sektörde başta yem olmak üzere kullanılan girdilerin fiyatı sürekli arttığından, kırmızı et üretimindeki açık 2000’li yıllarda da devam etmiştir⁷⁷.

1991 yılında büyükbaş inek sayısı 12 milyon 339 bin iken, 2009’da 10 milyon 811 bin 165’e düşerken, sağlam inek sayısı da 6 milyon 118 bin 997’den 4 milyon 133 bin 148’e düşmüştür⁷⁸. Türkiye’de 2009 yılının son aylarından itibaren kırmızı et fiyatlarında artış yaşanmaktadır. Bu nedenle 2010 yılından beri canlı sığır ithaline izin verilmiştir. İthalat kapsamının açılması geçici süre piyasayı sakinleştirmektedir. Fakat ithalata süreklilik kazandırmak Türkiye’yi sadece kırmızı et üretiminde değil, süt üretiminde de sorunlarla karşı karşıya getirmektedir. İthalata süreklilik kazandırmak öncelikle çok sayıda hayvan yetiştiricisinin iflas ederek üretimden çekilmesine neden olmaktadır. Ülkemizdeki et açığı, 1980’li yıllardan beri uygulanan dışa bağımlı politikalardan kaynaklanmaktadır. Yaşanan et krizinin tetikleyicisi, 2008–2009 da yağsız süt tozlarının buzağı maması olarak ithal olmuştur. Böylece çiğ süt fiyatları 35 kuruşa düşmüş ve 1 milyona yakın hayvan kesilmiştir. Bunların

⁷⁵Şahin, a.g.e., s.283.

⁷⁶Eren, a.g.e., 2006, s.288.

⁷⁷Eren, a.g.e., 2010, s.304.

⁷⁸<http://www.gidateknik.com/beyaz-et-sirketinden-kirmizi-ette-krizi-cozum-ilani>, [Erişim Tarihi: 22.02.2011.]

büyük bir bölümü süt inekleriydi⁷⁹. Süt ineklerinin kesilmesi piyasada 2 milyon ton süt, 900 bin buzağı ve yaklaşık 400 bin civarında erkek besi danası kaybına neden olmuştur. Piyasaya girmesi beklenen sığır ve kasaplık dana sayısındaki ani düşüş, et açığını tetiklemiştir. Bununla birlikte koyun ve keçi sayısının da yarı yarıya azalması da et açığının oluşmasında bir etmen olmuştur. Türkiye’de kırmızı et fiyatının artışının temel nedeni koyun, keçi ve sığır sayısının azalmasına bağlı üretimin düşmesidir. Kırmızı et fiyat artışı olması, ülkenin üretim gücünün iyice düştüğünü göstermektedir⁸⁰.

Et açığını kapamak için yapılması gerekenler⁸¹:

- Türkiye’nin yıllık ne kadar hayvan girişine ihtiyacı olduğu belirlenmeli,
- Kasaplık, besilik, kesilmiş et ve buzağı ithalatına eşik değer tespit edilmeli,
- Kesinlikle kesilmiş et ithal edilmemelidir.
- Kısır olmayan ve çok ciddi bir hastalığı olmayan dişi hayvanların kesilmesi mutlaka önlenmeli bu konuda yasal mevzuat çıkarılmalıdır.
- Et açığı hayvan sayısını artırmakla giderilebilir. Koyun, keçi ve sığır sayısını artıracak önlemler alınmalıdır.
- Hayvan sayısını artırmak ise, öncelikle hayvansal ürün fiyatlarında istikrar ve yeterlilik sağlanmalıdır.
- Hayvancılıkta yapılan desteklemeler, küçük ve orta ölçekli işletmelere yönlendirilmelidir.

⁷⁹<http://www.tarimsal.net/?p=13204>, [Erişim Tarihi: 23.02.2011.]

⁸⁰<http://www.odatv.com/n.php?n=kirmizi-et-turkiyede-neden-pahali-1110101200>, [Erişim Tarihi: 23.02.2011.]

⁸¹<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1049200&title=beyaz-et-sirketinden-kirmizi-ette-krizi-cozun-ilani>, [Erişim Tarihi: 23.02.2011.]

9.1.3.Orman ve Orman Ürünleri

Ormancılık kırsal kesimin iç içe olduğu başlıca ekonomik faaliyet alanlarından biridir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de ormancılık tarım sektörünün içinde alt sektör olarak ele alınmaktadır. Ormanlar çok yönlü yarar sağlamaktadırlar. İklim, su ve toprak rejimi üzerinde olumlu etkiler yaparak erozyon olaylarını önlerler. Odun, kereste, selüloz, palamut, mazi, reçine gibi çeşitli ürünler vererek, milli ekonomi için devamlı hammadde kaynağı oluştururlar. Başta odun hammaddesi olmak üzere çok değişik ürünler ve hizmetler üreterek topluma fayda sağlayan yenilenebilir özellikte bir doğal kaynaktır. Ayrıca halkın sağlığını korumada, turistik ve sportif faaliyetlerin gelişmesinde önemli katkıları vardır. Bu nedenle her ülkede, orman alanları geliştirilmeye ve genişletilmeye çalışılır⁸².

Tablo 13: Türkiye’de Orman Alanı ve Kişi Başına Düşen Alan

Ülke Alanı 1000 Ha	Nüfus Milyon	Orman Alanı		
		Toplam Alan 1000 Ha.	Ülke Alanına Oranı	Kişi Başına Düşen Ha.
77.945	72.5	21.200	26.6	0.29

Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı, http://www.cevreorman.gov.tr/or_02.htm, [Erişim Tarihi:25.12.2009.]

Toplam orman alanının genişliği 21,2 milyon hektar olup ülke yüzölçümünün %27’si orman alanı olup kişi başına 0,29 hektar orman alanı düşmektedir.

Finlandiya’da ülke yüzölçümünün %69,3’ü orman alanı iken Japonya’da %68,2, Brezilya’da %56,5, Rusya’da %49,4, ABD’de %33,1 ve Yunanistan’da %29’1’dir. Dünya genelinde ise kişi başına 0,62 hektar orman alanı düşmektedir⁸³.

Türkiye’de orman alanlarının genişliği bakımından ülkemiz ilk bakışta iyi durumda sayılabilir. Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organisation, FAO) verilerine göre, Türkiye Avrupa’da İsveç ve Finlandiya’dan sonra en geniş orman alanlarına sahip ülkedir.

⁸²DPT, **Orman ve Ormanlarımız, Faydaları**, İstatistik Gerekçeler, No:2630, Eylül, 2001, s.4–6.

⁸³Eren, **a.g.e.**, 2010, s.304.

Ancak ormanların kalitesi ve ormancılıktan elde edilen ürün bakımından iyimser bir tablo çizmek mümkün değildir. Türkiye’de mevcut ormanların 9,9 milyon hektarı yani %48’i ürün verebilir niteliktedir. Geriye kalan 10,8 milyon hektarı ise, verim gücü düşük ya da tamamen verimsiz, bozuk makilik ve çalılıklardan oluşmaktadır⁸⁴. Kişi başına düşen orman alanı 0.29 ha ile de gelişmiş ülkelere göre düşük düzeyde kalmaktadır. Ormanlarımızın biyolojik çeşitlilik ve miktar olarak da ülke yüzeyine dengeli dağılım göstermemektedir⁸⁵.

Tablo 14: Türkiye’de Çeşitli Orman Ürünlerinin Üretim Miktarı (Bin m³/ha)

Ana Ürünler	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Tomruk	2.344.0	2.503.1	2.936.1	3.479.6	3.731.7	3.945.8	3.757.8
Maden Direği	375.2	387.3	358.2	442.3	469.0	522.3	469.0
Sanayi Odunu	458.5	421.2	725.9	749.9	734.3	754.6	657.5
Kâğıthk Odun	1.148.6	1.583.5	1.528.2	1.514.4	1.702.8	2.407.1	2.432.6
Lif Yonga	1.246.0	1.388.3	2.409.4	2.964.6	3.265.0	3.816.5	4.032.2
Yakacak Odun	2.732.0	2.848.6	7.667.0	7.003.0	6.834.0	7.303.8	7.427.5

Kaynak: TÜİK, 2010 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Ankara, 2011, s.200 ve Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor 2005, Ankara, 2004, s.36.

Orman ürünleri, ana (birinci) ve ikinci (tali) ürünler olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci ürünlerin cinsleri ve üretim miktarları Tablo 14’da verilmiştir. İkinci ürünler ise, çıra, çalı, çubuk, defneyaprağı, sığla gibi maddelerden oluşmaktadır.

Tablo 15: Türkiye’nin Yuvarlak Odun Üretim, Tüketim ve Ticaret Durumu (1000 m³)

Endüstriyel Odun				Yakacak Odun				Toplam	
Üretim	İthalat	İhracat	Tüketim	Üretim	İthalat	İhracat	Tüketim	Üretim	Tüketim
10.729	1.076	18	11.787	5.081	325	1	5.405	15.810	17.192

Kaynak: Gökhan Kök, Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi, Türkiye’de Orman Ürünleri Arz Talep İlişkileri, 19–21 Şubat 2009, SDÜ, Isparta.

Tablo 15’de görüldüğü gibi ormanlarımızın yıllık üretim gücü 15,8 milyon m³ dolayındadır. Bunun 10.729 milyon m³’ü endüstriyel, 5.081 milyon m³’ü ise yakacak niteliğindedir. Türkiye’de ormanlardan hektar başına alınan yıllık artımı 32 milyon m³ olması verimin artırılması zorunluluğunu gözler önüne sermektedir.

⁸⁴Eren, a.g.e., 2006, s.289.

⁸⁵TZOB, 2001–2002 Faaliyet Raporu, TZOB Yayını, Ankara, 2003, s.236.

Türkiye’de ormanların büyük kısmını, kesim çağını aşmış ihtiyar ağaçlar oluşturmaktadır. Yıllanmış ağaçlar bir yandan geniş gövdeleri nedeniyle odun servetini arttırmakta, diğer yandan yıllık büyüme hızı yavaş olduğundan yıllık verimi düşürmektedir.

Türkiye’de ormanların tamamı Devletin mülkiyetindedir. 1988 yılında çıkarılan bir kanunla orman alanlarını genişletmek için özel sektörü devreye sokma denemesine girişilmiştir. Ancak, kısa dönemdeki uygulamalar, beklentilerden farklı olarak, bozuk orman alanların yerine koru ormanların kiralandığını ve kamu malı orman varlığının yağmalatıldığını göstermektedir⁸⁶.

Ormancılığın milli gelire katkısı binde 3-4 dolayındadır. 2000 yılında ormancılığın milli gelire katkısı binde 3’iken, 2004 yılında tekrar binde 5 seviyesini aşmış, ancak 2006 yılında yeniden binde 3’e gerilemiştir⁸⁷. Oranın bu kadar düşük olmasında, verim düşüklüğü yanında ormanın ölçülemeyen değerlerinin kaçak kesimlerin milli gelir hesaplarına yansıtılmaması da neden olmuştur. Orman ürünleri üretiminin resmi istatistiklerin üzerinde olduğu tahmin edilmekle birlikte mevcut durumun, potansiyel durumun çok gerisinde kaldığı da bir gerçektir. Ülke toplam nüfusunun %11’ini, kırsal nüfusun ise yaklaşık yarısını oluşturan 7,1 milyon kişi orman içinde veya köylerde ikamet etmektedir⁸⁸. Ormanlar kırsal kesim nüfusunun yarıya yakın kısmının hayatında önemli yere sahip olmasına rağmen, bilinçsiz kullanım nedeniyle ormanlar verimsiz hale gelmiştir.

Emek yoğun sektör olan ormancılığın sağladığı faydaları çoğu kez maddi olarak ölçmek mümkün değildir. Ekonomik katkısının yanında doğal yaşamın korunmasında önemli bir yere sahip olan ormancılık sektörü, kendisi dışında birçok sektöre hammadde vermektedir. Orman ve orman ürünleri sektörü, erozyonun önlenmesi, su rejiminin düzenlenmesi, toplum sağlığı vb. faydaları nedeniyle de önemli bir sektördür⁸⁹.

⁸⁶Şahin, **a.g.e.**, s.284.

⁸⁷Eren, **a.g.e.**, 2010, s.306.

⁸⁸<http://www.orkoop.org.tr/bilgi/ormkoylusu.htm>., Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği, Türkiye’de Orman Köylüleri, [Erişim Tarihi: 19.12.2009.]

⁸⁹http://77www.cevreorman.gov.tr/or_04.htm., Çevre ve Orman Bakanlığı, Ormancılık, [Erişim Tarihi: 19.12.2009.]

9.1.4. Su ve Su Ürünleri

Ülkemiz ekolojik özellikleri ve su ürünleri bakımından elverişlidir. Tarımsal üretim içinde yer alan su ürünleri üretimi ve balıkçılık, üç tarafı denizlerle çevrili olan ve 8.333 km kıyı uzunluğu 177.714 km²'lik akarsu uzunluğu olan ülkemizde önemli bir ekonomik faaliyet alanıdır. Su ürünleri üretimine uygun 25 milyon hektar kullanılabilir deniz alanı bulunmaktadır. İç su kaynaklarının sayısı sulama ve enerji amacıyla yapılan göletlerin sayısına bağlı olarak artmaktadır. Ülkemizde 200 adet doğal, 243 adet baraj gölü ve 750 adet sulama göleti olmak üzere toplam 1193 adet iç su kaynağı rezervi bulunmaktadır⁹⁰.

Yetiştiriciliğe müsait olan su kaynakları dikkatte alındığında, potansiyelin ne denli büyük olduğu görülmektedir. Bu potansiyele sahip olmamıza rağmen aşırı avlanma, kirlenme sonucunda avcılıkla elde edilen su ürünleri üretiminde azalmalar olmuştur. Denizlerimizden besin yönünden en zengini Karadeniz olup, dökülen akarsu sayısının fazlalığı bunların taşıdığı besleyici tuzların çokluğu Karadeniz'i göçmen balıklar için cazip kılmaktadır. Deniz ürünleri üretiminin %85'e yakın bölümü Karadeniz'den elde edilmektedir. Son yıllarda artan kirlenme sebebiyle denizlerimizde arzu edilen seviyede balık avcılığı yapılamaması, balık üretiminin avcılıkla karşılanmayan bölümünün yetiştiricilikle karşılanmasını beraberinde getirmektedir⁹¹.

Ülkemizin üç tarafının denizlerle çevrili olması ve iç su kaynaklarının bol olması sebebiyle balık ve diğer su ürünleri, ülkemizin artan yurt içi protein açığının kapatılmasında ve döviz gelirin kaynağı oluşturmasında potansiyeli yüksek bir sektör olması gerekirken, su ürünleri üretimi potansiyelin çok altındadır. Bu da su ürünlerinin ekonomiye katkısını azaltmaktadır. Türkiye'de, kişi başına ortalama balık tüketim miktarı 8,9 kg olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin su ürünleri üretiminde benzer imkanlara sahip bir çok ülkenin gerisinde kaldığı gibi balık tüketiminde de diğer hayvansal gıdalarda olduğu gibi bir çok ülkenin gerisinde kalmaktadır⁹².

⁹⁰<http://www.cedgm.gov.tr/cevreatlası/cevredurumu.pdf>, Çevre ve Orman Bakanlığı, Türkiye'de Çevre Durumu, [Erişim Tarihi: 19.02.2010.]

⁹¹<http://www.akuademi.net/da/DOGU1/d108.pdf>, Karadeniz Balıkçılığının Problemleri ve Çözüm Önerileri, [Erişim Tarihi: 10.09.2011.]

⁹²<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/409931.asp>, Balık Tüketimimiz, Dünya Ortalamasının Yarıısı, [Erişim Tarihi: 10.09/2011.]

Tablo 16: Su Ürünleri Üretiminin Cins ve Yıllara Göre Gelişimi (Bin Kg)

Su Ürünleri	2005	2006	2007	2008	2009
Deniz Ürünleri Balıklar	334.248	406.645	518.201	395.660	380.865
Hamsi	138.569	270.000	385.000	251.675	204.699
İstavrit	27.518	25.927	32.021	32.177	28.268
Kefal	10.560	8.915	8.291	3.345	2.987
Lüfer	18.357	8.399	6.858	4.048	5.999
Palamut	70.797	29.690	5.965	6.448	7.036
Sardalya	20.656	15.586	20.941	17.531	30.091
Mezgit	8.309	9.112	12.940	12.231	11.146
Bakalorya-Barlem	4.100	3.460	3.337	1.252	1.557
Diğer Balıklar	29.882	31.545	30.927	27.650	35.697
Diğer Ürünler	46.133	79.021	70.928	57.453	44.410
Kültür Balıkçılığı	118.277	128.943	139.873	152.186	158.729
Tatlı Su Ürünleri	46.115	44.082	43.321	41.011	39.187
İnce Kefali	14.103	11.978	11.623	11.758	10.685
Sazan	13.718	12.116	12.286	11.625	10.964
Siraz	971	967	985	993	891
Levrek	1.768	1.656	1.586	1.346	1.234
Diğer Tatlı Su Ürünleri	7.625	8.429	8.088	6.869	6.268

Kaynak: TÜİK, 2008 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Mayıs, Ankara, 2009, s.191 ve TÜİK, 2010 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Nisan, Ankara, 2011, s.213.

Toplam balıkçılık üretim değerleri yıllar itibariyle Tablo 16’da verilmiştir. Tablodan anlaşılacağı gibi, deniz ürünlerinin %70’i hamsiden oluşmaktadır. Tatlı su ürünleri üretiminde de yeterince artış sağlanamamıştır. Kültür balıkçılığında ise daha anlamlı bir artış yaşanmıştır. 2005 yılında 118.277 ton olan kültür balıkçılığı üretimi, 2006 yılında 128.943 ton, 2007 yılında 139.873 ton 2008 yılında 152.186 ton, 2009 yılında ise 158.729 tona çıkmıştır. Son yıllarda hızla gelişen kültür balıkçılığının toplam su ürünleri içindeki payı giderek artmaktadır. Su ürünleri üretiminin tarımsal üretim değeri içindeki payı 1980 yılında %1,3 iken 1990’da %3,1 olmuş, yavaş olmakla birlikte sürekli artarak 2005 yılında %4,1’e ulaşmıştır⁹³. Ülkemizde 2002–2007 yılları arasındaki 6 yıllık dönemde su ürünleri üretimi yaklaşık %130 artarak 140.000 tona ulaşmıştır⁹⁴.

⁹³http://www.tuik.gov.tr/yillik/İstatistik_gostergeler.pdf, “Türkiye İstatistik Kurumu, “İstatistik Göstergeler 1923–2005”, a.g.e., [Erişim Tarihi: 27.10.2009.]

⁹⁴T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, **2008 Faaliyet Raporu**, a.g.e., s.36.

Ülkemizde balık ürünlerinin tüketim değerlerine gelince, ülkemizde su ürünlerinin önemli bir kısmı yaklaşık 2/3'ü taze olarak tüketilmektedir. İç tüketimin yaklaşık 1/3'ünü balık unu ve yağı oluşturmaktadır⁹⁵.

Ülkemizde tarımın diğer alt sektörlerinde olduğu gibi su ürünlerin alt sektöründe de bireysel girişimcilik hakimdir. Kooperatifçilik beklenildiği ölçüde gelişmemiştir. Bu sektörde teknik bilgi ve sermaye ile donatılmış işletme sayısı çok sınırlıdır. Ülkemizde genellikle küçük sahil kasabalarında yaşayan 200 bin kişinin su ürünleri üretimi ile uğraştığı tahmin edilmektedir. Bu insanlar toplam tarımcı nüfusun %1'i kadardır⁹⁶.

FAO'nun 1995–1997 yılları ortalama değerlerine göre Türkiye'de kişi başına yılda ortalama 8,3 kg balık tüketilirken, bu miktarın Japonya'da 60 kg, Norveç'te 50 kg, İspanya'da da 40,5 kg, İsveç'te 26,1 kg, Kanada'da 22 kg ve Amerika Bileşik Devletletlerin'de 20,9 kg olduğu tahmin edilmektedir⁹⁷. Bu değerler 2004 yılında Türkiye'de 8,2 kg, Norveç'te 67,2 kg, Japonya'da 40,4 kg, İspanya'da da 30,8 kg, İsveç'te 30,1 kg, Kanada'da 24,7 kg ve ABD'de 19,1 kg olmuştur⁹⁸.

Su ürünleri üretimini arttırmak amacıyla, 2008 yılında su kaynaklarının balıklandırılması çalışması yapılmış, 56 ilde 330 adet su kaynağı 4.730.000 adet sazan yavrusu ile balıklandırılmıştır. Su Ürünleri Kayıt Sistemi kurularak su ürünleri yetiştiriciliği yapan üreticiler kayıt altına alınmış olup, destekleme ödemeleri bu sistem üzerinden yapılmaktadır. Balıkçılık faaliyetlerinin genelde eski yöntemlerle yapılması, üretim fazlasını değerlendirecek tesisler ve soğuk hava depolarının yeterince gelişmemesi, balık cins ve nesillerini yok eden trol ve patlayıcı madde ile avlanmaların önlenememesi balıkçılığın ülkemiz de gelişimini engellemektedir. Pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği, üreticilerin yeterince örgütlenememesi, fiyatların arz koşullarına göre belirlenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle ya üretim ya da fiyat düşük olmaktadır⁹⁹.

⁹⁵Eren, **a.g.e.**, 2006, s.292.

⁹⁶Şahin, **a.g.e.**, s.285.

⁹⁷Eren, **a.g.e.**, 2010, s.308.

⁹⁸<http://www.fao.org/fi/website/FIRetrieveAction.do?dom=topic&fid=16000>, [Erişim Tarihi: 7.09.2009.]

⁹⁹Eren, **a.g.e.**, 2006, s.292.

Türkiye’de balıkçılığın geliştirilmesi, balık tüketiminin yükseltilmesi ve üretim olanaklarının geliştirilmesi için çalışmaların hızlandırılması gerekmektedir. AB’ye üyelik sürecinde müktesebata uyum çalışmaları kapsamında su kaynaklarının korunması ve etkin kullanılması yönünde faaliyetlere öncelik verilmektedir¹⁰⁰.

---

¹⁰⁰<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/KEP2006.pdf>, DPT, “2006 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı”, [Erişim Tarihi: 13.10.2009.]

10.TARIM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YERİ VE ÖNEMİ

10.1.İstihdamdaki Yeri

Tarımsal nüfus; kırsal kesimde yerleşmiş mevsimsel ve gerektiğinde kentsel alanda da çalışabilen, gündelik gereksinimlerini birbirine bağlı ilişkiler sistemi ile gideren ve büyük ölçüde kendi kendine yetmeye çalışan insan topluluğudur¹⁰¹.

Tablo 17: Türkiye’de Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı

Yıllar	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Kırsal Nüfus	Kırsal Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı %
1927	13.648.270	3.305.879	10.342.391	75.78
1935	16.158.018	3.802.642	12.355.376	76.47
1940	17.820.950	4.346.249	13.474.701	75.61
1945	18.790.174	4.687.102	14.103.072	75.06
1950	20.947.188	5.244.337	15.702.851	74.96
1955	24.064.763	6.927.343	17.137.420	71.21
1960	27.754.820	8.859.731	18.895.089	68.08
1965	31.391.421	10.805.817	20.585.604	65.58
1970	35.605.176	13.691.101	21.914.075	61.55
1975	40.347.719	16.869.068	23.478.651	58.19
1980	44.736.957	19.645.007	25.091.950	56.09
1985	50.664.458	26.865.757	23.798.701	46.97
1990	56.473.035	33.326.351	23.146.684	40.99
2000	67.803.927	44.006.274	23.797.653	35.10
2008	71.517.100	53.611.723	17.905.377	25.04

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 2009, s.7.

Tablo 17 incelendiğinde tarımsal nüfusun yıllar içerisinde büyük bir değişim gösterdiği görülmektedir. 1930’lardan sonra tarımda teknolojinin gelişmesi ve diğer sektörlerin ilerleme kaydetmesiyle kırsal alanda nüfus azalmaya başlamıştır.

¹⁰¹TKB, II. Tarım Şurası Tarımsal Girdi ve Destekler, Tarımsal Destekler Alt Komisyon Raporu, Ankara, 2004, s.9.

Bu azalış 1985 yılından sonra mutlak azalma sürecine girmiştir.1960 yılından sonra ekonomideki değişimler ve kentlere göç ile birlikte 1985'lerden sonra toplam nüfus içindeki tarımsal nüfusun oranı %50'lere düşmüştür. Günümüzde kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı hala yüksek olup 2008 yılı itibariyle %25.04'tür.

Tarım sektöründe, işgücü niteliğinin düşük olması yani okur-yazar olmayanların sayısının diğer sektörlerle göre fazla olması işgücünün diğer sektörlerde istihdam edilmesini engellemektedir¹⁰².

Tarım kesimindeki bir başka önemli olgu ise kadın işgücüne ilişkindir. Tarım, Türkiye'de kadın işgücünün en yoğun olduğu kesim konumundadır. 2007 yılı itibariyle kadın işgücünün genel işlendirme içindeki payı %24,8 düzeyindeyken, tarım kesiminde bu oran %45,1 olarak gerçekleşmiştir¹⁰³.

Tarımsal nüfusun yüksek olduğu ülkemizde, tarımda çalışanların gelirlerinin arttırılması için tarımsal nüfus miktarının azaltılması gerekmektedir. Bunun içinde özel sektör yatırımlarının arttırılarak tarımdaki fazla nüfus sanayiye kaydırılmalı böylece sanayi kesimindeki istihdam cazip hale getirilmelidir.

---

¹⁰²http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8, TÜİK, “İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları”, [Erişim Tarihi: 10.11.2008.]

¹⁰³Fahriye Öztürk, Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi, Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 2008, s.68.

Tablo 18: Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Tarımın Payı %	Sanayinin Payı %	Hizmet Sektörleri Payı %
1962	77.0	7.9	13.4
1972	68.3	10.7	20.0
1982	61.3	12.0	24.9
1992	44.8	16.2	39.0
1996	43.7	16.4	39.9
1999	40.2	17.2	42.7
2001	37.6	17.5	44.9
2004	33.9	18.2	47.9
2005	29.5	19.4	51.1
2006	27.3	19.7	53.0
2007	24.0	21.0	55.0
2008	23.7	21.0	55.3
2009*	24.6	19.8	55.6

*2009 yılının ilk 11 ayını kapsamaktadır.

Kaynak: Aslan Eren, 2010, s.52.

Türkiye’de tarımla uğraşan nüfus, toplam nüfusun dörtte birini oluşturmaktadır. Yani çalışanların %26,4’ü tarım sektöründe yer almaktadır. Tablo 20’ye göre 1962 yılında tarım sektörünün istihdamdaki payı %77 iken bu oran, 1972 yılında %68,3’e 1982 yılında %61,3’e gerilemiştir. Bu oran 1992 yılında ise %44,8 iken, 2006 yılında %27,3 ve 2008 yılında 23,7’ye inmiştir. Yani istihdamdaki tarım sektörünün payında son 47 yıl içinde önemli ölçüde bir gerileme ortaya çıkmıştır. Bu Türkiye ekonomisinin yapısal bir gelişme içerisinde olduğunun göstergesidir.

Ekonomik gelişmenin ilk aşamasında en önemli faaliyet alanı olan tarım sektörü işgücünün büyük kısmına istihdam olanağı sağlarken, ekonomik gelişmenin ileri aşamalarında tarımın istihdam içindeki payı giderek azalmaktadır. Ülkenin gelişmişlik düzeyi ile tarım sektörünün istihdam içindeki payı arasında ters orantılı bir ilişki söz konusudur. Ülkeler geliştikçe tarımın istihdam içindeki payı azalmaktadır¹⁰⁴.

¹⁰⁴Erol Çakmak ve A.Halis Akder, **DTÖ ve AB’deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı**, İstanbul: TÜSİAD, 2005, s.55.

Tablo 19: Türkiye’de Tarım Sektöründe İstihdam

Yıllar	Toplam İstihdam (Milyon)	Tarım Sektöründeki İstihdam (Milyon)	Toplam İstihdamda Tarımın Payı (%)
1923	5.371	4.850	90.3
1930	6.372	5.605	88.0
1940	7.745	6.699	86.5
1950	9.363	7.939	84.8
1960	11.945	8.490	71.1
1970	13.768	8.835	64.2
1980	16.523	8.960	54.2
1985	17.547	8.837	50.4
1990	19.323	9.233	47.8
1995	20.394	9.538	46.8
1996	20.894	9.379	44.9
1997	20.505	8.584	41.9
1998	21.084	8.918	42.3
1999	21.391	9.152	42.8
2000	20.578	7.187	34.9
2001	21.524	8.089	37.6
2002	21.354	7.458	34.9
2003	21.147	7.165	33.9
2004	21.791	7.400	34.0
2005	22.046	6.493	29.5
2006	20.954	5.713	27.3
2007	21.189	5.601	26.4
2008	21.194	5.016	23.7

Kaynak: <http://www.sgb.gov.tr>, Maliye Bakanlığı, “2009 Yıllık Ekonomik Rapor”, [Erişim Tarihi:10.12.2009], s.43.

Tablo 19’a bakıldığında 2008 yılında, tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payının %23,7’ye düştüğü görülmektedir. Tarım sektöründe istihdam edilen sayısının da 5 milyon 16 bin kişiye düşmesi Türkiye’de işgücünün tarım sektöründen diğer sektörlere kaydığını göstermektedir.

Tarımsal istihdam oranı ilk defa 2005 yılında %30'un altına düşmüştür. Fakat bu oran bile tek başına yüksek bir rakamdır, ayrıca çalışanların büyük bölümü modern üretim tekniklerinden habersiz, geleneksel üretim tekniklerini kullanarak üretim yapmaktadır. 2004 yılı Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre tarımda istihdam edilenlerin %18'i okur-yazar olmayan, %6,1'i sadece okur-yazar ve %65'i ise ilkokul mezundur¹⁰⁵.

Kırsal alanın tarım dışı alanlara yönelmesi, tarım dışı sektörlerin yeni istihdam alanları oluşturmasına bağlıdır. Eğer ülke ekonomisi tarımdan diğer sektörlerle göç özendirilecek düzeyde büyüme ve ekonomik gelişme göstermezse, nihai üretime katkısı olmayan işgücünün önemli bir bölümü tarım sektöründe kalarak “gizli işsizliğe” dönüşecektir¹⁰⁶.

Tablo 20: AB'de Tarımsal İstihdam (%)

ÜLKELER	İSTİHDAM İÇİNDE TARIMIN PAYI (%)	
	2000	2007
Almanya	2,6	2,2
Yunanistan	17,0	11,5
Belçika	1,9	1,9
Bulgaristan	13,2	7,5
İspanya	6,9	4,5
Macaristan	6,5	4,6
Avusturya	6,1	5,7
Polonya	18,7	14,7
İsveç	2,9	2,3
Fransa	4,2	3,4
İtalya	5,2	4,0
Hollanda	3,3	3,1
Portekiz	1.122	614
AB-15	4,3	3,5
Türkiye	36,0	26,4

Kaynak: [http://ec.europa.eu/agriculture/Agriculture in the European Statistical and Economic Information 2008](http://ec.europa.eu/agriculture/Agriculture%20in%20the%20European%20Statistical%20and%20Economic%20Information%202008), [Erişim Tarihi: 26.05.2009.]

¹⁰⁵ Çakmak ve Akder, **a.g.e.**, s.56.

¹⁰⁶ Ahmet Şahinöz, Selim Çağtay, Özgür Teoman ve Taylan. Kıymaz, **Tarımda Yeni Politika Arayışları, Fark Ödeme**, Ankara: TZOB Yayını, 2005.s.6.

2007 yılında istihdam içinde tarımın payının yüksek olduğu ülkeler İtalya, Fransa ve Almanya'dır. AB-15'te ise 2000 yılında %4,3 olan tarımdaki istihdam 2007 yılında azalarak %3,5'e gerilemiştir. Türkiye'de ise 2007 yılında tarımın istihdamdaki payı %26'tür. Birliğe aday ülke konumundaki Türkiye'de tarımsal istihdam oranının %26,4 seviyesiyle AB ortalamasının çok üzerinde seyrettiği görülmektedir.

Türkiye'de tarımsal istihdamın, AB ortalamasının çok üzerinde seyretmesi, tarım dışı kesimlerde istihdam imkânlarının yeterince artırılmaması yanında, tarım kesiminden diğer sektörlere kaydırılabilecek işgücü fazlasının niteliğiyle de ilgilidir. Tarım verimlilik düzeyi ve kişi başına sağladığı katma değer açısından gerilerde kalmasına rağmen, GSMH içindeki payının gelişmiş ülkelere göre yüksek düzeyde seyretmesi tarım sektörünün ülkemiz açısından hala önemini koruduğunu göstermektedir¹⁰⁷.

Tarım sektöründe kişi başına gelir 2001 yılı itibariyle ABD'de 17,719 dolar, AB'de 9,286 dolar iken Türkiye'de 980 dolardır. Türkiye'de tarım sektöründe kişi başına gelirin düşük olmasında, tarım da istihdam edilen nüfus oranının yüksek olması önemli rol oynamaktadır. Bu sorunun nedeni, sanayi ve hizmet sektörlerinin, tarımda açığa çıkacak işgücünü emme gücünün yeterince geliştirilememesinden kaynaklanmaktadır¹⁰⁸. Türkiye'de tarımsal nüfusun fazla olması AB müzakere sürecinde, Türkiye için dezavantaj yaratan bir durumdur. Tarımla uğraşan nüfusun veya tarımla uğraşan işletme sayısının fazla olması sonucu tarımsal desteğe muhtaç nüfus veya işletme sayısı artacaktır bu da tarımsal desteğin bütçe üzerindeki yükünü arttırırken, işletme başına verilecek desteği azaltmaktadır¹⁰⁹.

Tarımsal istihdamdaki nüfusun, ekonomik ve sosyal politikalar, destekleme politikaları ve Kırsal Kalkınma Projeleri gibi yapısal reformlarla sanayi, turizm ve hizmetler sektörlerine aktarılması gerekmektedir.

¹⁰⁷Yaşar Uysal, "Küreselleşme ve AB'ye Tam Üyelik Perspektifinde Ege ve Türkiye Tarımında Yeniden Yapılanma", **EGİFED Bilimsel Araştırmalar Dizisi**, Yayın No:1, İzmir: Tükemat Yayıncılık, 2006, s.183–184.

¹⁰⁸Öztürk, **a.g.e.**, s.73.

¹⁰⁹Mustafa Acar, "Müzakere Sürecinde Türk Tarımı", **Demokrasi Platformu Araştırma Dergisi**, 2005, s.28–29.

10.2.Milli Gelirdeki Yeri

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) verileri ülkelerin ekonomik büyüklüğünü değerlendirmek ve diğer ülkelerle karşılaştırma yapabilmek için kullanılmaktadır. Tarım sektörünün ekonomideki önemini görmek için tarımın dış ticaret, istihdam ve GSMH'deki payına bakılmalıdır. Ekonomi geliştikçe tarımın GSMH içindeki payı kalkınmanın doğal bir sonucu olarak azalmaktadır. İktisadi gelişme ile birlikte sermaye birikiminin artması, üretim faktörü olarak sermayenin diğer üretim faktörlerine, emek ve toprağa oranla daha bol ve ucuz bir üretim faktörü haline gelmesine yol acar. Böylece sermaye birikimi, sermaye yoğun tekniğin kullanıldığı sanayi ve hizmetler kesimi için özendirici hale gelir. Diğer taraftan tarımda yatırılan katma değer, diğer kesimlere oranla daha düşüktür ve gelir arttıkça gıda mallarının toplam harcama içindeki payı da azalmaktadır¹¹⁰. Yani tarımsal üretim değerleri azalmamakta, sanayi ve hizmet kesimlerindeki büyüme daha hızlı olduğu için, tarımın GSMH içindeki payı sürekli olarak azalmaktadır. Tarım, sanayi ve hizmet sektörüne göre daha az gelişme gösterdiği için, tarımsal ürün miktarı artmasına rağmen GSMH içindeki payı azalmaktadır¹¹¹. Ancak bundan kalkınmak için tarımın ihmal edilerek, milli gelir içindeki payının azaltılması gerektiği gibi bir sonuç çıkarmak yanlış olur.

---

¹¹⁰Öztürk, a.g.e., s.73.

¹¹¹Şahin, a.g.e., s.273.

Tablo 21: Sabit Fiyatlarla Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1972	27,9	18,1	54,0
1980	24,2	20,5	55,4
1985	19,4	23,6	57,0
1990	16,3	25,9	57,9
1995	14,4	27,7	57,9
2000	10,8	24,6	64,6
2001	9,4	23,8	66,8
2002	11,4	23,2	65,4
2003	11,1	23,5	65,4
2004	10,7	23,0	66,3
2005	10,6	23,0	66,4
2006	9,4	22,9	67,8
2007	8,5	22,3	69,1
2008	8,5	21,9	69,6

Kaynak: DPT, Hakan Erten, Uzmanlık Tezleri, Yıllık Programlar ve Konjektür Genel Müdürlüğü, Yayın No:2805, Ankara, 2009, s.11.

1980 yılından itibaren piyasa ekonomisine geçilmesiyle, sanayileşme ilk hedef olarak belirlenmiştir. Bu nedenle sanayi ve hizmet sektörleri tarıma göre daha fazla gelişme kaydetmiştir. Tarım sektörünün GSMH' dan aldığı pay 1972'de %27,9'iken 1980'de %24,2, 1985'te %19,4, 1990'da ise %16,3'e inmiştir. İlk dikkat çeken husus, milli gelirde tarım sektörünün payının 1990'lı yıllara kadar azalıyor olmasıdır. Bu durum Türkiye'de ekonomik anlamda yapısal bir değişimin olduğunu göstermektedir. Daha sonraki yıllarda ise özellikle tarımsal ürünler için uygulanan fiyat politikası nedeniyle tarım sektörünün milli gelirdeki payı biraz artmıştır. Ancak bu yapısal gelişime 1992–1999 yılları arasında durmuştur. Türkiye'de tarım sektörünün milli gelirdeki payının 1990'lı yıllarda durmuş olması, bir yandan iç ticaret hadlerinin tarım sektörü lehine gelişmesinin, öte yandan da diğer sektörlerdeki gelişmenin yeterli düzeyde olmamasının bir sonucudur¹¹². Tarımın GSYİH içindeki payının azalmasının diğer bir sebebi olarak da, tarım sektöründe gereken verimlilik düzeyinin ve üretim artışının sağlanmamış olması gösterilmektedir.

¹¹² Eren, a.g.e., 2010, s.311.

2000’li yıllar da ise tarım sektörünün payının ilk dört yıl değişmediği, sonraki yıllarda yeniden sektörel payın azalmaya başladığı; buna karşılık sanayinin payında anlamlı bir değişme olmadığı, hizmet sektörünün payının ise artmaya devam ettiği görülmektedir. Bu gelişme Türkiye’nin giderek tarıma dayalı ülke olmaktan çıktığını göstermektedir. Ancak gelişmiş ülkelerin çoğunda öncelikle sanayileşme olgusu yaşanmıştır. Daha sonra öne çıkan hizmetleşme olgusuyla, tarım sektörünün yanında sanayi sektörünün de payı gerilemiştir. Türkiye’de ise sanayileşme ve hizmet sektörlerinin gelişmesi bir arada yaşanmıştır. Tablo 22’deki sektörel büyüme hızlarına da baktığımızda en yavaş büyüyen sektör tarım, en hızlı büyüyen sektör ise hizmetler sektörü olmuştur.

Tablo 22: Sabit Fiyatlarla GSMH Sektörel Büyüme Hızları (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2001	- 6,0	-7,4	-11,3
2002	7,5	9,1	7,5
2003	- 2,4	7,8	6,9
2004	2,0	9,4	11,8
2005	5,7	6,6	8,5
2006	2,9	7,6	5,8
2007	- 6,7	5,8	6,3
2008	4,1	1,1	1,5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006), Ankara, 2007, s.679.

2001–2005 yıllarını kapsayan IX Kalkınma Planında ise, kaynakların etkin olarak kullanılmasını sağlayarak, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturulması amaçlanmıştır. Devlet müdahalelerini azaltarak, üretimin iç ve dış talebe uygun olmasının sağlanılmasına çalışılmıştır. Bu dönemde tarım sektörünün büyüme hızı yıllık ortalama %1,1, sanayinin % 5,1, hizmetlerin ise % 4,3 oranında gerçekleşmiştir¹¹³.

¹¹³<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/9kalkinmaplani.pdf>, “IX.Kalkınma Planı, 2007–2013”, DTP Yayınları, Sayı:26215, [Erişim Tarihi: 13.09.2009.]

Tarımın sanayi sektörüne göre daha yavaş büyümesinin nedeni, tarımda kullanılan üretim teknolojisinin gelişmemiş olması ve sanayileşmeyi özendiren politikaların izlenmesi olarak gösterilebilir¹¹⁴.

10.3.Dış Ticaretteki Yeri

Tarımın ekonomi içindeki yerini belirleyen diğer bir unsur da dış ticaret içindeki payıdır. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı ülkelerde temel döviz kaynağı, tarım ürünleri dışıdır. İhtiyaç fazlası tarım ürünleri ihraç edilerek döviz geliri elde edilmektedir. Bu gelirle de teknoloji ve yatırım malı ihtiyaçları karşılanır

Tablo 23: Türkiye’de Tarımın Dış Ticaret İçindeki Payı

Yıllar	İthalat			İhracat		
	Toplam İthalat	Tarımsal İthalat	Tarımsal İthalat Payı %	Toplam İhracat	Tarımsal İhracat	Tarımsal İhracat Payı %
1988	14,335	638	4,5	11,662	2,954	25,3
1989	15,792	1,282	8,1	11,624	2,762	23,8
1990	22,302	1,895	8,5	12,959	3,013	23,3
1991	21,047	1,314	6,2	13,593	3,622	26,7
1992	22,870.	1,407	6,2	14,714	3,424	23,3
1993	29,429	1,707	5,8	15,345	3,535	23,0
1994	23,270.	1,191	5,1	18,105	4,056	22,4
1995	35,708	2,567	7,2	21,637	4,353	20,1
1996	43,627	2,924	6,7	23,224	4,650	20,0
1997	48,559	2,731	5,6	26,261	5,226	19,9
1998	45,921	2,411	5,3	26,973	4,778	17,7
1999	40,671	2,123	5,2	26,587	4,173	15,7
2000	54,503	2,218	4,1	27,774	3,619	13,0.
2001	41,399	1,552	3,7	31,334	4,071	13,0
2002	51,554	2,005	3,9	36,059	3,752	10,4
2003	69,34	2,915	4,2	47,252	4,845	10,3
2004	97,54	3,237	3,3	63,167	6,009	9,5
2005	116,774	3,463	3,0.	73,476	7,828	10,7
2006	139,576	3,685	2,6	85,534	8,048	9,4
2007	170,063	5,393	3,2	107,184	9,139	8,5
2008	201,963	6,433	3,4	132,027	10,468	8,1

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri Özeti, 2008, s.47.

Tarımın dış ticaret içindeki payının yer aldığı Tablo 23’de, tarımsal ithalatımızın sürekli artış içinde olduğunu, tarımsal ihracatımızın ise yıllar itibariyle çok fazla değişmediği görülmektedir.

¹¹⁴Dinler, a.g.e., 2000, s.79.

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1988 yılında %25,3 iken, 1998'de %17,7'lere, 2008 yılında ise %8,1'lere kadar gerilemiştir. Tarım ürünleri ithalatının toplam ithalat içindeki payı ise, 1988 yılında %4,5 iken, 1998'de %5,3, 2008 yılında ise %3,4 olmuştur. Tarımsal ithalat ise 1980–2008 yılları arasında bazı yıllar artmış bazı yıllar azalmasına rağmen tutarlı bir seyir izlediği görülmektedir.

Türkiye'nin iklim, ürün çeşidi bakımından zenginlik vb. tarımsal avantajlarına rağmen tarımda verimin düşük olması nedeniyle ihtiyaçlar karşılanamamış bu nedenle ithalat artarak dış ticaret dengemizi olumsuz yönde etkilemiştir. Tarım kesiminin dış ticaret içindeki konumu, tarım ürünlerinde dışsatımcı konumdan dışalımçı konuma doğru bir değişim göstermiştir. İstikrarsız üretim yapısı, korumacı ulusal tarım politikaları ve tarım aleyhine gelişen dış ticaret, tarımsal ticaretin gelişmesini engellemiştir¹¹⁵.

Tarım sektörü 1980 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaretinin yarısından fazlasını oluşturmuştur. 1980 yılından sonra ihracata dönük büyümeye geçilmiş ve bu strateji yönünde politikalar izlenmeye başlanmıştır. Böylece dış ticaret hacmimizde önemli bir artış yaşanmıştır. Dışa açılmayla birlikte 1980 yılında 11 milyar dolar olan toplam dış ticaret hacmi, 1990 yılında 35 milyar dolara, 2000 yılında ise 82 milyar dolara çıkmıştır. İhracat ise 1980 yılında 3 milyar doların altındayken 1990 yılında 13 milyar dolara, 2000 yılında ise 27,8 milyar dolara çıkmıştır. İthalat da 8 milyar dolardan 54,5 milyar dolara çıkmıştır¹¹⁶. Tarımsal ürünlerin ihracatının dolar cinsinden değeri 1991 yılına kadar artmıştır. 1998 yılında ise artan tarımsal ürün ihracat tutarı 2,7 milyar dolara ulaştıktan sonra azalmaya başlamıştır¹¹⁷.

1994 yılında alınan 5 Nisan kararlarıyla devalüasyon yapılarak Türk Lira'sının değerinin yabancı paralar karşısında düşürülmesiyle, ithalatı frenleyip ihracata teşvik ettiği için dolayı tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı artmış, ithalat içindeki payı ise azalmıştır. Bu nedenle 1994 yılından sonra dış ticaret açığı kapanmaya başlamıştır. 2000 ve 2001 krizleri sonrasında da Türk Lirasının değeri devalüe edilmesiyle yine dış ticaret açığı azalmıştır.

¹¹⁵Şahinöz vd., a.g.e., 2005, s.8.

¹¹⁶http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923–2006", [Erişim Tarihi: 20.02.2009.]

¹¹⁷Eren, a.g.e., 2010, s.311.

1996 yılında sanayi sektörüne ait ihtiyacın yarısı tarım ürünlerinden oluşmaktaydı. 2005 yılında ise 52,494 milyon dolarlık ihracatın %5,5'lik kısmı işlenmiş tarım ürünü ve %28'lik kısmı ise dokuma ve deri giyim ürünlerinden oluşmuştur. Son yıllarda ise gerçekleştirilen toplam ihracatın 1/3'ü birinci dereceden tarıma dayalı ürünlerdir¹¹⁸. Türkiye'nin son yıllarda en çok çekirdeksiz kuru üzüm, fındık, kuru incir, Antep fıstığı, kuru kayısı, pamuk ihracatı yapmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana tarımın; milli gelir, dış ticaret, nüfus ve istihdam içindeki payı giderek düşmüştür. Ancak Türkiye'nin tarım konusundaki bütün göstergeleri Türkiye'nin aleyhinedir. Tarım sektörünün yukarıdaki değişkenler içindeki payının yüksek olması üyelik sürecindeki devam eden Türkiye'nin imajına zarar vermektedir.

Tarım sektörü; nüfusun ve istihdamın büyük bir bölümünü bünyesinde barındırması, diğer sektörler girdi sağlaması gibi iktisadi ve sosyal nedenlerle önemini korumaktadır.

---

¹¹⁸Eren, a.g.e., 2010, s.213.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIMIN SORUNLARI

1.AB'YE ÜYELİK SÜRECİNDE TARIMSAL SORUNLAR

1.1.Tarımsal İşletmelerin Çok Parçalı ve Küçük Ölçekli Olması

Tarım işletmeleri, tarımsal üretimin gerçekleştiği sosyo-ekonomik birimlerdir. Toprak kullanımını bakımından 0–50 dönüm toprağa sahip işletmeler küçük, 51–200 dönüm toprağa sahip işletmeleri orta ve 200 dönüm üzerinde toprağa sahip işletmeler büyük işletme olarak kabul edilmektedir¹¹⁹. Tarım kesimi işletme ölçeği değerlendirildiğinde, genel olarak küçük işletmeler dikkat çekmektedir.

TÜİK, tarımsal işletmeyi “yasal durumu ne olursa olsun, sahip olduğu ortakçılık, yarıcılık ya da kiralama şeklinde işlediği arazinin büyüklüğüne bakılmaksızın kendi adına bitkisel üretim ya da küçükbaş veya büyükbaş hayvan besleyen yahut hem bitkisel üretim hem hayvancılık yapan tek yönetim altındaki ekonomik birim” olarak tanımlanmıştır¹²⁰.

Tablo 24: Tarım Arazilerinin Büyüklüğüne Göre Dağılımı (2001)

İşletme Büyüklüğü	İşletme Sayısı	Oran %	Arazi Miktarı (ha)	Oran %	Arazi Sayısı	Oran %
5 den az	177.893	5,9	48.161	0,3	292.371	2,4
5–9 dekar	290.327	9,6	195.167	1,1	663.978	5,4
10–19 dekar	539.507	17,9	737.452	4	1.649.710	13,4
20–49 dekar	950.539	31,5	2.952.334	16	3.830.654	31,1
50–99 dekar	559.999	18,5	3.812.322	20,7	2.835.867	23,0
100–199 dekar	327.330	10,8	4.388.163	23,8	1.881.070	15,3
200–499 dekar	153.688	5,1	4.207.631	22,8	997.054	8,1
500–999 dekar	17.431	0,6	1.121.855	6,1	135.989	1,1
1000–2499 dekar	4.198	0,1	547.693	3,0	32.759	0,3
2500–4999 dekar	222	0,0	69.554	0,4	1.19	0,0
5000 + dekar	56	0,0	352.617	1,9	509	0,0
Toplam	3.021.190	100	18.432.949	100	12.321.151	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr., TÜİK, 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçları, [Erişim Tarihi:11.06.2010.]

¹¹⁹K.L. Bachmon ve P.C.Raymond, *The Economics of Farm Size*, Agricultural Development and Economics Growth, 1967, s.37.

¹²⁰TÜİK, *Tarım İstatistikleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-5*, Ankara, 2008, s.6.

Tablo 24’de Türkiye’nin tarımsal işletme büyüklüklerine göre işletme sayıları ve işletmelerin arazi miktarları görülmektedir. Tabloya göre, işletme büyüklüğü 5 dekaradan az olan işletme sayısı 177,893 adet ve %5,9 oranında, bunların işledikleri alan ise 48,161 dekar %0,3 oranındadır. 20–49 dekar büyüklüğündeki işletme sayısı 950,539 adettir. 100–199 dekar büyüklüğündeki işletmeler ise en fazla işleyen işletmeler olmuştur ve oranı yaklaşık %24’tür. 2001 yılında 1000 dekar ve üzeri işletme büyüklüğüne sahip işletme sayısının toplam işletme içindeki payı %0,14’tür. Bu şekilde tarımsal işletmelerin büyük ölçüde orta ve alt grupta yer alması bu işletmelerin ölçek ekonomilerinin avantajından yararlanamadığını göstermektedir.

Türkiye’de on yılda bir tarımla ilgili genel bir sayım yapılmaktadır. En son yapılan 2001 genel sayımı sonuçlarına göre 184,3 milyon dekar tarım alanı, 3 milyon tarımla uğraşan çiftçi ailesi (işletme sayısı) bulunmaktadır. Tarımsal arazi sayısı ise 12,3 milyon olarak belirlenmiştir. Tarımsal işletme başına 61 dekar arazi düşmektedir. Bu miktar 1980 genel tarım sayımı sonuçlarına göre 65,8 dekar olarak belirlenmişti. Yani işletme başına düşen arazi miktarı küçük olmakla beraber, giderek daha da küçülmektedir¹²¹.

Aile başına düşen ortalama arazi miktarının düşüklüğünün yanında, arazinin dengesiz ve çok parçalı olarak dağılımı da bir sorun olmaktadır. 1991 yılında bir işletme 5,4 parça araziden oluşurken 2001 genel sayımına göre bir işletmeye 4,1 parça arazi düşmektedir. Yani 10 yılda parça sayısında belirgin bir azalma meydana gelmiştir. Bu durum özellikle makine ile üretim yapılmasını güçleştirerek verimli bir işletmeciliğe imkân vermemektedir. Arazi parçalanmasına yol açan uygulamalar revize edilerek engellenmelidir¹²².

Nüfus artışına paralel olarak, işlenebilir arazilerin artmaması sonucunda toprak üzerindeki nüfusun baskısının giderek arttığı görülmektedir. Tablo 25’deki verilerden de tarımsal işletme alanlarının sürekli parçalandığı görülmektedir. Kırsal kesimde yaşayan nüfusun baskısı ve miras hukuku sebebiyle tarım toprakları parçalanmış, tarım işletmeleri çoğalmış ve tarım alanları ise sürekli küçülmüştür. Tarımsal işletme sayısı olması gerekenden çok fazladır. Bu kadar çok sayıda işletmeye tek tek hizmet götürmek son derece zordur. Küçük ve çok parçalı işletmelerin ortak özelliği, düşük üretim, düşük verimlilik, yüksek gizli işsizlik ve düşük rekabet gücüdür.

¹²¹Eren, a.g.e., 2010, s.315.

¹²²http://www.tarim.gov.tr/E_kutuphane,arazi_toplulastirmasi.html, Ülkemiz Arazilerinde Mülkiyet Dağılımı ve Parçalılık Durumu, [Erişim Tarihi: 10.09.2011.]

Küçük işletmecilik, tarımda işgücü, sermaye, teknoloji ve girdi kullanımını olumsuz yönde etkilemekte, verimliliği düşürmekte ve modern tarımın uygulanmasını engellemektedir. Bilim ve teknolojiadaki gelişmeleri üretime uygulamada yetersiz kalan işletmeler, üretim, verimlilik ve rekabet gücü bakımından da yeterli değildir. Küçük işletmeler hem geçimini sağlayacak hem de üretimi arttıracak gelirden yoksun oldukları için tarım sektörü büyük ölçüde sermaye sorunu yaşamaktadır¹²³.

Tablo 25: AB’de Tarımsal Alanlar ve İşletme Ölçeği (2007)

ÜLKE	TARIM ALANI (1000 ha)	İŞLETME SAYISI (1000)	ORT. İŞL. ÖLÇEĞİ (ha)	TARIMDA ÇALIŞAN SAYISI (1000)	İŞLETME BAŞINA İSTİHDAM (kişi)
AB-27	182.264	14.497*	11.9*	12.218	0,8
BELÇİKA	1.370	48	28.6	81	1,7
BULGARİSTAN	5.116	535*	5.1*	245	0,4
DANİMARKA	2.695	45	59.7	83	1,8
ALMANYA	16.954	371	45.7	859	2,3
ESTONYA	823	23	38.9	31	1,3
YUNANİSTAN	3.984	834*	4.8*	520	0,6
İSPANYA	24.991	1.079*	23.0*	926	0,8
FRANSA	29.414	527	52.1	880	1,7
İTALYA	14.490	1.679	7.6	924	0,6
LETONYA	1.839	108	16.5	111	1,0
LİTVANYA	2.696	230	11.5	160	0,7
MACARİSTAN	5.807	626	6.8	180	0,3
HOLLANDA	1.886	77	24.9	253	3,3
AVUSTURYA	3.239	165	19.3	231	1,4
POLONYA	16.177	2.391	6.5	2.247	0,9
ROMANYA	13.714	4.256	3.3*	2.762	0,6
PORTEKİZ	3.679	275	12.6	601	2,2
SLOVAKYA	1.931	69	28.1	99	1,4
FİNLANDIYA	2.255	68	33.6	113	1,7
İSVEÇ	3.121	73	42.9	102	1,4
B.KRALLIK	16.761	300	53.9	398	1,3
AB-25	163.433	9.688*	16.0*	9.211	0,9
AB-15	129.245	5.843*	21.4	6.091	1,0
TÜRKİYE	39.503	3.022	13.1	5.608	1,9
ABD	377.460	2.076	181.8	919	0,4
JAPONYA	4.400	2.305	1.7	2.72	1,2

*2006 yılı verileri

Kaynak: [http://ec.europa.eu/agriculture/Agriculture in the European Statistical and Economic Information 2008](http://ec.europa.eu/agriculture/Agriculture%20in%20the%20European%20Statistical%20and%20Economic%20Information%202008), [Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2010.]

Ortalama işletme ölçeği tarım alanlarının işletme sayısına bölünerek hesaplanmaktadır. AB-25’in tarımsal işletme sayısı Türkiye’den yaklaşık 3 kat fazladır.

¹²³ Yalçınkaya N. vd., a.g.e., s.102.

Bu işletme büyüklüğü bakımından, AB ortalamasının çok yüksek olduğunu gösterir. 2001 yılında Türkiye'nin işletme başına düşen arazi büyüklüğü 61 dekarken, AB-25 de bu büyüklük 2003 yılında 226,3 dekadır. 2004 yılında 15 üyeli Avrupa Birliği'nde işletme başına ortalama arazi büyüklüğü 18 hektar idi, bu rakam 10 yeni üyenin katılımıyla AB'de 13 hektara düşmüştür. Oysa Türkiye'de işletme başına düşen ortalama arazi genişliği 6 hektardır. Yani 10 yeni üye dahil olduktan sonra bile, AB işletme büyüklüğü Türkiye'nin iki katından fazladır¹²⁴. AB-15'te 129,245 milyon hektarlık tarım arazisi bulunmaktadır. Türkiye'nin tarım alanı ise 39,5 milyon hektardır. Türkiye AB'ye üye olduğunda en fazla tarım alanına sahip AB ülkesi olacaktır.

Rasyonel bir üretim için ortalama işletme büyüklüğünün 100 dekarın üzerinde olması gerekmektedir. Türkiye'de 2001 sayım sonuçlarına göre 100 dekar'ın altında kalan işletme sayısı toplam işletmelerin %83'ünü oluştururken, bu oran AB-15'te %69,9, İtalya'da %88,4, Almanya'da %40,6, İngiltere'de %31,1, Yunanistan'da %90,1'dir¹²⁵.

Tarımsal yapının diğer bir göstergesi, arazinin tasarruf biçimidir. Türkiye'de olduğu gibi birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarımsal arazilerin bir kısmı arazinin sahibi tarafından, bir kısmı da kiralama gibi yöntemler kullanılarak başka üreticiler tarafından işlenmektedir. 1991 ve 2001 tarım sayım sonuçlarına göre; Türkiye'de tarımsal işletmelerin büyük bir kısmı, sırasıyla %92 ve %81, yalnız kendi arazisini işlemektedir. Kendi arazisi olmayan işletmelerin 1991 yılında %71'i 2001 yılında ise %51'i yalnız kira ile arazi işlettikleri saptanmıştır. Türkiye'nin aksine gelişmiş ülkelerde arazi tasarruf biçimi olarak kiracılığın ve ortaklığın daha yaygın olduğu gözlenmektedir. AB'de işletmelerin %59,3'ü kendi arazisini işlemekte olup, %40,7'si ise kiracılık ve ortaklık biçiminde araziyi kullanmaktadır¹²⁶.

---

¹²⁴Acar, a.g.e., 2005, s.30.

¹²⁵Akman, a.g.e., s.36.

¹²⁶Öztürk, a.g.e., s.64.

Ülkemizde hayvancılığın gelişmemesi ve hayvan yetiştiricilerinin kazançlarının yetersiz olmasındaki en önemli etkenlerinden biri de tarımsal arazilerde olduğu gibi işletmelerin küçüklüğü ve alt yapı yetersizliğidir. Türkiye’de tarım işletmelerinin sadece %3’ünde hayvancılık yapılmakta, geri kalan kısmında ise bitkisel üretimle hayvancılık birlikte yapılmaktadır¹²⁷.

Tablo 26: Türkiye’de Tip ve Büyüklüğe Göre Hayvancılık İşletmelerinin Dağılımı(2001)

İşletme Büyüklüğü	B.Baş Süt	%	B.Baş Besi	%	B.Baş Karışık	%	K.Baş Koyun	%	K.Baş Keçi	%
1-4 Baş	1.048.978	81,7	145.764	62,4	654.763	64	490.671	32,8	347.248	51,3
5-10 Baş	184.449	14,4	50.008	21,4	266.651	26,1	558.490	37,3	181.453	26,8
11-50 Baş	39.664	3,1	31.390	13,4	91.526	8,9	328.832	22	106.362	15,7
51-100 Baş	4021	0,3	4561	2	7549	0,7	108.412	7,2	39323	5,8
101 Baş ve Üzeri	6.054	0,5	1935	0,8	2875	0,3	9564	0,6	2837	0,4
Toplam	1.283.166	100	233.658	100	1.023.364	100	1.495.969	100	677.223	100

Kaynak: T.C Ziraat Bankası, Kültür Yayınları, T.C Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü, 2005.

Tablo 26’ye baktığımızda süt sığırcılığında 1-4 baş hayvana sahip işletmelerin oranı %81, besi sığırcılığında %62, karışık büyükbaş hayvan işletmelerinde %64, koyunculuk işletmelerinde %32, keçi yetiştiriciliğinde ise %51’dir. Yani koyunculuk hariç olmak üzere, 1-4 baş hayvana sahip olan işletme sayısı ağırlıklıdır. Sığırcılık işletmelerinin %72’sinde 1-4 baş hayvan bulunmaktadır. Az sayıda hayvanların barındırıldığı binlerce işletme olarak ortaya çıkan bu yapı, karlı ve örgütlü hayvancılığı engellemekte ve ülkemizde hayvancılığın gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bu şekilde küçük işletmelerle hayvancılığın gelişmesini sağlamak mümkün değildir.

¹²⁷Vural ve Fidan, a.g.e., s.52.

Tablo 27: AB ve Türkiye’de Sürü Büyüklüğüne Göre Süt İneğinin Dağılımı (2001)

Ülkeler	Grup Büyüklüğü					
	1–9 Baş	10–19 Baş	20–29 Baş	30–49 Baş	50–99 Baş	100 ve Üzeri
	Ülkeler Bazında Toplam Süt İneğinin Yüzdesele Oranı					
Almanya	2,8	10,9	13,6	23,5	27,8	22,8
Fransa	1,2	5,6	14,1	41,4	33,8	3,8
İtalya	9,3	12	11,2	16,7	23,5	27,3
Hollanda	0,9	1,9	4,1	17,9	55,2	19,8
İrlanda	1,2	5,7	11,5	34,4	37,2	9,9
Danimarka	0,5	1,4	3,2	12,7	46,4	36
Yunanistan	17,4	18,6	8,1	19,2	19,2	18
İspanya	7,5	14,4	16,4	24,7	21	16
Portekiz	11,2	13,3	17,2	21,6	20,7	16
Avusturya	32,1	42,6	16,1	7,4	1,7	0,2
Finlandiya	8,5	39,5	30,4	16,8	4,3	0,5
İsveç	0,9	7,3	14,8	29,2	31,3	16,9
AB 15	4,6	10,4	13,4	24,9	28,5	18,3
	1–9 Baş	5–10 Baş	11–50 Baş	51–100Baş	101 Baş ve üzeri	
Türkiye	81,7	14,4	3,1	0,3	0,5	

Kaynak: Hasan Vural ve Halil Fidan, a.g.e., 2007.

Ülkemizdeki hayvancılık işletmelerinin yapısını incelersek, işletme başına düşen hayvanların sayıları AB ülkelerine göre çok düşük olduğu görülmektedir. AB’de ülkelere göre değişmekle birlikte en yüksek sürü büyüklüğü %28,5 ile 50–99 baş işletmeden oluşmaktadır. Türkiye’de ise en yüksek sürü büyüklüğü %81,7’si 1–9 baş işletmeden oluşmaktadır.

1.2.Gübre Kullanımının Yetersiz Olması

Gübreleme, bitkisel üretimde verim ve kaliteyi arttırmak için, yetiştirilen bitkinin ihtiyacına göre toprakta eksik olan besin maddelerinin zamanında ve uygun şekilde toprağa verilmesidir. Gübre, tarımsal üretimin arttırılmasında ve gıda kalitesinin iyileştirilmesinde en etkin araçlardan biri olarak görülmektedir. Gübre tüketimi ürün grupları açısından incelendiğinde, tüketilen gübrenin %55'lik kısmı tahıl üretiminde, %17'si meyve-sebze üretiminde kullanılmaktadır. Gübre kullanımı tek başına %40'ın üzerinde verim artışı sağlayarak, dünya gıda güvenliğine ve açlıkla mücadelede önemli katkıda bulunmaktadır¹²⁸.

Gübreler, hayvansal (doğal) veya kimyasal (suni) olabilmektedir. Tarım sektörünü verilen girdi destekleri içerisinde en fazla pay kimyasal gübreye verilen sübvansiyon desteklerindedir. Türkiye'de tarıma elverişli toprakların fosfor ve azot yönünden yıpranmış olması gübrelemeyi ön plana çıkarmıştır. Kimyasal gübreler üretici ve dağıtıcı kuruluşları aracılığı ile çiftçiye ulaştırılmaktadır. 10 yıllık araştırmalar göstermiştir ki, İç Anadolu Bölgesinde gübreleme ile ürün miktarı yaklaşık %50 oranında artabilmektedir. Türkiye'de her yıl 120 milyon ton olduğu hesaplanan hayvansal gübrenin sadece 18 milyonun gübre olarak kullanılmaktadır. İlk zamanlar hayvansal gübre ile yetinen toprak, bitkisel üretimin artmasıyla kimyasal gübreye yönelmiştir. Türk tarımı, kimyasal gübreye 1938 yılında tanışmış ve planlı dönemin başına kadar önemli bir artış göstermeyen kimyasal gübre kullanımı, 1963–1980 yılları arasında 20 kat artarak 8 milyon tona ulaşmıştır¹²⁹.

1960'm ilk yıllarında 107 bin ton olan kimyasal gübre tüketimi, 1970 yılında 2,1 milyon tona ve 1979 yılında 7,7 milyon tona yükselmiştir. 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikası ile gübre fiyatlarının sübvansiyonundan vazgeçilmesi sonucu gübre kullanımı aynı yıl içerisinde, bir önceki yıla göre %22 oranında azalarak 6 milyon tona gerilemiştir. 1983 yılı hariç, 1980'i izleyen altı yıl boyunca, 1979 yılı düzeyinin altında kalan toplam kimyasal gübre tüketimi, ancak 1987 yılında 9 milyon ton ile 1979 yılındaki tüketim düzeyini aşabilmiştir. 1993 yılında ulaşılan 11,2 milyon tonluk tüketim miktarı hariç, 1987'den günümüze kadar yaklaşık hep aynı düzeyde kalmıştır¹³⁰.

¹²⁸<http://www.aeri.org.tr>, **a.g.e.**, [Erişim Tarihi: 18.11.2010.]

¹²⁹Eren, **a.g.e.**, 2010, s.317-318.

¹³⁰Şahinöz, **a.g.e.**, 2001, s.81.

Tablo 28: Türkiye’de Kimyasal Gübreye Verilen Sübvansiyon Miktarı (Milyon \$)

Yıllar	Miktar
1975	153,1
1980	520,3
1985	363,9
1990	467,1
1995	360,2
1996	545,4
1997	479,1
1998	539,6
1999	233,3
2000	150,7
2001	59,8

Kaynak: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, TEAE Yayınları, Yayın No:98, 2003, s.22.

Gübre destekleri, 1961 yılında başlamış ve 1986 yılına kadar sürdürülmüştür.1986 yılında, üretici firmalara kg bazında desteklemeye dönüşmüştür. Toplam girdi desteklerinin içinde gübre desteğinin oranı %85 olup, ilk yıllarda yalnızca devlet aracılığıyla sağlanan kimyasal gübre dağıtımında talebin artması sonucu 1986 yılında gübre ticareti serbest bırakılmıştır. Bu sistemin değişmesiyle birlikte gübreye ödenen sübvansiyon miktarı 1998’de %37’iken, 1999’de %24’e inmiştir. 2001 yılından itibaren de gübrede destekleme uygulamasına son verilmiştir¹³¹.

Bitkisel üretimde maliyeti azaltmak amacıyla yapılan kimyasal gübre sübvansiyonunun iki temel sebebi olduğu söylenebilir. Birincisi gübre kullanımında ülke ortalaması olarak, gelişmiş ülke ortalamasının gerisinde kalınmış olması. Diğer neden ise, kimyasal gübre kullanım payının %80 dolaylarında olması ve bunun büyük kısmının dış alımlardan sağlanması nedeniyle artan döviz fiyatlarının gübreye yansıtılmasıdır¹³².

¹³¹Handan Soğuk, “AB ve Türkiye’de Tarım Politikası”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Nisan-Ocak, 2001, s.92.

¹³²Sayın, **a.g.e.**, s.35.

Gübre kullanımı 1960–1970 yılları arasında 13 kat, 1970–1980 yılları arasında 2 kat, 1980–1990 yılları arasında 1,7 kat artış göstermiştir. 1990–2000 yılları arasında ise artış % 6’dır. Türkiye’de 1999 yılından 2003 yılına kadar gübre tüketimi incelendiğinde, 1999 yılında 10.985.325 ton gübre tüketilirken, gübre tüketimi 2003 yılında 9.672.341 tona gerilemiştir. 2000’li yıllarda gübre üretiminde tekelleşme nedeniyle gübre fiyatlarının artması ve devlet desteğinin azalmasıyla gübre kullanımı düşmüştür¹³³. Gübre tüketimi ile çiftçinin alım gücü arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Gübre tüketiminin azalma nedeni, çiftçinin gübre alım gücüdür.

Tablo 29:Gübre Kullanımı

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Kullanılan Gübre (Ton)	10.152.785	10.260.076	10.455.212	9.709.854	7.506.783	10.278.732
Azotlu (%21N)	6.506.198	6.533.584	6.696.774	6.454.490	5.394.306	6.730.852
Fosforlu (%16–18)	3.471.456	3.538.860	3.560.688	3.036.612	1.933.529	3.416.978
Potasslı (%48–52)	175.131	187.632	197.750	218.752	178.948	130.901

Kaynak: TÜİK, İstatistik Yıllığı 2009, Tarım İstatistikleri, s.200 ve TÜİK, 2010 İstatistik Yıllığı, Tarım İstatistikleri, Nisan, Ankara, 2011, s.202.

Türkiye’de son yıllarda toplam 10 milyon ton kimyasal gübre kullanımının hektar başına düşen değeri 73 kg dolayındadır. Dünya genelinde ise hektar başına düşen kimyasal gübre kullanımı 98,6 kg’dır¹³⁴.

2006 yılında gübre tüketimi 5367.045 milyon tondur. Bu tüketimin 3133,42 milyon tonu hammaddesi dışarıya bağlı yerli üretimle geri kalan 2660.962 milyon tonluk kısmı ise ithalat yoluyla karşılanmaktadır¹³⁵.

¹³³<http://www.bianet.org.>, [Erişim Tarihi: 26.06.2009.]

¹³⁴Eren, **a.g.e.**, 2010, s.318.

¹³⁵<http://www.hisse.net/forum/showthread.php?t=338&page=80>, [Erişim Tarihi:28 Haziran 2009.]

Tablo 30: Seçilmiş Ülkelerdeki Tarım Alanı Oranı ve Kimyasal Gübre Kullanımı ile İlgili Değerler (2005)

ÜLKELER	Tarım Alanı Oranı %	Kimyasal Gübre Kullanımı Kg/ha
Çin	35,6	32,9
Hindistan	32,9	12,9
İran	47,0	9,5
Mısır	100,0	73,3
İsrail	-	219,8
Danimarka	9,0	6,0
Fransa	13,3	19,1
Yunanistan	37,9	16,5
İtalya	25,8	16,8
Japonya	35,1	40,2
Hollanda	60,2	69,0
Romanya	5,8	5,0
İspanya	20,3	13,4
Türkiye	20,0	11,2
ABD	12,5	16,3
DÜNYA	18,0	12,4

Kaynak: Eren Aslan, 2010, s. 314.

Tablo 30’de görüldüğü gibi hektar başına gübre kullanımı Fransa’da 19,1, İtalya’da 16,8, İspanya’da 13,4, Yunanistan’da 16, Japonya’da 40,2, Mısır’da 73,3 ve ABD’de 16,3 kg/ha olmasına karşılık Türkiye’de 11,2 kg/ha’dır. Bu durum öz tüketime yönelik üretim yapan küçük aile işletmelerinin tarımda önemli bir yer işgal etmelerinden, tarım sektöründeki üreticilerin mali kaynak yetersizliğinden ve devletin modern girdilerle ilgili destek politikalarının istikrarsızlığından kaynaklanmaktadır¹³⁶.

Türkiye’de hektar başına düşen gübre kullanımının düşük olmasının yanında, bu konudaki diğer iki sorunsu şunlardır: Bölgeler arasındaki gübre kullanımındaki dengesizlik, diğeriyse kimyasal gübrenin toprak ve ürün tahlili yapılmaksızın kullanılmasıdır. Böyle bilinçsiz bir kullanım verimin daha da düşmesine neden olmaktadır¹³⁷.

Türkiye’de geçen süre içinde gübre tüketiminde artışlar kaydedilse de, gübre tüketimi AB ile karşılaştırıldığında yetersizdir¹³⁸.

¹³⁶Şahinöz, a.g.e., 2001, s.82.

¹³⁷Eren, a.g.e., 2010, s.318.

¹³⁸MÜSİAD, “Avrupa Birliği Sektörel Gelişmeler ve Müzakere Süreci”, **Türkiye-Avrupa Birliği Bülteni**, Sayı:4, 2006.

Türkiye’de tüketilen gübre’nin yaklaşık %55’i tahıl üretiminde kullanıldığı için gübre tüketiminin yetersiz olması, özellikle tahıllarda hektar başına verimin düşük ve tarımsal üretim miktarının da yetersiz olmasına neden olmaktadır¹³⁹.

Gübre kullanımında dikkat edilmesi gereken ilk şey bitkisel ürün yetiştirilecek olan toprağın analizini yapıp kullanılacak gübrenin cinsini ve miktarını saptamak olmalıdır. Diğer yandan kimyasal gübre kullanımı çevre kirliliği sorununa da yol açması nedeniyle tarımsal üreticiler aşırı ve yanlış gübre kullanımı konularında eğitilerek bilinçlendirilmelidir.

1.3.Sulama Olanaklarının Yetersiz Olması

Su, tarımsal üretim için vazgeçilmez doğal kaynaklardan biridir. Canlılar için vazgeçilmez bir kaynak olan suyun eksikliği bitkisel üretimi kısıtlayan çok önemli bir etmendir. Özellikle Türkiye gibi yarı kurak iklime sahip ülkelerde, doğal yağışlarla sağlanamayan su gereksinimi, sulama ile sağlanır. Bu nedenle tarım kesiminde katma değer ve verimliliğin artırılmasında su önemli bir girdidir. Çünkü yoğun gübre kullanımı ve ilaçlama ancak yeterli sulamanın gerçekleşmesiyle yapılabilir. Verimlilik ile sulama arasındaki bu ilişki nedeniyle sulamanın önemi daha da artmaktadır. Sulama sisteminin yeterince gelişmemesi, tarımsal üretimin doğa koşullarına bağımlılığını sürekli kılmaktadır¹⁴⁰.

Tarım sektörünün ekonomiye katkıda bulunabilmesi için bu sektörde yeterli düzeyde verim artışının olması gerekmektedir. Sulama ile birlikte ileri teknoloji ve girdilerin kullanılmasıyla, tarımsal üretim değerleri kuru tarıma göre önemli ölçüde artmaktadır. Bazı ülkelerde sulama ile tarımsal üretim potansiyelinde 10–15 kat artış gözlenirken, ülkemizde bu artış, 3–3,5 kat dolayındadır. Sulamanın belli bir programa dayalı olarak yapılmasıyla üretim artışı 4–5 katına ulaşabilir. Sulanan alandaki üretim artışı sulamaya ilaveten, arazi ıslahı, toprak muhafaza, tarımsal yayım ve drenaj gibi diğer alt yapı hizmetlerinin sağlanmasına da bağlıdır¹⁴¹.

¹³⁹Öztürk, a.g.e., s.70.

¹⁴⁰www.imoizmir.org.tr/UserFiles/File/Izmir-Kent.../bildiriler/.../200827.pdf, Kuraklığın Etkileri ve Su Kaynakları Yatırımlarının İzmir Ölçeğinde İrdelenmesi, [Erişim Tarihi: 10.09.2011.]

¹⁴¹Nebi Çelik, “DPT, Tarımda Girdi Kullanımı ve Verimliliğe Etkileri”, **Uzmanlık Tezleri**, Yayın No: 2521, 2000, s.65.

Tarımsal drenaj, bitkisel üretimi ve toprağın verimliliğini arttırmak amacıyla, bitkinin kök bölgesinde ve toprak yüzeyinde bulunan fazla suların zamanında ve denetimli şekilde ortamdandan uzaklaştırılmasıdır. Toprakların bilinçsizce sulanması toprağın tuzlulaşmasına ve alkalileşmesine yani çoraklaşmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda da verimlilik azalmaktadır¹⁴².

Türkiye’de sulanabilen tarımsal alanı arttırmaya yönelik olarak 1920’li yıllardan itibaren kamu kuruluşları öncülüğünde, ülkenin su kaynakları değerlendirilmiş ve dönemin başında yaklaşık 600 bin hektar tarım arazisi sulanırken, 1970’li yılların başında 1,9 milyon hektar olan sulan alan, 1980 yılında 2,9 milyon hektara yükselmiştir. Son yıllardaki gelişmelerle birlikte sulanabilen arazi miktarı 4,7 milyon hektar olarak saptanmıştır. 3,7 milyon hektarı, Devlet Su İşleri ve Köy Hizmetleri kamu kurumlarınca ve 1 milyonu özel şahıslarca olmak üzere günümüzde fiilen sulan alan 4,7 milyon hektardır. Türkiye’de teknik ve iktisadi ölçülere göre sulanabilen toplam 8,5 milyon hektar arazinin miktarının %55,3’ü sulanabilmektedir. Sulanan 4,7 milyon hektarlık arazi toplam tarım alanlarının %17’sine denk gelmektedir¹⁴³. Türkiye’de son yıllarda tarımsal yatırım için ayrılan paranın %65’i sulu tarım projesinde kullanılmaktadır. Sulamaya açılan arazi miktarı her yıl 100,000 hektar artış göstermektedir. Sulamayla ilgili yatırımlara bu hızla devam ederse, sulanabilir tarım alanlarının sulamaya açılmış olması için 50 yıl daha gerekmektedir¹⁴⁴.

Uygun bir sulama yapılabilmesi içinde bitki kök bölgesine verilen suyun ihtiyaç duyulan miktarda olması gerekmektedir. Ülkemizde mevcut koşullarda sulamalar ölçsüz ve programsız yapılmaktadır. Sulamanın aşırı ya da yetersiz olması hem maliyeti hem de bitki gelişimini olumsuz yönde etkiler. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı’nın Türkiye’de yaptığı incelemeler sonucunda, verimli bir sulama için, dekar başına en az 1,000 Dolarlık yatırım yapılması gerektiği hesaplanmıştır. Yani Türkiye’nin sulama sorununun çözümü için yaklaşık 50 Milyar Dolarlık yatırım yapması gerekmektedir¹⁴⁵. Ülkemizde sulama alt yapısına yatırım yapılmasının yanında çiftçinin eğitimi konusunda yeterli yatırım yapılmamıştır.

¹⁴²<http://www.rehberim.net/forum/diger-hobi-ve-faaliyetler-473/74543-surdurulebilir-tarim-uygulamalari.html>. [Erişim Tarihi:07.11.2010.]

¹⁴³Şahinöz, a.g.e., 2001, s.77-78.

¹⁴⁴Eren, a.g.e., 2010, s.322.

¹⁴⁵Eren, a.g.e., 2010, s.321.

Türkiye’de 3,022 milyon adet tarımsal işletmenin 1,295 milyonu sulama yapan işletmelerdir. Bu sulama yapan tarımsal işletmelerin 1,147 milyonu salma sulama yöntemiyle, 110 bini yağmurlu sulama yöntemiyle 37 bininde ise damlama yöntemi ile sulama metodu kullanılmaktadır. Yani sulamanın %80’inde salma sulama yöntemi kullanılmaktadır. Salma sulama yöntemi ise bitkinin ihtiyacından daha çok su harcanmasının ve toprağın kalitesinin düşmesine neden olmaktadır¹⁴⁶.

Tablo 31: Seçilmiş Ülkelerdeki Tarım Alanı Oranı ve Sulanan Tarım Arazi Oranı ile İlgili Değerler (2005)

ÜLKELER	Tarım Alanı Oranı %	Sulanan Tarım Arazi Oranı (%)
Çin	35,6	15,4
Hindistan	32,9	53,7
İran	47,0	10,2
Mısır	100,0	3,0
İsrail	-	14,6
Danimarka	9,0	52,7
Fransa	13,3	33,6
Yunanistan	37,9	20,4
İtalya	25,8	26,3
Japonya	35,1	12,0
Hollanda	60,2	26,8
Romanya	5,8	40,4
İspanya	20,3	27,4
Türkiye	20,0	31,0
ABD	12,5	19,0
DÜNYA	18,0	11,0

Kaynak: Aslan, 2010, s.314.

Kamuoyunda, Türkiye’nin su zengini bir ülke olduğu görüşü yaygındır. Ancak dünyadaki su zengini ülkelerle karşılaştırıldığında böyle olmadığı görülmektedir. Su zengini bir ülkede kişi başına yıllık su varlığı 10,000 m³ olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de ise bu miktar 1830 m³’tür. Bu oran su fakiri olduğunu ileri süren Suriye’de 2362 m³, Irak’ta ise 5192 m³’tür¹⁴⁷. Tablo 32 bize çeşitli ülkelerdeki toplam tarım arazileri ile toplam sulanan tarım arazi miktarlarını göstermektedir. Buna göre 2005 yılı verilerine göre, Türkiye’de tarım arazilerinin ancak %31’i sulanabilmektedir. Romanya için bu oran %40,4, Danimarka için %52,7, Hindistan için ise %53,7’dir.

¹⁴⁶TZOB, **Zirai ve İktisadi Rapor 2003–2006**, Ankara, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No:265, 2006, s.135.

¹⁴⁷II. Tarım Şurası, I. Komisyon, **Doğal Kaynakların Korunması ve Geliştirilmesi**, 2004, s.9.

Tarımda sulama deyince aklımıza Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) gelmektedir. GAP 1,8 milyon hektar arazinin sulanabilir duruma getirmeyi amaçlanmaktadır. Bölgenin büyük bölümü birinci sınıf toprağa sahip olmasına rağmen kuru tarım yapıldığı için verim düşüktür. Bölgede son yıllarda 200 bin hektar alan sulamaya açıldığı halde, tarımsal üretimde belirgin bir artış görülmemiştir. Bu durum tarımda su kaynaklarından yeterince yararlanamadığımızı göstermektedir¹⁴⁸.

Suyun tarımsal üretimde verimi belirleyen önemli bir girdi olması ve son yıllarda özellikle 2006 yılından sonra yaygınlaşan küresel ısınma gerçeği ile dünya coğrafik dengesinin değişmesi en çok tarım sektörünü etkilemiştir. Dünya Ticaret Örgütünün kararları çerçevesinde tarım kesiminin giderek daha fazla uluslararası rekabetle karşı karşıya olması nedeniyle, sulama yatırımlarına öncelik verilmesi gerektiği açıktır¹⁴⁹.

1.4.Tarımsal Araç ve Gereç Kullanımının Yetersiz Olması

Tarımsal mekanizasyon; tarımsal faaliyetlerde el emeğinin yerini alarak, verimliliği artırmak için her türlü mekanik araç, gerecin tarımda uygulamaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Tarımsal girdiler arasında mekanizasyon; yeterli düzeyde ve zamanında kullanıldığında tarımsal verimi arttıran, sanayi destekli, önemli bir sermaye ve teknoloji girdisidir. Tarımsal mekanizasyon hem işgücü tasarrufu sağlar hem de daha geniş alanları işlenebilir hale getirir. Tarımsal üretimde, ekim, dikim, çapa, hasat ve harman gibi her alanda mekanizasyondan geniş ölçüde yararlanılmakta böylece birim alandan alınan ürün miktarı artarken, diğer taraftan da ürünün birim maliyeti azalmaktadır¹⁵⁰. Örneğin küçük bir traktörün bir hektarda yapmış olduğu işin maliyetinin, bir atın maliyetinin %8'i kadar olduğu hesaplanmıştır¹⁵¹.

Tarımsal mekanizasyon, traktörle çalıştırılan iş makineleri ile gerçekleştirilir. Mekanizasyon düzeyinin belirlenmesinde: a) İşlenen alan birimine düşen traktör gücü (kw/ha), b) 1000 ha işlenen alana düşen traktör sayısı (traktör/1000 ha) gibi göstergelerin kullanımı yaygındır¹⁵².

¹⁴⁸Eren, **a.g.e.**, 2010, s.322.

¹⁴⁹Öztürk, **a.g.e.**, s.71.

¹⁵⁰Çelik, **a.g.e.**, s.49.

¹⁵¹Eren, **a.g.e.**, 2010, s.319.

¹⁵²DPT, **Tarım Alet ve Makineleri İmalat Sanayi**, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu, Ankara, 1995, s.16.

1927 yılında tarım sayımlarına göre traktör, çayır makinesi, tırmık, harman makinesi, tınoz makinesi gibi tarım makineleri toplamı yaklaşık 15.700 adettir. 1927 yılında tarımsal üretim büyük ölçüde, çiftçi ailesi başına düşen ortalama 1,9 olan çift hayvanı ile yapılmaktadır¹⁵³. Türkiye tarımında yaygın bir biçimde traktör kullanma süreci II. Dünya Savaşından sonra başlamıştır. 1948 yılında Marshall Yardım Planı çerçevesinde yapılan mali ve teknik yardım, dünya piyasalarında tarım ürünleri fiyatlarının yüksek olması, ekonomiyi dış dünyaya açmada tarımsal ürünlerin ihracatından başka seçenek bulunmaması, traktör alımında çiftçilere kredi ve ithalat kolaylıkları sağlanması gibi unsurlar bu dönemde traktörün Türk tarımına girişini hızlandırmıştır. 1948 yılında 1,756 olan traktör sayısı, 1950 yılında iktidara gelen hükümetin tarımsal kalkınmaya ağırlık veren bir politika izlemesiyle çok hızlı bir artışla 1950 yılında 16,500'e, 1955 yılında 40,282'ye ve 1960 yılında 42,136'ya ulaşmıştır¹⁵⁴. Tarımsal mekanizasyon kırsal bölgelerden kentlere doğru yoğun bir göç dalgasının yaşanmasına neden olmuştur. Tarımda kullanılan makinelerin sayısı arttıkça, bu sektörde çalışan işgücünün bir kısmı kentlere giderek buralarda hizmet ve sanayi sektöründe iş aramaya başlamışlardır. Böylece tarımdaki gizli ve mevsimlik işsizler kitlelerinde açık işsiz durumuna gelmiştir. Bunun yanında tarımda makineleşme verim artırıcı girdilerin kullanımını kolaylaştırmış, böylelikle bitkisel üretimi ve verimliliği artırmıştır. Hasadın zamanında yapılmasını sağlayarak zaman kaybını azaltmış, ürünün bozulmasını önlemiştir. Tarım ve diğer sektörler arasında girdi alışverişini geliştirmiş, tarımın ekonomiye katkısını artırmıştır¹⁵⁵. Tarım sektöründeki gelişmeler imalat sanayinin de gelişmesini hızlandırmıştır.

---

¹⁵³Kepek ve Yentürk, **a.g.e.**, 2005, s.45.

¹⁵⁴Şahinöz, **a.g.e.**, 2001, s.79.

¹⁵⁵Şahin, **a.g.e.**, s.294.

**Tablo 32: Türkiye’de Tarımsal Araç ve Makine Sayılarındaki Gelişmeler
(Bin adet)**

YILLAR	Traktör	Harman Makine	Biçer Döver	Atomizer	Motopomp
1975	243,1	41,2	13,1	50,5	125,7
1985	584,0	118,0	13,6	89,1	264,6
1995	776,9	207,0	12,7	107,6	332,6
1999	924,5	223,5	12,6	101,2	340,5
2000	941,8	226,8	12,6	98,9	343,8
2001	948,4	228,9	12,1	100,8	347,7
2002	970,1	225,4	11,5	101,6	342,4
2003	997,6	194,0	11,7	103,8	345,8
2004	1.009.1	193,9	11,5	100,8	353,9
2005	1.022.4	197,0	11,8	100,8	354,6
2006	1.037.4	196,3	12,4	103,1	357,0
2007	1.056.1	194,8	12,8	103,1	361,0

Kaynak: TÜİK, “İstatistik Göstergeler 1923–2006” ve http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, TÜİK, İstatistik Yıllığı 2009, s.182, [Erişim Tarihi: 20.02.2009.]

1975’de 243 bine ulaşan traktör sayısı, 1985’de 584 bine ulaşmış, 1999’da da 924 bini aşmıştır. Ancak traktör, motopomp ve harman makinesi sayılarındaki sürekli artışı, diğer araç ve gereçlerde görmek mümkün olmamıştır. Çünkü tarım işletmeleri büyük bir kısmının, optimum işletme büyüklüğünün altında olması, birbirinden uzak ve parçalı bir olması tarımda makineleşmenin gelişmesini engellemektedir. Bu durum, tarımsal alet ve makinelerin etkin ve verimli kullanılmasına izin vermemektedir.

Traktör sayısı 2004 yılında 1 milyonu aşmıştır. Ancak tarımsal arazi büyüklüğümüz karşısında bu rakam yeterli değildir. Yetersiz olan traktör sayısının bölgelere dağılımı da dengesizdir. 1991 Genel Tarım Sonuçlarına göre, ekilebilir arazi başına düşen traktör sayısı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 11’e, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde 22’ye düşmekte, Ege Bölgesi’nde ise 84’e çıkmaktadır¹⁵⁶. Ülkemizde tarımsal mekanizasyon daha çok tarla tarımında yoğunlaşmıştır. Bunun dışında kalan bağ-bahçe ve hayvansal üretimde mekanizasyon düzeyi düşüktür¹⁵⁷.

¹⁵⁶Eren, a.g.e., 2010, s.319.

¹⁵⁷Çelik, a.g.e., s.57.

Tablo 33: Seçilmiş Ülkelerdeki Tarım Alanı Oranı ve Traktör Sayısı ile İlgili Değerler(2005)

ÜLKELER	Tarım Alanı Oranı %	Traktör Sayısı (100 Ha Başına)
Çin	35,6	91
Hindistan	32,9	171
İran	47,0	174
Mısır	100,0	325
İsrail	-	773
Danimarka	9,0	507
Fransa	13,3	636
Yunanistan	37,9	989
İtalya	25,8	2,410
Japonya	35,1	4,382
Hollanda	60,2	1,647
Romanya	5,8	186
İspanya	20,3	716
Türkiye	20,0	429
ABD	12,5	273
DÜNYA	18,0	214

Kaynak: Aslan, 2010, s.314.

Türkiye’de 100 hektara düşen traktör sayısı 1994 yılında 36’a iken 1998 yılında 42’ye çıkmış, 2000 yılında ise 35,8’e düşmüştür. Tablo 33’de de bazı ülkelerin 2005 yılındaki tarım alanları oranı ve traktör sayıları verilmiştir. Buna göre Türkiye’de işlenen her 100 hektara düşen traktör sayısı 429 iken bu sayı Japonya’da 4.382, İtalya’da 2.410, İspanya’da 716, Fransa’da 636 ve Dünya ortalaması da 214’tür. Yani Türkiye tarımsal mekanizasyon ve modern girdi kullanımında birçok gelişmiş ülkenin gerisindedir.

1.5.Verimliliğin Düşük Olması

Verimlilik bir sektörün ekonomik anlamda büyüme ve gelişme düzeyini göstermektedir. Aşırı nüfus artışın karşısında üretim artışının sınırlı kalması ve doğal kaynakların giderek azalması, verimlilik düzeyinin ölçülmesini gerektirmiştir. Tarımsal ürünlerde verimlilik bir yandan ekilen arazi birimi diğer yandan işgücü ve sermaye birimlerine düşen ürün miktarı olarak belirlenmektedir¹⁵⁸. Hayvansal üretim için verimlilik ise, hayvan başına düşen üretimle ölçülmektedir. Çoğu ülke verimlilik artışıyla, hem tarım sektörünü modernize etmişler ve buradan sağlanan fonlarla diğer sektörlerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

¹⁵⁸Metin Talim ve Ayhan Çıkin, “Tarımda Produktivite Kavramı ve Ölçülmesi”, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:250, Bornova, 1975, s.3.

Yüksek verimliliğe ulaşan ülkeler başta toplumun beslenme problemini çözmüşler, sektörün ürettiği hammaddelerini işleyen sanayiler gelişmiş ve bu sektörün önemini azaltmadan milli hasıla içindeki payını düşürmüşlerdir.

Verimlilik ölçümünün amaçları: a) Üretim sürecinde kaynakların ne kadar etkin kullanıldığını göstermek, b) insan üretkenliğinin artırılması ve değerlendirilmesi, c) üretime katılan diğer girdilerin kullanımı konularında alınacak kararlarda verimlilik göstergelerinden yararlanmaktır¹⁵⁹.

Tablo 34: Seçilmiş Ülkelerdeki Tarımsal Verimlilik Değerleri (2005)

ÜLKELER	Katma Değer Verimliliği	
	İşçi Başına Katma Değer (Dolar)	Hektar Başına Tahıl (Kg)
Çin	429,9	5,229
Hindistan	402	2,412
İran	2,687	2,300.
Mısır	2,128	7,569
İsrail	-	3,401
Danimarka	40,052	6,153
Fransa	47,153	6,983
Yunanistan	9,105	4,059
İtalya	25,417	5,361
Japonya	37,842	6,154
Hollanda	44,232	8,204
Romanya	5,294	3,334
İspanya	18,054	2,187
Türkiye	1,946	2,624
ABD	47,463	6,452
DÜNYA	939	3,291

Kaynak: Aslan, 2010, s.314.

Tablo 34'den anlaşıldığı gibi Türkiye'de işçi başına düşen yıllık verimlilik, başta ABD, Fransa, Hollanda, Danimarka, İspanya gibi ülkelerle karşılaştırma yapılamayacak kadar düşüktür. Bu ülkelerde işçi başına verimlilik Türkiye'nin 20 katından fazladır. Türkiye'de tarım sektöründe aile içi dayanışmanın sonucu tarımda ücretsiz olarak çalışan çok sayıda gizli işsiz bulunması verimliliğin düşük olmasında etkili olmaktadır. Hektar başına tahıl verimliliğinde de işgücü verimliliği kadar büyük olmamakla birlikte belirgin farklar görülmektedir.

¹⁵⁹Çelik, a.g.e., s.14.

Türkiye, hektar başına tahıl verimliliğinde de dünya ortalamasının da gerisinde bulunmaktadır. Bitkisel üretimde verim düşüklüğünün başlıca nedenleri; tarımsal işletmelerin çok parçalı ve küçük ölçekli olması, gübre kullanımını yetersiz olması, sulamanın yetersiz olması, tarımsal araç gereç kullanımının yetersiz olması ve tarımsal kredilerin ve desteklemelerin yetersizliğidir. Tarımda birim alana düşen üretimi arttırmanın yolu, yeterli ölçüde gübre, iyi cins tohum, uygun makine-teçhizat kullanmaktan ve sulama şeklinin değiştirilmesi ve ilaçlama yapmaktan geçmektedir¹⁶⁰.

Verim arttırıcı modern girdilerin etkili biçimde kullanımının yanı sıra ürünlerin taşınması, depolanması, pazarlanması, vergi, teşvik, destekleme alımları, işletme büyüklükleri ve arazilerin parçalılık durumu, arazi mülkiyeti, üreticilerin örgütlenme durumu, çiftçilerin eğitim olanakları, çiftçiler için üretim teknolojilerinin gelişimini yakından takip edecek bir bilgilendirme sisteminin olması, iklim ve toprak yapısı gibi birçok faktör verimliliği etkilemektedir.

TÜİK verilerine göre, büyük ve küçükbaş hayvan sayısı 1980’li yılların başında 80 milyonun üstünde iken, 1990 yılında 68 milyona, 1998’de 50 milyona, 2005 yılında 46 milyona ve 2008 yılında da 42 milyona düşmüştür. Hayvan sayısının azalmasının yanında verim düşüklüğü yaşanmaktadır. Hayvansal üretimde verim düşüklüğünün başlıca nedenleri; hayvan popülasyonunda düşük verimli yerli ırkların çoğunlukta olması, ithal edilen kültür ineklerine iyi bakılmaması ve yozlaştırılması, hayvan bakım ve beslenme şartları ile üreticilerin teknik bilgi ve pazarlama imkânlarının yetersizliği, ticari işletmelerin gelişmesi için sermaye temini ve hayvan hastalığı hizmetlerinin gerekli seviyede olmaması başlıca sorunlardır¹⁶¹.

¹⁶⁰Şahinöz, a.g.e., 2001, s.89.

¹⁶¹DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000)**, DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü, Ankara, 1995, s.307.

Tablo 35: Türkiye ve AB’nde Bazı Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerde Verimlilik (2005)

	Türkiye	AB (15)
Buğday (kg/da)	232	540
Şeker Pancarı (kg/da)	4521	5740
Ayçiçeği (kg/da)	172	190
Mısır (kg/da)	700	850
Et (kg/baş)	180	267
Süt (kg/baş)	1900	6090

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/ias/ias06/ias06_ProgramOzet.html,
[Erişim Tarihi: 25.11.2010.]

Tablo 35’te 2005 yılına ait verilere bakıldığında, hem bitkisel hem de hayvansal üretimde verimlilik düzeyi AB ortalamasından düşük olduğu görülmektedir. Verimlilik karşılaştırılması yapılırken dikkat edilmesi gereken şey birim üretimin getirisi ve maliyeti arasındaki farktır¹⁶². Verimlilik artışı ile birlikte dünyada rekabet artmaktadır ve bu durum tarım ürünleri piyasalarına da yansımaktadır. Böyle bir ortamda tarımsal üretim süreçlerinin modernize edilip rekabet gücünün artırılması gerekmektedir. Bunun içinde öncelikle yüksek verimliliğe sahip ülkelerin hangi yöntemlerle tarımı modernize ettiklerinin dikkate alınarak gerekli çalışmaların yapılması gerekir.

1.6.Tarımsal Kredilerin ve Diğer Destekleme Politikalarının Belirlenmesi, Yürütülmesi ve Yönlendirilmesinde Koordinasyon Yetersizliği

Destekleme politikası; üretimin yönlendirilmesi ve ekonomik dengelerin korunması amacıyla üreticinin tarımsal faaliyetinin özendirilmesi ve sürdürülmesini sağlayarak, üretimin artmasını ve yeni ürünlerin üretime katılmasını özendirmek yoluyla yürütülmektedir¹⁶³.

Ekonomisi tarıma dayalı gelişmekte olan ülkeler gibi gelişmiş ülkelerde tarım sektörünü desteklemektedir. Destekleme nedenleri ve amaçlara göre destekleme politikaları farklılıklar göstermektedir. Türkiye açısından bakıldığında tarımın ekonomideki önemi istihdam bakımından azalmamıştır.

¹⁶²<http://www.tusedad.org/upload/files/T%C3%99CRK%C4%B0YE%20TARIM%20POL%C4%B0T%C4%B0KASINDA.doc>, “Türkiye Tarım Politikasında Destekleme Reformu”, [Erişim Tarihi:24.11.2010.]

¹⁶³Gülcan Eraktan, **Tarım Politikasının Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası**, İstanbul: Uzel Yayınları, 2001, s.88.

2008 yılında iş gücünün hala %23,7'si tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Türkiye gibi yeni sanayileşen ve orta gelir düzeyindeki bir ülke için tarım sektöründe kendi kendine yeterlilik son derece önemlidir. Bu nedenle tarım sektörünün kredi ve politikalarla desteklenmesi gerekmektedir. Tarım sektörünün desteklemenin gerekçeleri şunlardır: a) Tarımsal faaliyetler genellikle açık havada gerçekleştirilmesi nedeniyle iklim koşullarının etkisine açıktır. Üretim zaman almakta ve arzın talebe intibakı gecikebilmektedir. Bu nedenlerden dolayı tarım istikrarsızlıklara açıktır. Bu istikrarsızlıkları hafifletmek için tarımın desteklenmesi gerekir. b) Tarımda çalışanların gelirleri görece olarak düşüktür. Ülkede sosyal adaletin ve ekonomik etkinliğin sağlanması için tarım sektöründe çalışanların gelir düzeyini yüksek tutmak ve fiyat dalgalanmalarına karşı korumaktır. c) Tarımsal üretimin, ülke ihtiyaçları başta olmak üzere ihracat talebini de karşılayabilmesi için desteklenmesi gerekir¹⁶⁴.

1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasıyla tarımsal desteklemenin ilk adımları atılmıştır. 1929 ekonomik buhranının tarım ürünlerinde fiyat düşüşlerine yol açmasıyla üretimin devamının sağlanması için 1932 yılında Buğday Koruma Kanunu çıkarılmış, 1937 yılında da 2056 sayılı yasa ile Ziraat Bankası buğday alımları ile görevlendirilmiştir. Daha sonra 1938 yılında Türkiye Mahsulleri Ofisi (TMO) kurulmuş başta tahıl olmak üzere belirlenen ürünlerin alımı ve yurt içi ve yurt dışı ürün arzını düzenleme görevi bu kuruluşa verilmiştir. 1950 yılına kadar buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, çeltik, haşhaş, tütün destekleme kapsamına alınmıştır. Bu yıldan sonra yağlı tohum bitkileri, baklagiller ve bazı ihraç ürünleri politik ve ekonomik nedenlerle destekleme kapsamına alınmıştır. 1970'lerde desteklenen ürün sayısı 22'ye ulaşmıştır. 1980'li yılların başında fiyat yolu ile destekleme ve girdi destekleri devam etmiş, 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarından sonra desteklenen ürün sayısında azalma oluşur. 1990 yılında destekleme kapsamına alınan ürün sayısı 10'a düşürülmüştür. 1990'lı yılların başında yeniden destekleme kapsamına alınan ürün sayısı artmıştır. 1994 yılında Nisan kararlarıyla destek kapsamına alınan ürün sayısı azaltılmış ve International Monetary Fund (IMF), Devlet Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşlara verilen taahhütler çerçevesinde, üretimden bağımsız ve piyasa odaklı destekleme politikalarına geçilmiştir¹⁶⁵.

¹⁶⁴Sahin, a.g.e., s.303-304.

¹⁶⁵Celile Özçiçek Dölekoğlu, **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Yayın No:98, Ankara, 2002, s.17.

Uygulanan tarım politikalarının reforma tabi tutulmasının nedenleri¹⁶⁶:

- Yapılan yardımların hedef kitlelerin eline ulaşmaması,
- Destekleme ödemelerinin bütçe üzerinde önemli bir yük oluşturması,
- Bazı ürünlerde ürün fazlası meydana gelirken, bazı ürünlerde arz açığının görülmesi.

2000 yılı öncesinde uygulanan piyasa fiyat destekleri, devlet elinde stoklar oluşturmuştur. Devlet stokların eritilmesi için maliyetlerinin altında satmak zorunda kalmıştır. İzlenen yanlış destek politikası yanı sıra üreticilerin dünya piyasalarında rekabet edememesine ve tüketicilerin tarım ürünlerini daha yüksek fiyatlardan satın almasıyla sonuçlanmıştır¹⁶⁷.

Devletin bu yükü taşıyamaz hale gelmesiyle IMF ve Dünya Bankasının desteği ile uygulanan tarım politikasının ilk etkisi bütçe üzerinde gözlenmiştir¹⁶⁸. 1999–2002 döneminde tarımsal sübvansiyonlar 6 milyar dolar azalarak 1,1 milyar dolara inmiş, tarımsal sübvansiyonların GSMH'ya oranı %3,2'den %0,5'e düşmüştür¹⁶⁹.

Türkiye'de emek boldur, tasarruflar sınırlıdır, sermaye birikimi de çok yavaş arttığından tarımsal kredilere ihtiyaç duyulmaktadır. Kredi veren kuruluşların başında bankalar gelmektedir. Mevduat ve ticaret bankalarının dışında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) tarım senetlerinin reeskontunu sağlamaktadır. Ziraat Bankasının verdiği tarımsal kredilerin bir kısmı üreticiye doğrudan diğer kısmı ise kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri aracılığı ile verilmiştir. 10 yıl önce toplam kredilerin %20'si tarımsal kredi niteliğinde iken son yıllarda toplam kredilerin ancak %5'i tarımsal kredi niteliğindedir. Tarım sektörünün aldığı krediler, sadece oran olarak değil miktar olarak ta yetersizdir. Verilen kredilerin miktar olarak yetersiz olması, kredilerin yerinde ve zamanında kullanılmasını önlemekte ve kredilerin daha çok tüketim amaçlı kullanılmasına yol açarak bu sektöre katkısını daha da azaltmaktadır¹⁷⁰.

2001 yılında kredi desteğine, 2002 yılında ise fiyat desteğine son verilmiştir. Kredi ve fiyat desteği yerine Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasına önem verilmiş ve Dünya

¹⁶⁶Gülcan Eraktan ve Canan Abay, **Türkiye'de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği ve Sonuçları**, Birinci Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2004, s.15.

¹⁶⁷Kutluhan Taşkın, **Türkiye Tarımında Destekleme Ödemelerinin Transfer Etkinliği**, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: 2806, Ankara, 2009, s.44.

¹⁶⁸Canan Abay, Emine Olhan, Yaşar Uysal, Fahri Yavuz, Berna Türkekul, **Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, VI. Teknik Kongresi, 2005.

¹⁶⁹Tayfun Özkaya, Gökhan Günaydın, Mehmet Bozoğlu, Emine Olhan ve Cengiz Sayın, **Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıdaki Değişimler**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası VII. Teknik Kongresi, 2009, s.9.

¹⁷⁰Eren, a.g.e., 2010, s.325.

Bankası ile 2001 yılından itibaren Tarım Reformu Uygulama Projesiyle (ARIP) uygulanmaya başlanmıştır. Bu proje 5 yıllık süre için uygulanan geçici bir desteklemedir. Tarımda Reform Uygulama Projesi 31 Aralık 2008'de resmen sona etmiştir. Bu proje kapsamında destekleme alımları ve girdi desteklerinden vazgeçilmiş; fındık, çay, tütün gibi arz fazlası ürünlerden alternatif ürünlere geçiş için destek verilmiş ve üreticilere DGD yoluyla desteklenmeye başlanmıştır. Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin amacı; devlet desteğini azaltılarak tarım sektöründeki üretkenliği arttırmaktır¹⁷¹. AB'nin üretim fazlası olan ürünlerde üretim artışını frenlemek için uyguladığı DGD, Türkiye'de ise çiftçilerin üretim yapmadan destek almasına yol açarak birçok üründe üretimin düşmesine neden olmuştur¹⁷².

DGD'nin bütün işletmelere aynı oranda verilmesi aslında doğru değildir. Çünkü gelir desteklemesi küçük işletmelerin ihtiyaçlarını gidermek için yeterli olabilir fakat büyük işletmelerin ihtiyaçlarının gelir desteği ile karşılanması mümkün değildir. Burada önemli olan husus desteklemelerin hangi kitleye ulaştırılmak istendiğinin belirlenmiş olmasıdır. Hedeflerin birden fazla olması ve politika amaçlarının belirsizliği önemli bir sorundur. Bu sorun Türkiye'nin tarım açısından uluslararası rekabet gücünü azaltmaktadır. DGD sistemi, ekili olmayan arazilere de destek verilmesi, kira ve ortakçılık yöntemiyle tarımla uğraşanların faydalanamadığı, bu uygulamada şehirlerde oturan ve üretim yapmayan toprak sahiplerinin faydalandığı yönünde eleştirilmektedir. 2006 yılı itibariyle 500 dekar kadar toprağı olanlara dekar başına 10 milyon YTL ödeme yapılmaktadır. Bu uygulamayla çok geniş toprağına sahip olanlar arazilerini noter sözleşmeleri ile 500'er dekarlık bölümlere ayırıp akrabaları üzerinde göstererek desteklemelerden daha çok yararlanmaktadırlar. Küçük işletme sahipleri ise desteklemeden yararlanmak için yatırmaları gereken belge ücreti, noter masrafları ve yol giderleri vb. şekilde yapacakları masraflar alacakları desteklemeleri geçmesi nedeniyle başvuru yapmamaktadırlar. Ayrıca bu sisteme kayıt işleminin gönüllülük esasına bağlı olması nedeniyle hayvancılık ve balıkçılık gibi sektörlerde çalışanların sisteme dahil edilmemesi de DGD'nin ülke üreticilerini kayıt altına almasını engellemektedir. Bu nedenle 4,1 milyon tarım işletmesinden halen 2,7 milyonu kayıt yaptırmıştır. Tüm girdilerin gün geçtikçe pahallaşmasına rağmen DGD desteklemelerinin dekar başına 16 milyon TL'den 10 milyon YTL indirilmesiyle tarımsal üretimi destekleme etkisi giderek azalmaktadır¹⁷³.

¹⁷¹T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **a.g.e.**, 2004, s.75.

¹⁷²Emel Yurt ve Senem Çakmak, **Tarihi, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler Işığında Türkiye Ekonomisi**, Ekin Yayını, 2010, s.461.

¹⁷³Gökhan Günaydın, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No:1853, 2008, s.125.

Doğrudan Gelir Desteğinde son yıllarda yapılan reformlara göre artık ödemeler, ürüne göre yapılmaktadır. Bu ürünler de yağlı tohumlar ve Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünlerdir. DGD kapsamında yapılan ödemeler sonucu, çiftçilerin belirli miktar da olsa nakit gelir elde etmesi girdilerin nakitle alınmasını sağlamış, çiftçiler borçlarını ödemesini ve çiftçi tapu kayıt işlemlerinin tamamlanmasını kolaylaştırmıştır¹⁷⁴.

Tablo 36: Tarımsal Destekleme Ödemeleri (Cari Fiyatlarla, Milyon YTL)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Alan Bazlı Tarımsal Destekler	1,469	2,330	2,480	2,353	2,653	2,465	1,984	1,255
Doğrudan Gelir Desteği	1,469	2,019	2,125	1,673	2,653	1,640	1,140	-
Mazot Desteği	0	311	355	410	0	480	492	-
Gübre Desteği	0	0	0	270	0	345	352	-
Destekleme Primleri	240	268	334	897	1,292	1,797	1,848	1,870
Hayvancılık Destekleri	35	107	209	345	661	741	1,095	1,183
Kırsal Kalkınma Destekleri	0	0	0	0	0	80	109	267
Tarım Sigortası Destekleri	0	0	0	0	2	40	47	81
Telafi Edici Ödemeler	40	39	0	56	67	79	80	85
Kuraklık Desteği	0	0	0	0	0	266	547	0
Tarım Reformu Uyg. Projesi	84	57	31	29	14	26	42	27
Diğer Tarımsal Destekler	0	3	30	28	58	60	57	184
TOPLAM DESTEKLEMELER	1,868	2,804	3,084	3,707	4,747	5,555	5,809	4,951

Kaynak: Tayfun Özkaya vd., a.g.e., 2009, s.9.

Destekleme politikalarında yapılan son yıllardaki reformlar diğer desteklemelere göre değişim geçirse de değişen desteklemenin şekli olmuştur, destekleme miktarı ise fazla değişmemiştir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından, tarım desteklerinde artış gözlenmiştir, fakat tarım bütçesi hiçbir zaman Tarım Kanunu'nda öngörülen milli gelirin %1'i düzeyine yükselmemiştir. 2000 yılında 359 milyon lira, 2000 yılında ise 1,033 milyar lira olan tarımsal destekleme bütçesi Tablo 36'da görüldüğü gibi 2002–2008 seneleri arasında sürekli bir artış olmuş ve dönem 2002 yılında 1,868 milyar lira olan bütçe, 2008 yılı sonunda 5,809 milyar liraya kadar ulaşmıştır. 2009 yılında ise krizin etkilerinin hissedilmesiyle yaklaşık 5,5 milyar YTL olan tarımsal destekleme, 5 milyar TL'nin altına düşürülmüş yaklaşık 1 milyar liralık bir kesinti yapılmıştır.

¹⁷⁴Taşkın, a.g.e., s.44-46.

2008 yılında tarımsal destekler 2002 yılına göre 4 milyar TL, 2009 yılında ise 3 milyar liralık bir artış olmasına karşın, tarımsal desteklerin milli gelire oranı hiçbir zaman %0,65'in toplam bütçe büyüklüğünde ise hiçbir zaman %2,72'nin üzerine çıkmamıştır. 2006 yılında çıkarılan Tarım Kanunu'nda, bütçeye konulan tarımsal desteklerin milli gelirin %1'inden az olamayacağı hükmü getirilmiş olmasına rağmen tarım destekleri 2006, 2007, 2008, 2009 yıllarında milli gelirin %1'ine ulaşmamıştır. 2009 dahil sekiz senelik sürece bakıldığında tarım destekleme bütçesinin milli gelirden aldığı pay 2007 yılı dışında düşmektedir. 2002 yılında tarımı desteklemek için milli gelirin %0,62'si ayrılırken 2009'da bu oran %44'e düşmüştür¹⁷⁵.

Türkiye bir tarım ülkesi sayılır. 2004 yılında tarım sektörünün GSMH içindeki ortalama payı %10–12 iken, bu oran AB'de %0,9 olmuştur. Tarıma verilen desteklemelerin yüksek olup olmadığını anlamak için yapılması gereken, yapılan transferlerin milli gelirin tamamına değil; tarımda yaratılan gelire göre oranlanması gerekir. Böylece tarımdan sağlanan gelirin ne kadarını destek olarak geri kazanıldığı anlaşılmış olacaktır. Türkiye'de 2002–2004 yılları arasında tarım sektöründe yaratılan gelirin %25'i destek olarak yeniden sektöre transfer edilirken, AB ülkelerinde ise bu oran %34'dür. Bu oranlara bakıldığında Türkiye'de tarım kesimine verilen desteklemelerin çok da fazla olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır¹⁷⁶.

AB ülkelerinde tarım sektörüne yapılan yüksek oranlı desteklemeler, dünya piyasalarında tarımsal ürün fiyatlarının gerilemesine neden olmaktadır. Bu durum, ekonomik nedenlerden dolayı üreticinin desteklenmediği ya da çok az desteklendiği ülkelerde tarımsal üretimin karlılığının azalmasına ya da zarar edilmesine neden olmaktadır¹⁷⁷.

¹⁷⁵Özkaya vd., a.g.e., 2009, s.10.

¹⁷⁶Eren, a.g.e., 2010, s.328.

¹⁷⁷<http://www.tobb.org.tr/yayinlar/sektorraporlari/TARIM.doc>, [Erişim Tarihi: 20.05.2009.]

Uluslararası antlaşmaların getirdiği sorumlulukla kısa vadeli politikalar yerine uzun vadeli politikalar ve strateji arayışına gidilerek 2006–2010 Ulusal Tarım Stratejisi, 2005–2010 Hayvancılık ve Kırsal Kalkınma Stratejisi oluşturulmuştur. Ulusal Tarım Stratejisi 30 Kasım 2004 tarihli Yüksek Planlama Kurulu Kararıyla yürürlüğe girmiştir. Ulusal Tarım Stratejisine göre, çiftçi kayıt sistemi uygulamasına geçilmiştir. Tarım ve çiftçiye ilişkin bilgi ve kayıt sisteminin tamamlanarak tarımda politika uygulamalarının bu sistemle izlenebilir duruma gelmesi gereklidir. Tarım Stratejisi ile gerçekleştirilmesi planlanan amaçlar şunlardır: a) Sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kaliteli üretimin ve gıda güvenliğinin sağlanması, b) Üreticilerin rekabet gücünü arttırmak, c) Tarımsal pazarlamanın ve tarım-sanayi entegrasyonunun sağlanması, d) Doğrudan üreticilere finansman sağlamak için kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması, e) Kırsal gelirin artırılması böylece yaşam şartlarının iyileştirilmesi. 2010–2012 Orta Vadeli Programa göre, tarımda gıda güvenliğinin sağlanması ile doğal kaynakların sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kullanımı gözetilerek, örgütlü ve rekabet gücü yüksek bir tarımsal yapının oluşturulması amaçlanmıştır¹⁷⁸.

Bu çerçevede;

a) Tarımsal destekler yeniden düzenlenecek. Tarımsal destekleme ve ödemeleri sektörün rekabet edebilirliğini arttırmak ve gelir istikrarını sağlamak amacıyla, destekler alan bazlı yapılacaktır. Alan bazlı destekleme sistemi DGD gibi dekar başına ödemeyi öngörmektedir. Ancak, 2010 da ilk kez uygulanacak olan havza bazlı destekleme modeli ise 16 üründe prim desteğini öngörmektedir Bu modelde Türkiye iklim, topografya ve toprak verileri dikkate alınarak 30 havzaya bölünmektedir. Arpa, aspir, ayçiçeği, buğday, çavdar, çay, çeltik, kanola, kuru fasulye, mercimek, mısır, nohut, pamuk, soya, yulaf, zeytinde 2007 yılı itibariyle 35 milyon 278 bin ton olan üretimin, planlama ile 7 milyon 144 bin ton artarak 42 milyon 422 bin tona, üretim değerinin de 5,3 milyar lira artışla 23 milyar 413,3 milyon liradan, 28 milyar 719,4 milyon liraya ulaşacağı hesaplanmıştır. Bu modelle, arz açığı olan ürünlerin üretimi artırılacak, kamunun finansman yükü azaltılacak ve üretim planlaması yapılabilecektir¹⁷⁹.

¹⁷⁸Yurt ve Çakmak, a,g,e., s.455.

¹⁷⁹<http://www.cnnturk.com/2009/ekonomi/genel/07/09/tarimda.destekleme.modeli.degisiyor/534320.0/>, [Erişim Tarihi: 10.12.2010.]

b) Kırsal alanda tarım dışı istihdamı arttırmak için tarıma dayalı sanayi ve kalkınma politikalarının uygulanması öngörülmektedir.

c) İşletmelerin modernizasyonu bitki ve hayvan sağlığı ile gıda güvenliği çerçevesinde desteklenecektir. İhracat desteklerinde ise katma değeri yüksek ürünlere ağırlık verilecektir.

d) Hayvancılıkta, hastalıkla mücadele ve kaliteli yem bitkilerinin üretiminin artırılmasına öncelik verilecektir.

e) Tarım işletmelerinin ölçek sorununu çözmek için arazi toplulaştırma çalışmaları hızlandırılacaktır¹⁸⁰.

Hayvancılık sektörüne yönelik 2005 yılından itibaren ürüne dayalı destek sistemi uygulanmaktadır. 2008 yılında bakanlığın yapmış olduğu yönetmelik değişikliğiyle sistem değiştirilmiş ve hayvan başına destek yöntemine geçilmiştir. Bakanlar Kurulunun 01.03.2010 tarihli 5488 sayılı Tarım Kanununa göre, kültür ırkı ve kültür ırkı melezi sığır yetiştiren üreticilere “Sığır Cinsi Hayvanların Tanımlanması, Tescili ve İzlenmesi Yönetmeliği” kapsamında kayıtlı, tanımlanmış olmak ve üst birliğini oluşturmuş bir hayvancılık örgütüne üye olmak şartı ile anaç sığır başına ve anaç manda başına aşağıdaki tabloda belirtilen miktarda doğrudan ödeme yapılacaktır. Yeni düzenleme ile süt üreticilerine de teşvik getirilmiştir. Üretici üretmiş olduğu sütü, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’ndan süt teşvik kod numarası almış, gıda sicili ve çalışma izni olan süt işletmelerine satan üreticilere litre başına için 4 Kr doğrudan destekleme ödemesi yapılacaktır.¹⁸¹

¹⁸⁰Yurt ve Çakmak, **a.g.e.**, s.456.

¹⁸¹Hakan Karagöz, **Hayvancılık Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Konya: KTO Yayınları, 2009, s.8-9.

Tablo 37: Hayvancılık Teşvik Türleri

Anaç Sığır	225 TL/baş
Manda	250 TL/baş
Soy kütüğüne kayıtlı anaç sığır	50 TL/baş

Kaynak:<http://www.tarimbilgibankasi.com/Yazi/227/2010-Hayvancilik-Destekleri.aspx>, [Erişim Tarihi: 03.06.2011]

Hayvansal destekleme politikalarıyla ilgili öncelikle yapılması gerekenler, destekleme politikalarının gözden geçirilmesi ve hayvancılık desteklerinin AB'deki hayvancılık destekleme oranlarına yükletilmesidir. DTÖ ve AB kurallarına ters düşmeyecek şekilde dolaylı yollardan desteğin artırılarak sağlanması zorunludur. AB ve diğer gelişmiş ülkeler, destekleri azaltma konusunda verdikleri taahhütlere rağmen dolaylı yollardan tarımı desteklemeye devam etmektedirler¹⁸².

2000 yılından beri devam eden hayvancılık destekleme politikaları, aşağıda vurgulanacak olan yöntemler doğrultusunda yeniden yapılandırılmalıdır¹⁸³:

- Hayvan üretimine yönelik desteklemeler; ıslah, hayvan beslenmesi ve hayvan sağlığına yönelik teşviklerle hayvancılık teknolojisinin gelişmesi yanında kırsal kesimdeki çiftçilere gelir ve geçim olanaklarının oluşturulması esas alınmalıdır.
- Teşviklerle yem bitkisi üretimi diğer alternatif ürünler karşısında cazip hale getirilmelidir. Böylece sertifikalı yem bitkileri tohumluk üretimi desteklenmelidir.
- Hayvan sağlığı hizmetlerine yönelik teşvik sistemi uygulanmalıdır.
- Soy kütüğüne kayıtlı damızlık üreten ve kullanan işletmeler teşvik edilmelidir.
- Destek politikalarında kalite ön plana çıkarılmalıdır.
- Hayvancılığa yapılan destekler, örgütlü üreticiliği ve kayıt tutmayı özendirerek şekilde düzenlenmelidir.

¹⁸²DPT, **Hayvancılık**, Dokuzuncu Kalkınma Raporu, Ankara: 2007, s.88.

¹⁸³II. Tarım Şurası, VII. Komisyon, **Tarımsal Girdi ve Desteklemeler**, s.28–29.

Bugüne kadar uygulanan destekleme politikaları değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür¹⁸⁴:

- Desteklenen ürünlerde ve destekleme yöntemlerinde bilimli bir istikrar olmamış sürekli değişimler olmuştur.
- Desteklenecek ürünlerin seçilmesinde hayvansal ürünler aleyhine dengesizlik olmuştur. Bu dengesizlik sonucu hayvancılık sektörünün toplam tarımsal üretim içinde ki pay azalmıştır.
- Destekleme politikalarının uygulanmasında birden fazla kurumun sorumlu olmasından dolayı kurumlar arasında uyum sağlanamamış bu da politikaların uygulanmasını olumsuz yönde etkilemiştir.
- Destekleme politikaları oluşturulurken bilimsel çalışma sonuçlarına göre değil de ani kararlarla hareket edilmiş ve uygulamalarda siyasi müdahaleler etkili olmuştur.
- Üretimde planlama yapılamamış. Tütün, fındık, şeker pancarı, çay gibi ürünlerde ülkenin birkaç yıllık ihtiyacını karşılayacak stoklar oluşurken, pamuk, yağlı tohumlar ve yem bitkilerinde arz açığını kapatmak için önemli miktarda ithalat yapılmıştır. Böylece hem arz fazlası ürünlerin stok maliyetine katlanılmış hem de ithalat yoluyla başka ülkelerin çiftçileri desteklenmiştir.
- Bütçe olanaklarının sınırlı olması nedeniyle alım bedellerinin tamamı karşılanamamış, desteklemelerin bütçedeki gerçek yükü şeffaf bir biçimde ortaya konamamış, yükün büyük bölümü Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve Ziraat Bankasının üzerinde görev zararına neden olmuştur.
- Desteklemelerin yapıldığı kesime ait bir kayıt sisteminin bulunmaması nedeniyle desteklemeler araçlar vasıtasıyla yapılmış bu da dolaylı desteklerin hedef kitleye ulaştırılamamasına neden olmuştur. Desteklemelerden daha çok büyük çiftçiler yararlanmıştır.
- Fiyat yoluyla destekleme alımlarının ekonomik göstergeler yerine siyasi kaygılarla belirlenmesi, üretici gelirlerinde belirsizlik ve istikrarsızlık yaratmış ve zaten dengesiz olan gelir dağılımı daha da bozulmuştur. Siyasi kaygılarla açıklanan taban fiyatlarına göre üretim yapan çiftçiler, sonraki yıl aynı ürüne yöneldiğinden piyasa fiyatlarının düşmesi sonucu gelir kaybına uğramışlardır.

¹⁸⁴II.Tarım Şurası, VII. Komisyon, Tarımsal Girdi ve Desteklemeler, s.2-3; http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/fa299a4d1d8c52e_ek.pdf?tipi=14&sube, [Erişim Tarihi:7.12.2010, s.11-12.]

- Fiyat yoluyla destekleme alımlarının, fiyat artışlarına yol açmasıyla tüketiciler yükün önemli bir kısmını üstlenmişlerdir. Son beş yılda tarım üreticilerine verilen desteğin %70'i piyasa fiyat desteği mekanizmasıyla tüketiciler, %30'u vergi mükellefleri tarafından karşılanmıştır. Bu durum en fazla toplam gelirleri içinde tarım ürünleri harcaması %50'ler seviyesinde olan düşük gelirli grupları olumsuz etkilemiştir.
- Destekleme politikalarının uzun vadeli olmaması, üreticilerin uzun vadeli ve kalıcı karar vermesini engellemektedir. Özellikle hayvancılıkta bu sorun daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.
- Desteklemelerden yararlanacak üreticilerden her destek için ayrı ayrı ve gereğinden fazla belge istenmesi, üreticilerin bu desteklerden yararlanmasını güçleştirmiştir.

1.7.Hayvansal Üretimde Çevresel ve Genetik Nedenlerden Kaynaklanan Verim Düşüklüğü

Hayvansal üretimde verimi belirleyen iki temel unsurdan birincisi hayvanların genetik değeri ikincisi ise hayvanın içinde bulunduğu çevredir. Hayvansal üretimde yüksek verime ulaşmak için hayvanların genetik olarak yüksek verim düzeyine sahip olması ve hayvanın sahip olduğu bu genetik yapısının verime dönüşmesine imkân sağlayacak özellikte çevreye de sahip olması gerekir¹⁸⁵. Ülkemizde bu iki temel unsur açısından da sorun yaşanmaktadır. Ülkemizde büyükbaş hayvan varlığı, genetik potansiyel açısından yetersizdir. Ülkemizde sığır varlığının sadece %15'inin yurt dışı merkezli yüksek verimli kültür ırkı, %43'ü yerli, geri kalan %42'ise kültür ve yerli melezdır. 1928 yılında başlatılan ıslah çalışmaları halen devam etmektedir. Batı ülkelerinde 40–50 yılda tamamlanan bu çalışmalar, ülkemizde 75 yılda %35 seviyesine dahi gelememiştir. Sığırcılığımızın geliştirilmesi için 1987–1999 yılları arasında toplam 342.608 baş damızlık sığır yurt dışından getirilmiş ancak, gelen hayvanların damızlık değerlerinin düşük olması ve bu hayvanları satın alan çiftçilerimizin eğitimsizliği nedeniyle uygun beslenme ve bakım yapılmamasıyla damızlık ithalinden beklenen başarı sağlanamamıştır. Damızlık hayvan ithalinden ziyade, ülke içinde damızlık üretimine önem verilmelidir. Devlet Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, hayvan yetiştirme birlikleri ve Tübitak işbirliğinde biyoteknolojik yöntemleri uygulayarak kaliteli damızlık inek ve düve üretip, düşük faizli kredi karşılığı yetiştiricilere satabilir¹⁸⁶.

¹⁸⁵DPT, Hayvancılık Raporu 2007-2013, **a.g.e.**, s.10.

¹⁸⁶<http://www.abveteriner.org/default.asp?sayfa=139&bolum=122&altbolum=139>, [Erişim Tarihi: 8.12.2010.]

Ülkemiz koşullarında kaliteli damızlık hayvan üreten işletme sayısı çok azdır ve damızlık üretimi örgütlü şekilde yapılamamaktadır. Damızlık ihalelerinde fiyatların çok düşük tutulması ve damızlık hayvanların fiyatları zaman zaman kasaplık değerlerine yakın olması nedeniyle, damızlık hayvanların et amaçlı kesilmeleri önlenememektedir¹⁸⁷.

1.8.Kaliteli Kaba Yem Üretiminin Yetersizliği ve Karma Yem Hammaddelerinin Fiyatlarının Yüksekliği

Hayvancılık sektörünün en önemli gideri yemdir. Bir hayvancılık işletmesinde girdilerin yaklaşık %70'ini yem giderleri oluşturur. Yemin ucuzlaması demek yetiştiricinin daha fazla kar etmesi demektir. Bu nedenle yemin desteklenmesi diğer girdilerden bağımsız olarak farklı bir anlayışla ele alınmalıdır. Hayvanlardan istenen verimin alınabilmesi için kaliteli kaba yem (selüloz içeriği yüksek, hayvanların tüketmesi zorunlu olan her türlü yeşil ot, kuru ot, silaj, saman, pancar yaprağı, posa vb.) ve karma yem (arpa, buğday, mısır, yağlı tohum küspeleri, kepek vb. yem kaynaklarının belirli oranda karışımı ile hazırlanan) kaynakların kullanılması verimli hayvancılığın önkoşullarından biridir¹⁸⁸. Ancak ülkemizde kaliteli kaba yem ve karma yem yeterli düzeyde kullanılamamaktadır. Hayvancılığın temel yem materyali olması gereken kaliteli kaba yem ve silaj yapımı yıllardır yaygınlaştırılamamıştır. Hayvancılığın ileri olduğu ülkelerde yem bitkileri ekim alanlarının toplam ekilebilir alan içindeki payı %10 iken bu oran ülkemizde %3,2–3,5'tir. Hayvancılık sektörü gelişmiş ülkelerde hayvan altlığı olarak kullanılan saman, ülkemizde temel kaba yem materyali olarak kullanılmaktadır. Ülkemizde hayvancılığın temel yem maddesinin saman olduğu düşünülürse, arzulanan üretime neden ulaşamadığı, süt verimi yüksek olan sığırlarımızın 7–8 yıl sağılması gerekirken 1–2 yılda kasaba teslim edilmesinin nedeni anlaşılmaktadır. Karma yem yüksek verimli hayvanların beslenmesinde tartışılmaz bir öneme sahiptir. Karma yem, fiyatının yüksek olması ve çiftçinin süt ve etten kazancının sınırlı olması ve çiftçinin beslenme konusunda eğitimsizliği nedeniyle ülkemizde istenilen düzeyde kullanılamamaktadır. Tahıl gereksinimini Türkiye Mahsulleri Ofisi'nce (TMO) belirlenen fiyatlar üzerinden piyasadan karşılamaya çalışan yem sektörü, bitkisel üretime verilen destekler nedeniyle yüksek fiyata almakta ve yemi pahalıya mal etmektedir.

¹⁸⁷Karagöz, a.g.e., s.10–11.

¹⁸⁸Şükrü Bulgurlu, "Yemler", E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 100, İzmir, 1964, s.26.

Yem sektörünün oluşturduğu aşırı maliyet ile hayvancılık sektörü olumsuz etkilenmiş böylece ülkemizdeki hayvanlar her geçen gün sağlıklı beslenmeden uzaklaştırılmış, hayvanların temel gıdası olması gereken karma yem lüks tüketim malzemesi haline getirmiştir. Bunun sonucunda yem maliyetinden tasarruf etmek için çiftçiler besin madde içeriği garanti edilmiş karma yem yerine, çiftçilerimizin bilinçsizce yağlı tohum küspelerini (pamuk tohumu küspesi, ayçiçeği küspesi, soya küspesi, yerfıstığı küspesi, susam küspesi vb.) tercih etmektedir. Çoğunlukla Türk Standartları Enstitüsü (TSE) standartları dışında üretilen yağlı tohum küspeleri, tahıl kırmaları kepeklerle karıştırılarak hayvanlara verilmekte, böyle bilinçsizce yanlış beslenme uygulanması sonucunda da ciddi verim kaybı görülmektedir. Yemin kalitesizliği ve fiyatının yüksekliği nedeniyle yetersiz beslenen hayvanlardan elde edilen miktarı düşük fakat maliyeti yüksek ürün, çiftçinin kar etmesini ve ülkemizde hayvancılığın gelişmesini engellemektedir. Karma yem endüstrisiyle ilgili ilk yasal düzenleme 7.7.1973 tarihli 134 sayılı yasayla yürürlüğe girmesine rağmen bu tarihten günümüze kadar yapılan ekleme ve çıkarmalarla yem yönetmenliği bütünlüğünü kaybetmiş ve günümüz ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir.¹⁸⁹.

1.9.Hayvan Hastalığı ve Salgın Hastalıklara İlişkin Sorunlar

Sağlıklı ürünlerin sağlıklı hayvanlardan elde edildiği, sağlıklı hayvanların ise karlı hayvancılığın temel unsurlarından birisi olduğu bilinmektedir. Ancak ülkemizde hayvan sağlığını koruma ve salgın hastalıklarla mücadele çabalarının yeterli olmadığı görülmektedir. Hayvansal gıdalarda AB’de olduğu gibi “çiftlikten sofraya kadar tüm aşamalarda veteriner kontrolü” zorunluluğu kuralının, ülkemizde de uygulanması için gereken önlemler alınmalıdır. Bugüne kadar veteriner hizmetleri uluslararası normlara ve AB müktesebatına uygun yapılmadığı için insanlara gıda ve diğer yollarla bulaşan brusella, tüberküloz, şarbon, kuş gribi, kuduz, sığır vebası, deli dana hastalığı bulaşmaktadır. Bu durum halk sağlığını ve hayvancılığımızı tehdit eder hale gelmiştir¹⁹⁰.

¹⁸⁹Karagöz, a.g.e., s. 12–13.

¹⁹⁰DPT, **Gıda Güvenliği Bitki ve Hayvan Sağlığı**, Dokuzuncu Kalkınma Raporu (2007–2013), Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2717, Ankara, 2007, s.6.

Sınırlarda kontrollerin yetersiz olması, hayvan fiyatlarının da sınır ülkelerine göre yüksek olması sonucu oldukça yoğun kaçak hayvan girişleri yaşanmaktadır. Bu durum hem hayvancılık sektörünü olumsuz etkilemektedir hem de halk sağlığını tehdit etmektedir. AB müktesebatının yaklaşık %25'i veteriner hekimlik ile ilgili konulardan oluşmaktadır. Bu nedenle AB ile uyumlu olacak şekilde Veteriner Çerçeve Kanunu çıkarılmalıdır. Veteriner hizmetleri daha çok hayvancılık faaliyetiyle ilgili görünse de hayvan hastalıkları ve gıda güvenliği yönüyle halk sağlığını da yakından ilgilendirmektedir¹⁹¹.

1.10.Sektördeki Örgütlenme ve Üretim Planlanması Sorunları

Üreticilerin, üretimden pazarlamaya kadar olan süreçte, bütün sorunların çözümü, birbirleriyle koordineli, teknik ve idari alt yapısı güçlü, kendi ayakları üzerinde durabilen örgütlü bir yapıyla mümkündür. Bunun içinde çok amaçlı kalkınma kooperatifleri yerine, AB'de olduğu gibi üretim alt sektörlerine göre besi, süt, tavukçuluk, arıcılık vb. örgütler kurulmalıdır. Devletin net bir örgütlenme politikası olmamış, bu konudaki kamu yönlendirmeleri yetersiz kalmış; etkin ve yaygın örgütlenme programları uygulanamamıştır. Koyunculuk ve keçicilik daha çok ekstansif (ilkel) koşullarda yapılmakta olup, bu alanda herhangi bir örgütlenme yoktur. Ancak entansif (modern) veya yarıentansif koşullarda yapılan sığırcılığımız ile tamamen entansif olarak yapılan kanatlı sektörün hala istenilen düzeyde örgütlenememesi, hayvancılığımızın en başta gelen sorunlarından biridir¹⁹². Örgütlü yetiştiriciliğin sağlanması için 28.02.1995 tarihli ve 4084 sayılı yasa etkili şekilde teşkilatlanmayı önlemektedir. Bu yasada il bazında örgütlenmenin öngörülmesi, kapsam alanının genişliği ve ortak menfaatlerin farklılığı gibi nedenlerle ülkemizde istenilen faydayı sağlanamamıştır. Bu konuda ilgili yasa ve yönetmeliğin varlığına rağmen, birkaç il dışında yetiştirici birlikleri halen kurulamamış veya kurulsun bile hiçbir aktivite sergileyememiştir. Örgütlenme konusundaki eksiklerden bir diğeri de ülkemiz hayvancılığı için sadece sığır yetiştirici birlikleri düşünülmüş, koyun, keçi ve kanatlı hayvan yetiştirici birlikleri düşünülmemiştir. Örgütsüzlük çiftçileri mağdur, aracıları ise zengin etmektedir. Çünkü ürünün fiyatını üretici değil aracılar belirlemektedir¹⁹³.

¹⁹¹<http://www.abveteriner.org/dosyalar/basinaciklama12.pdf>, [Erişim Tarihi: 8.12.2010.]

¹⁹²TKK, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği, **II. Geleneksel Değerlendirme Toplantısı**, Ankara, 2006, s.45.

¹⁹³Karagöz, **a.g.e.**, s.15.

1.11.Eğitim Düzeyi, Araştırmacı ve Üretici Arasındaki Bilgi Akışı Yetersizliği

Her ekonomik faaliyette olduğu gibi hayvancılıkta da başarı için eğitim ve teknik eleman desteği şarttır. Hayvanlardan arzu edilen verimin alınması için mutlaka yetiştiricilerin bakım, beslenme ve sağlık konularında eğitilmesi, gerekli olan teknik desteğin sağlanması gerekir. Eğitim çalışmalarına yönelik gereksinim duyulan altyapı ve kalifiye eleman ülkemizde bulunmasına rağmen etkili şekilde kullanılamamaktadır. Tarım ve Köy işleri Bakanlığı taşra teşkilatlarındaki yüzlerce mühendis ve veteriner hekim sahadan uzak, masa başında atıl bırakılmıştır. Hayvancılığı eğitim ve teknik yönden destekleyen üniversiteler ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı araştırma kuruluşları arasında işbirliği ve koordinasyon sağlanamamıştır. Eğitim çalışmaları için yeterli kaynak bulunmakta, ancak bu kaynakların etkili şekilde kullanılması için gereken irade istenilen düzeyde sergilenememektedir¹⁹⁴.

---

¹⁹⁴Hasan Rüşü Kutlu, **Türkiye Hayvancılığında Son Durum**, Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Adana, 2000, s.16.

2.ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

2.1.Arazi Parçalanmasının Önlenmesi ve Toplulaştırmasına Gidilmesi

Türkiye tarımının kangren olmuş sorunlarından biri de tarımsal arazilerin parçalanmasına yol açan, mirasın varisler arasında eşit paylaşılmasını öngören miras hukukudur. Türk tarımının rekabetçi hale gelmesi için miras hukukunun ivedilikle değiştirilerek arazilerin daha fazla parçalanmasının durdurulması gerekmektedir. Arazi toplulaştırma faaliyetleriyle ilgili 03.07.2005 tarihli 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasaya göre, mevcut parçalanmış arazilerin bütünleştirilmesi ve verimli tarım yapılabilir ölçeğe ulaşmasını sağlayacak önlemler alınmalıdır. Ölen çiftçinin arazi mirası eşi ve çocukları arasında eşit biçimde paylaşım yerine, çocuklarda fiilen çiftçiliği devam ettiren veya ettirmeye istekli olan tek bir tanesine arazinin tamamı devredilmeli, diğer çocuklara hakları para olarak ödenmelidir. Bunu tamamlayacak olan ikinci adım ise mevcut parçalı arazilerin bütünleştirilmesidir¹⁹⁵.

Küçük işletmeler orta ölçekli işletme durumuna getirilmedikçe, tarım sektöründe verim artışında önemli bir gelişme beklenmemelidir. Çiftçiler ürettiği üründen ekonomik olarak emeğinin karşılığını almalı ki üretimini artırmak için işletmeyi daha çok büyütmenin hesabını yapsın. Türk tarımının sorunları yapısaldir ve bu sorunlar çözülmedikçe tarımın gelişmesi mümkün değildir. Sorunların çözümü için¹⁹⁶;

- Her bölgenin arazi yapısına göre asgari işletme büyüklüğü tespit edilmeli ve büyüklüğe yaklaşacak biçimde arazi toplulaştırılmasına gidilerek parça sayısı azaltılıp ortalama işletme ölçeği büyütülmeli,
- Küçük işletmelerin gelirlerini arttırıcı Kooperatifleşme sağlanmalı veya ürünlerini kendileri işleyip pazarlayacağı şirketler kurulmalı,
- Tarımsal araziler veraset yoluyla parçalanmamalıdır,
- Atılacak adımlar yıllara yayılan belirli bir programa bağlanmalı ve değişen siyasi iktidarlara bu programdan sapılmaması temin edilmelidir¹⁹⁷.

¹⁹⁵Acar, a.g.e., 2005, s.30–31.

¹⁹⁶Murat Görgülü, Hasan R. Kutlar, Aykut Gül, **Türkiye Hayvancılığı Hedef: 2023, Sorunlar, Çözüm Yolları ve Politika Arayışları**, Adana: 2003, s.28.

¹⁹⁷<http://www.tarim.gen.tr/deniztarim/ddeniz.htm>, [Erişim Tarihi: 20.04.2009.]

- Her isteyene damızlık hayvan verilmesi sonucu oluşan çok sayıda küçük işletme yapısının daha ileri boyutlara ulaşması önlenmeli, yeni kurulacak işletmelerde hayvanların sayısı arttırılmalıdır.

2.2.Sulama Olanaklarının Arttırılması

Tarım en fazla su kullanıcı sektör olarak ilk sırada yer almaktadır. Bu nedenle tarımda su kullanımını etkin araç ve tekniklerin kullanılması öncelikli hedef olmalıdır. Tarımda mevcut su kullanımının devam etmesi halinde ülkemizdeki su kıtlığının su krizine dönüşme ihtimali yüksektir. Sulamanın geliştirilmesi için başlıca yapılması gerekenler: a) Su kullanımına ilişkin tüm planlama, düzenleme, uygulama, yetkilerinin tek elde toplanması gerekmektedir, b) Tarımda suyun etkin kullanımını sağlayan yağmurlama, damla ve mikro yağmurlama gibi basınçlı sulama yöntemleri yaygınlaştırılmalıdır, c) Yerüstü sularının tahsisi, korunması, sektörel ve sektörler arası kullanımının planlanması gerekmektedir, d) Su kaynaklarının ve toprağın kirlenmesi ve yok olması konusunda gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır¹⁹⁸, e) Atıl olan su havzaları tarımsal üretim için kullanılmalıdır, böylece hem tüketicinin hem de üreticinin refahı artacaktır, f) Sulama olanaklarının arttırılması yönündeki çalışmalar yüksek maliyetler gerektirdiğinden, projelerin uygulanması aşamasında fayda maliyet analizi yapılarak sulama sonucu birim alandan en fazla çıktı vermesi beklenen alanların öncelikli olarak sulanması sağlanmalıdır¹⁹⁹, g) Kamusal yatırımları bu alana yönlendirilmek ve AB fonlarından yardım talep etmek suretiyle sulu tarım yapılan yerlerin miktarı yükseltilmektedir²⁰⁰.

¹⁹⁸II. Tarım Şurası, I. Komisyon, **a.g.e.**, s.22–25.

¹⁹⁹Belgin Çakmak ve Turhan Aküzüm, “Türkiye’de Tarımda Su Yöntemi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **TMMOB Su Politikaları Kongresi**, 2004, s.357.

²⁰⁰Acar, **a.g.e.**, 2005, s.31.

2.3.Tarımsal Verimliliğin Arttırılması ve Rekabet Edebilirliğin Sağlanması

Türkiye, öncelikle kendine yetecek ve dış pazarlara dönük hedefleri karşılayacak şekilde üretimi arttırmak zorundadır. Üretimi arttırmanın yegane yolu verimi arttırmaktır. Verim artışının sağlanmasında tarım tekniğinin düzeyi, üretimde kullanılan girdilerin miktarı ve kalitesi, tarımsal yapının yeniden düzenlenmesi gibi etkenlerle birlikte, toprak ve su kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması bütün olarak ele alınmalıdır. Gıda güvenliğinin en önemli sorun haline geldiği günümüzde; nüfus artış hızı ve kişi başına tahıl tüketimi yüksek olan Türkiye’de buğday başta olmak üzere tahıl üretiminde kalite standardından ayrılmadan, sürekli artan kalite arayışı ile verimliliğin artırılması ve maliyetin düşürülmesi temel hedeflerden biri olmalıdır. Verimlilik artışı ile birlikte tarım sektörünü modernize edip rekabet edebilir hale getirmek gerekmektedir. Çünkü dünyada ticari liberalizasyon ile birlikte artan rekabet ortamı vardır. Bunu yaparken, şu an yüksek verimliliğe sahip ülkelerin tarımsal tecrübelerinin incelenmesi, verimliliğin nasıl arttırılabileceği hususunda önemli bilgiler sağlayacaktır. Verimliliği arttırmaya dönük ciddi projeler üretilmeli ve uygulanmalıdır. Bunu yapmak zorlu ve maliyetli olacaktır, ancak hem siyasi otoritelerin hem de sektör temsilcilerinin katılımıyla projelerin üretilmesi ve uygulanması daha kolay olacaktır. Tarım sektörü modernize edilirken popülist endişelerle değil, uzun vadeli gelişme hedeflerine uygun destek verilmelidir. Her şeyi kamudan gelecek kaynaklardan beklemek yerine, sektörün önde gelenleri kamunun verebileceği desteklerin, verimliliği arttırma amaçlı projelere dönüştürülmesine ön ayak olmalıdır²⁰¹.

---

²⁰¹A.Meral Uzun, “Tarımsal Verimlilik ve Türkiye’deki Durum: Tarımsal Verimliliğin Arttırılmasına Dönük Tedbirler Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 2009, s.32–33.

2.4. Organik Tarımı Teşvik Edilmesi

Son yıllarda hormonsuz, doğal ortamda ve doğal gübreyle yetiştirilmiş organik ürünler giderek önem kazanmaktadır. Organik tarım çevreye daha az zararlı atık bırakma, toprağı, suyu ve havayı daha az kirletme gibi özelliklerinden dolayı çevre kirliliğinin çevre koruma konusunda bir avantaja sahiptir. Ülkemizde iklim koşullarının organik tarıma uygun olması ve kimyasal gübre kullanımının az olması organik tarım yapmak için bir avantajdır²⁰². Buna rağmen, Türkiye'nin organik tarıma AB-15'ten yaklaşık 5 kat daha az toprak ayırması Türkiye için dezavantaj teşkil etmektedir. Bu nedenle çiftçiler organik tarımın önemi konusunda bilgilendirilmeli, organik tarım ürünleri primle desteklenmeli, organik tarım konusunda çalışan dernek ve kurumlara destek verilmeli, arazi ve iklim yapılarının uygun olduğu bölgelerde tarımsal işletmelerin organik tarıma yönlendirilmesi ve Tarım Bakanlığı'nın desteğiyle bu ürünlere pazar bulma konusunda girişimlerde bulunulması gerekmektedir²⁰³.

2.5. Tarımsal Nüfusun Azaltılması

Türkiye'nin çözüm bekleyen sorunlarından bir diğeri de, yüksek tarımsal nüfustur. Kırsal nüfusun geçim tarzı, eğitim ve sağlık imkanları ile teknolojik olanakların yetersizliğine de bağlı olarak bulduğıyla yetinmeye çalışan, yeni maceralara atılmayı göze alamayan, doğduğu yerde yaşayıp ölmeye dayalı durağan bir yaşam tarzıdır. Oysa şehirlerde yaşayan nüfus ise, risk almaya hazır, daha çok üretip daha çok kazanmaya ve rekabete dayalı bir yaşam tarzını benimsemektedir. Türkiye gelişmiş ülke standartlarını yakalamak için tarımla iştiğal eden nüfusu azaltarak, hızla kırsal kalkınmayı sağlamak zorundadır²⁰⁴.

²⁰²Nihat Işık ve Ramazan Uçtu, "AB'ye Giriş Sürecinde Türk Tarımı ile AB Tarımının Karşılaştırmalı Analizi", **Demokrasi Platformu**, Sayı: 3, 2005, s.135.

²⁰³Meral Özkan, "AB ve Dünya'da Organik Tarım", **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası**, Sayı 69-71, 2004, s.53-56.

²⁰⁴http://www.ekometre.com/get_article.asp?article_id=776, Tarım ve AB, [Erişim Tarihi:10.09.2011.]

Bir otel de 70 personel çalışması gerekirken 200–300 personel çalıştırıyorsa o otelin ekonomik kazanç elde etmesi mümkün değildir. Aynı şekilde tarımdaki çalışan yüksek nüfusun toprak üzerindeki baskısı ile toprak ekonomik varlık olmaktan çıkmaktadır. 3 kişi ile yapılması gereken işin 30 kişi ile yapılması toprağın üzerindeki nüfus baskısı nedeniyle topraktan elde ekilecek ekonomik kazancın azalmasına sebep olmaktadır. Yoksa her üç kişiden birinin tarımla iştigal ettiği bir ülkenin uluslararası rekabet şansı yoktur²⁰⁵. Uygulanacak politikaların kısa dönemde etkili olmayacağı düşünüldüğünde tarımsal nüfusu düşürmeye yönelik sağlam ve tutarlı politikalar oluşturularak hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu alandaki nüfusun başka sektörlerle aktarılması ise özellikle tarımsal sanayinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi ile kırsal alanda eğitim imkanlarının artırılmasına bağlıdır. Bir diğer faktör, kırsal alanlarda özellikle kadın, genç işsizler ve çalışan çocuklara yönelik eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasıdır. Eğitim olanaklarının geliştirilmesiyle nüfusun diğer sektörlerle kaydırılması mümkün olacaktır. Tarımdan ayrılan bu nüfusa turizm, tekstil, dokumacılık ve el sanatları gibi tarım dışı sektörlerde istihdam sağlanabilir. Yetenekli çocuklara, burs ve yatılı okul imkânı sağlanarak yüksek tahsil yapmaya teşvik edilmesi, şehirlerde sanayi yatırımları teşvik edilip şehirlerin tarımsal nüfusu emme potansiyelinin arttırılması, şehre göç edecek tarımsal nüfusa şehir hayatına uyum sağlamaları için hibe yardımları veya belirli bir süresi geri ödemesiz düşük faizli kredi sağlanabilir. Türkiye’de kamu kuruluşlarının, yerel yönetimlerin, üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşlarının tarım sektörünü kalkındırıcı ve tarımsal nüfusu azaltıcı projeleri üretmeleri teşvik edilmelidir²⁰⁶.

2.6. Tarımsal Sanayi Yatırımlarının Arttırılmalı

Mal üreten sektör niteliği taşıyan sanayi ve tarım sektörleri birbirlerinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilmelidir. Tarımsal nüfus azalırken ortaya çıkacak işgücü fazlasının emilebilmesi için tarımsal sanayilere yatırım yapılması gerekmektedir. Yapılacak yatırımların, sadece tarımsal ürünler üzerine değil, gübre, tarımsal araçlar vb. alanlar salça, meyve suyu, reçel ve pekmez fabrikaları, pamuk işleme tesisleri, şekerleme ve fındık işleme tesisleri, un, bulgur, makarna vb. buğday işleme tesisleri, kombine et işleme tesisleri gibi tarım ürünlerini işlenmiş gıda ürünü haline getirmeye yönelik tesislere de yatırımlar yapılmalıdır.

²⁰⁵ İzmir Ticaret Odası, “2000’li Yıllara Doğru Türk Tarımı”, İTO Eğitim ve Yayın Müdürlüğü, Yayın No:93/1, İzmir, 1992, s.5.

²⁰⁶ Acar, a.g.e., 2005, s.29–30.

Yine yetiştiği yere, ulaşım ve pazarlama koşullarına göre belirli iller veya yörelerde zeytin, kayısı, domates, üzüm, narenciye vb. ürünleri işleme tesisleri kurulabilir. Belirli sektörlerle ve bölgelere özgü teşvikler sağlanabilir, bu amaçla AB fonlarından yararlanılabilir. Bu konuda tesislerin hammadde kaynağına yakın olmasına, ulaşım ve pazara erişimin kolay olmasına dikkat edilmelidir. Örneğin; fındık ve çay işleme tesisleri için Karadeniz, pamuk işleme tesisleri için Ege ve Akdeniz, ayçiçeği işleme tesisleri için Trakya, buğday ve arpa gibi ürünleri işleme tesisleri için İç Anadolu, et ve süt işleme tesisleri için Doğu Anadolu vb. doğal avantajlara sahip bölgelerdir²⁰⁷. Türkiye’de tarımsal sanayinin oluşması yönünde büyük bir potansiyelin var olması Türkiye için büyük bir avantajdır.

2.7.Örgütsel Yapı Güçlendirilmeli

Tarım ve gıda sektörünün güçlü konuma getirilmesi örgütsel yapının güçlendirilmesine ve bu alanda kısa zamanda çözümler üretilmesine bağlıdır. Güçlü tarımsal örgütlenme tarım ve gıda sektöründe rekabet gücünü arttıran en önemli unsurdur. Bunun için öncelikle Türkiye’de tarımla ilgili konularda yetki ve sorumlulukların tek elde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nda toplanması gerekir. Ülkemizde tarımsal örgütler arasında yeterli koordinasyon sağlanamamıştır. Üretici Birlikleri Yasası, Ziraat Odaları Birlikleri Yasasındaki hükümlerin kooperatiflerle benzer amaçları taşıyan hükümler içermesi, kurumları birbirine rakip duruma getirmektedir. Bunun önlenmesi için çıkarılacak yönetmelikte ilgili örgütlerin görev tanımları iyi belirlenmelidir. Ziraat Odaları mesleki çiftçi organizasyonu olarak görevini yürütürken, kooperatiflerin ekonomik amaçlı faaliyetler gösterdiği dikkate alınmalıdır. Üretici birliklerinin ise sadece ürün bazında ihtisaslaşması sağlanmalıdır. Üretimden ihracata kadar tüm ekonomik ve mesleki örgütleri ortak bir yapıda buluşturan, kuvvetlendiren, birlikte kazanma anlayışına dayanan örgütler arası bilgi alışverişine yardımcı olan Tarım Gıda Paydaşları ağı kurulmalıdır²⁰⁸.

²⁰⁷ Acar, a.g.e., 2005, s.32–33.

²⁰⁸ II. Tarım Şurası, X. Komisyon, **Tarımsal Örgütler ve Örgütlenme**, 2004, s.19–21.

Hayvancılık ve yem sektöründeki yetiştirici ve üreticilerin devlete olan bağımlılıkları azaltılarak kendi ayakları üzerinde durmaları sağlanmalıdır. Planlı ve programlı hayvansal gıda ve yem üretimi, koordinasyonunda görev alacak üretici birliklerinin oluşturulması için gerekli çalışmalar başlatılmalıdır. Oluşturulacak bu birlikler vasıtasıyla hayvansal gıda ve yem üretim sektörleri yeniden yapılandırılmalıdır. Özellikle, mısır ve soya üretici birlikleri ülke içinde ekim planlaması, bölgenin iklimine uygun tohum seçimi, depolama, saklama ve nakliye konularında teknik yardım ve eğitim faaliyetleriyle ülkemizin bitkisel ve hayvansal üretime destek olabilir²⁰⁹.

2.8.Hayvansal Üretimde Çevresel ve Genetik Nedenlerden Kaynaklanan Verim Düşüklüğünün Çözümüne Yönelik Stratejiler

Kaliteli damızlık üretilmesi için bu amaca yönelik yetiştirici birliklerini teşvik edici ve güçlendirici önlemler alınmalıdır. Kaliteli damızlık üretimi için öncelikle bilimsel, teknolojik ve biyoteknolojik çalışmalar desteklenmelidir. Bu amaçla Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile Üniversiteler ve Damızlık Yetiştirici Birlikleri arasında ortak çalışmalara önem verilmelidir. Yüksek damızlık değere sahip hayvanlar için sigorta zorunluluğu getirilmelidir. Yıllardır uygulanmasına rağmen istenilen başarıyı sağlanamayan yapay tohumlama uygulamalarındaki başarı arttırılmalıdır. Ülkemizin belli sayıdaki yüksek kaliteli damızlık gereksiniminin karşılanmasından dış kaynaklardan yararlanılabilir²¹⁰.

2.9.Kaliteli Kaba Yem Üretiminin Yetersizliği ve Karma Yem Ham Maddelerinin Fiyatlarının Yüksekliğinin Çözümüne Yönelik Stratejiler

Kaliteli kaba yem üretimi için yem bitkilerinin üretimi teşvik edilmeli ve mevcut kaba yem kaynaklarının kalitesi iyileştirilmelidir. Üretimini yetersiz ve kalitesiz olması nedeniyle kaba yem sektörü için yurtdışından ithal edilen mısır, çekirdek soya ve soya küspesinin yurtiçinde üretimi teşvik edilmeli, yem sanayi ithalata bağımlı olmaktan kurtarılmalıdır. Karma Yem Sektörü yasal ve yönetsel açıdan yeniden yapılandırılmalı ve yem, hammadde ve karma yem denetimlerinde başarıyı engelleyen altyapı boşlukları giderilmeli böylece mevcut idari yapı güçlendirilmelidir²¹¹.

²⁰⁹Görgülü vd., a.g.e., s.25.

²¹⁰Karagöz, a.g.e., s.11.

²¹¹<http://www.ciftlikdergisi.com.tr/hayvanciligin-gelismesindeki-en-buyuk-engel-yem-sorunu.html>, [Erişim Tarihi: 27.02.2011.]

Devlet yemin ucuzlamasını sağlamak için, kaliteli kaba yem üretmek amacıyla yem bitkileri ekimi yapan üreticilere, üretim yaptıkları; yapay çayır-mera ve çok yıllık yem bitkisi ekilişlerinde ilk yıl için, tek yıllık yem bitkileri ekilişlerinde ise üretim yaptıkları yıl için, ürünü hasat etmeleri kaydıyla dekar başına destek verilmelidir. Ayrıca ithal yem maddelerindeki gümrük vergisi yükünün hafifletilmesi de yemin ucuzlamasına neden olur²¹².

2.10.Hayvan Sağlığı ve Salgın Hastalıklara İlişkin Sorunların Çözümüne Yönelik Stratejiler

Hayvan sağlığının korunması ve hastalıkların önlenmesi için seferberlik ilan edilmeli ve bölgesel programlarla Türkiye'nin tamamı taranmalıdır. Çiftçilerin bilinçsiz ilaç kullanımı denetlenmelidir. Sağlık sigortasının hayvancılık sektöründe de yaygınlaştırılması için gerekli teşvik sağlanmalıdır. Salgın hastalıkların tamamen kontrol altına alınabilmesi ve hayvansal ürünlerin kalitesinin garanti altına alınabilmesi için mevcut yasalar uygulanmalı ve gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır²¹³.

2.11.Eğitim Düzeyi, Araştırmacı ve Üretici Arasındaki Bilgi Akışı Yetersizliğinin Çözümüne Yönelik Stratejiler

Yıllardır sürdürülen yetiştirici eğitimi yetersiz kalmıştır. Yetiştirici eğitimi AB standartlarına uygun olarak baştan ele alınmalı, Tarım Kanunu ve yönetmelikte de belirtildiği gibi hayvan yetiştirme birlikleri, hayvancılık konusundaki sivil toplum örgütlerine, uzmanlaşmış özel şirketler yetiştirici eğitimi aşamalı olarak devredilmelidir. Aynı şekilde hayvancılık danışmanlığı hizmetleri özel ve tüzel kişilerin oluşturacağı örgütlere verilebilir. Devlet bu durumda sadece denetim görevi üstlenebilir²¹⁴.

²¹²<http://www.abveteriner.org/dosyalar/hukumeteoneriler.doc>, [Erişim Tarihi: 9.11.2010.]

²¹³Karagöz, **a.g.e.**, s.14.

²¹⁴<http://www.abveteriner.org/dosyalar/hukumeteoneriler.doc>, [Erişim Tarihi: 9.11.2010.]

3.AVRUPA KOMİSYONU 2010 YILI İLERLEME RAPORU

Avrupa Komisyonunun hazırladığı Türkiye ilerleme raporunda tarım sektörüyle ilgili aşağıdaki hususlar yer almaktadır²¹⁵:

- Ortak Tarım Politikası'yla mevzuat uyumlaştırılması konusunda sınırlı bir ilerleme kaydedildiği,
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması konusunda bir ilerleme olmadığı,
- Türkiye, tarımsal alan kimliklendirmesi ve çiftçi kayıt sistemi stratejisinin geliştirilmesi hazırlıkları ile AB müktesebatıyla uyumlu tarımsal istatistik stratejisi geliştirmede ilerleme sağlandığı,
- Türkiye, AB kaynaklı sığır eti ve canlı hayvan ithalatı yasağını sürdürmekte olduğu belirtilmiş bu durumu ortadan kaldırılmasının katılım müzakerelerinin başlamasında kilit unsur olduğu belirtilmiştir.
- Kırsal kalkınmayla ilgili ilerlemeler sağlanmasına rağmen, kalite politikası ve organik tarımla ilgili olarak, herhangi bir gelişme kaydedilmediği ve AB gıda güvenliği politikasına ilişkin mevzuatın aktarılması ve uygulaması sınırlı kaldığı belirtilmiştir.
- Özellikle kontrol birimlerinin sorumluluklarını açıkça belirleyecek olan Gıda, Veterinerlik, Yem, Hijyen ve Resmi Kontroller Çerçeve Kanunu henüz kabul edilmemiştir. Veterinerlik politikasına ilişkin olarak müktesebatın aktarılması ve uygulanması hususlarında Türkiye sınırlı ilerleme kaydetmiştir.
- Büyükbaş hayvanların kimliklendirilmesi ve kayıt altına alınmasıyla ülke içi hayvan hareketlerinin kontrolü sistemi, işletmelerin kayıt altına alınması (hayvan pazarları dahil), tüm hayvan hareketlerinin kontrolü ve veritabanını kullananların eğitimleri bakımından iyileştirilmiştir. Koyun ve keçi türü hayvanların kayıtlarına ilişkin hazırlık çalışmaları, koyun ve keçilerin AB şartlarına göre kimliklendirilmesi için bir sistem kurulması amacıyla devam edildiği belirtilmiştir.
- Balıkçılık konusundaki müktesebata uyumda önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. Gözden geçirilmiş Balıkçılık Kanunu henüz kabul edilmemiştir. Merkezi idare yapısı yetersiz kalmaya devam etmektedir. Yetkilerin farklı bakanlıklar arasında hatta Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bünyesinde farklı daireler arasında dağılımının devam ettiği belirtilmiştir.

²¹⁵T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **Avrupa Komisyonu 2010 Yılı Türkiye İlerleme Raporu**, Ankara: 2010, s:57-61.

• 4.TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN AVANTAJLARI

AB ile müzakere sürecinde Türk tarımının sahip olduğu avantajlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür²¹⁶:

- Çiftçilik ve üreticilik geleneksel bir yaşam biçimidir. Türk insanı için tarımsal üretim, vazgeçilmez bir geçim kaynağıdır. Bu nedenle faaliyetin devamlılığında sorun yoktur.
- Tarımsal üretimin çoğu çevreye uygundur, diğer ülkelere göre kimyasal madde kullanımı az ve organik sayılabilecek yapıdadır.
- Tarımsal alan verimliliği ve hayvan başına verim hızla artış göstermektedir.
- Dış pazar organizasyonu dinamik, dünya standartları donanımlı ve hızlı gelişen bir yapıdadır.
- Türkiye, bir yılda dört mevsimin birden yaşandığı ve mikro klima bölgelerinin oldukça fazla olduğu nadir ülkelerden birisidir. Ürün çeşitliliği oldukça fazladır.
- Hayvancılık üretim faaliyetlerinde deli dana hastalığına rastlanmamıştır. Türkiye’de hayvan beslenmesinde doğal ürünler tercih edilmektedir. Fabrika yeminde et, kemik unu kullanımı yok denecek kadar azdır. Zengin bitki örtüsü nedeniyle et kalitesi yüksektir.
- Türkiye tarım ve işlenmemiş tarım ürünleri pazarlarında Ortadoğu, Balkanlar ve Türkiye Cumhuriyetleri için bir köprü konumundadır. Bu durum Türk ürünlerinin pazar ağının devamlı geniş kalmasına yol açmaktadır. Üç tarafının denizle çevrilidir. Hava, kara ve deniz ulaşımı seçenekleri vardır.

Tarım sektörümüzün gerek problemlerin çözümünde gerekse müzakere sürecinde yukarıdaki avantajlarını göz önünde tutarak çözüm önerileri geliştirilebilir. Politikaların sektörün avantajları dikkate alınarak hazırlanması sorunların çözümünde ve AB müzakere sürecinde Türkiye için kolaylık sağlayacaktır.

---

²¹⁶Sayın, a.g.e., s.128.

5.TARIM ALANINDA MÜZAKERELERİ HIZLANDIRMANIN YOLLARI

AB müzakere sürecinde en fazla sıkıntı yaratacak sektör tahmin edildiği gibi tarım sektörü ise, tarımla ilgili sancılı bir müzakere süreci bekleniyorsa, o zaman en ciddi hazırlıklarında bu sektörle ilgili yapılması gerekmektedir. Bu konuda yapılacak çalışmaların başında Türkiye'nin tarımsal donanımına ilişkin kapsamlı bir veri tabanı hazırlanması gelmektedir. Diğer bir konu ise müzakerelerde teknik olarak yetkin personelin görevlendirilmesidir.

5.1.Tarım Sektörüne Yönelik Kapsamlı Bir Veri Tabanı Oluşturulmalı

Tarımın iyi yönetilebilmesi için önce tarımsal varlığımızın iyi ölçülmesi gerekir. Mevcut tarımsal varlığımızın doğru bilinmesi ve etki değerlendirme çalışmalarında sağlıklı analiz ve tahminler yapabilmek için tutarlı ve detaylı bir tarımsal veri tabanına ihtiyaç vardır. Ortak Tarım Politikası'na (OTP) uyumla ne kazanıp, neyin kaybedileceği konusunda kısmi denge ve genel denge modellerine dayalı etki değerlendirme çalışmalarının yapılabilmesi için spesifik olarak, ürün bazıda verilere ihtiyaç vardır. Bunun için de tarım sektörünün daha fazla alt sektörlerle birlikte incelendiği input-output tablolarına ihtiyaç vardır. Yıllar itibariyle buğday, zeytinyağı, fındık, vb. pek çok ürüne ilişkin veriler konusunda tarım il müdürleri, üretici birlikleri ve Türkiye İstatistik Kurumun' daki (TÜİK) bilgilerin yer yer birbirinden ciddi biçimde sapması ve dış ticarete uygulanan koruma oranları, tarımsal destekler, vergiler ve sübvansiyonlar konusunda da zaman zaman DPT, Hazine, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Gümrük Müsteşarlıklarının bilgilerinin birbirini tutmaması hem ölçüm sağlığı hem rakamların güvenilirliği konusunda güven sorunu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ilgili bütün kamu kuruluşları ve sektör temsilcilerinin bir araya gelip ellerindeki rakamları tutarlı hale getirmeleri böylece tutarlı, kapsamlı ve güvenilir bir veri tabanının oluşturulmasına acil ihtiyaç vardır²¹⁷.

---

²¹⁷Acar, a.g.e., 2005, s.36.

TÜİK, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Tarım Bakanlığı, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü vb. kamu kuruluşlarının yanı sıra sektör temsilcileri özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ellerinde bulunan bütün bilgileri vakit geçirmeden bir araya getirmelidirler. Bu bilgiler uzmanlarca derli toplu, uyumlu ve detaylı bir çerçeveye oturtulmalıdır.

5.1. Teknik Kapasitesi Yüksek Bir Ekip Oluşturulmalı

Genel başlıklar halinde sorunlara ve ne yapılması gerektiğine ilişkin bir şeyler söylemek kolay bir iştir. Oysa müzakere süreci son derece ayrıntılı, rakam ve rakamsal analizlere dayalı görüşlerin, pazarlıkların veya görüş alış verişlerinin yer aldığı bir süreç olacaktır. Tarım konusunda AB heyetine sunulacak ikna edici analizlere, raporlara ve tahminlere ihtiyaç vardır. Bu konuda iyi bir hazırlık yapabilmek için ürün bazında, sektör bazında konusunun uzmanı, yapısal uyum sorunlarına aşina, uzmanlık bilgisine sahip kişilerden oluşan yetkin personeller görevlendirilmelidir. Bu ekibin bir bölümü uyum için bizden ne istenildiğine odaklanırken, bir bölümünün de Türkiye'nin hangi ürünlerde ve nasıl bir istisna ve geçiş dönemi talep edildiği gibi konular üzerinde yoğunlaşması etkinliği arttıracaktır. Üyelik tarihinin belirlenmesinde Türkiye'nin müzakerelerdeki performansı belirleyici olacaktır²¹⁸.

---

²¹⁸Acar, a.g.e., 2005, s.37.

6. TÜRKİYE’NİN AB’YE UYUMUNUN TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLAYACAĞI KATKILAR²¹⁹

- Tam üyelik Türkiye’nin ortak tarım politikasına dâhil olması ile; popülist yaklaşımlarla kısa vadeli tarım politikaları belirlenmesi gibi keyfi uygulamalar engellenecek, Türkiye istikrarlı ve tutarlı bir tarım politikasına kavuşacaktır.
- Tam üyelik sonrasında Türkiye, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu’ndan (FEOGA) destek alacaktır. Bu mali destek tarım nüfusunun gelirinin artırılması, tarım sektörünün modernizasyonu ve üretim miktarı, kalitesi ve çeşitliliğin artmasına önemli ölçüde katkıda bulunacaktır.
- Arazi kayıt sistemiyle, alan birimi üzerinden yapılacak ödemeler için toplam ekilebilir alanların faaliyet türlerine göre tespiti yapılabilecek; çiftçi kayıt sistemiyle üretimden ayırma ve erken emeklilik gibi uygulamalar; hayvan kayıt sistemiyle de canlı hayvan primleri düzenlenebilecektir.
- Türkiye’nin Avrupa Birliği tam üyeliği hedefi doğrultusunda tarım alanında ki en önemli reformlardan biriside AB’nin kırsal kalkınma politikalarına paralel olarak işleyeceği FEOGA kapsamında mali destek sağlanan kapsamlı bir kırsal kalkınma politikasının belirlenmesi olacaktır. Bu kapsamda kırsal alanların sadece tarımla ilgili olan ve tarım nüfusunu barındıran alanlar olmadığı; sosyal, ekonomik, kültürel ve doğal kaynakları barındıran ekonomik bir bütün olduğu kabul edilecektir.
- Tam üyelikle birlikte tarım ürünleri ticaretinde AB ve Türkiye arasında serbestleşme yaşanacak, böylece yüksek derecede korunan AB pazarında Türk ürünleri engelsiz girebilecek ve bu da özellikle AB’nin dış ticaret açığının bulunduğu ve Türkiye’nin dış ticaret fazlası verdiği fındık, çay ve baharat gibi ürünlerin piyasası genişleyecektir. Tarım Ürünleri AB’nin hijyen ve kamu sağlığı standartlarına uyacak şekilde modernize edilecek ve böylece Türk ürünlerinin uluslararası piyasalarda rekabet gücü artacaktır.

²¹⁹İktisadi Kalkınma Vakfı, **Türkiye’nin Tam Üyeliğinin AB’ye ve Türkiye’ye Katkıları**, İKV Yayınları, Ankara, 2002, s.22.

III. BÖLÜM

DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ

1.DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİNİN TANIMI

DGD' nin dar ve geniş olmak üzere iki tür tanımlaması yapılmaktadır. Dar tanımlamada; uygun veya seçilen hedef kitleye mevcut ve gelecekteki üretim miktarı, girdi kullanımı veya gelir düzeyleri ile ilişkilendirilmeksizin yapılan doğrudan bütçe ödemelerine “üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemeleri” denilmektedir. Bu tür ödemeler mevcut veya geçmişteki ya da gelecekteki üretim ve üretim faktörleri kullanımından bağımsız olduğu kadar, yararlanacak kesiminde sahip olduğu koşul ve kısıtlardan bağımsızdır.

Geniş tanımlamada ise; “gelir dağılımını bozucu etkisi düşük” doğrudan gelir ödemeleri olarak adlandırılmakta ve uygun ya da seçilen veya hedeflenen gruplara bazı koşullara bağlı olarak yapılan telafi edici ödemeler ve piyasa fiyatı ile hedef edilmektedir. Bu ödemeler faydalanacak kitlenin şartları, girdi- çıktı ve gelir düzeyleri ile ilişkilendirilmiş olup aynı zamanda mevcut ve gelecekteki üretim düzeylerini de dikkate alır. DGD adıyla bütçeden yapılan ödemeler; üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemeleri ile üretimle bağımlı kılınan doğrudan gelir ödemelerinden oluşmaktadır²²⁰.

2000 yılında “Hedef Çiftçilere Pilot Bölgelerde DGD Yapılması ve Kayıt Sisteminin Oluşturulması Projesi” ile Ankara-Polatlı, Trabzon-Sürmene ve Akçaabat, Adıyaman-Merkez ve Kahta, Antalya-Serik ve Manavgat ilçelerini kapsayan bir pilot proje uygulanmıştır. Uygulama, 3 Nisan 2001 tarihinde yayımlanan 2000/2172 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 2001 yılından itibaren ülke genelinde, tüm illeri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Başlangıçta 200 dekar kadar verilmekte olan doğrudan gelir desteği, 14 Haziran 2002 tarihinde yayınlanan 2002/4165 Bakanlar Kurulu Kararı ile 500 dekara çıkarılmıştır. DGD’ de pilot bölge seçilmesinin nedeni, bütçeye çok fazla yük getireceğinin düşünülmesi, doğrudan gelir desteği için yeterli ortamın olmaması, ithalata bağımlılığın artacağı düşüncesi ve hayvancılığın ihmal edileceği düşüncesinden dolayı DGD uygulamasında pilot bölgeler seçilmiştir²²¹.

²²⁰Sevinç Demirci, **Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi**, TEAE Yayınları:40, Ankara, 2000, s.2-3.

²²¹Abay vd., **a.g.e.**, s.18.

DGD ödemeleri Üretimden Bağımsız Doğrudan Gelir Desteği ve Üretimle Bağlantılı Doğrudan Gelir Desteği şeklinde ikiye ayrılır²²²:

1-Üretimden Bağımsız Doğrudan Gelir Desteği

Saf doğrudan gelir ödemeleri de denilen bu sistemde, şimdiki ve gelecekteki üretim miktarları, girdi kullanımı ve gelir düzeyleri ile ilişki kurmaksızın üreticilere ödeme yapılmaktadır. Bu sistemde üreticiler üretim kararlarını, serbest piyasada oluşan fiyatlara göre elde ettikleri gelirlere göre verirler. Yapılan ödemelerin bu kararları etkilememesi sistemin önemli özelliklerindedir. Türkiye’de uygulandığı şekli ile üretimden bağımsız ve tüketiciler için fiyat artışına neden olmaksızın üreticilere yapılan doğrudan ödemelerdir, bu ödemeler bütün çiftçilerin gelirinde artış sağlamak, hedef üretici kitlesinin desteklenmesi veya yönlendirilmesi amacıyla tarımsal diğer desteklemelerin kısmen veya tamamen kaldırılması karşılığı yapılan desteklerdir.

Üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemelerinin üretimi etkilememesi için üç koşul gereklidir.

- Üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemeleri, ekim alanına veya daha fazla ve kaliteli girdi yoluyla verimi artırmayı önlemek amacıyla sabit bir ekim alanı ve verime bağlanmalıdır.
- Ödemeler piyasa fiyatlarını baz alan üretim kararlarının oluşmasını sağlamak için mevcut yıl içindeki üretim kararlarının oluşmasını sağlamak için mevcut yıl içindeki üretim miktarından bağımsız olmalıdır.
- Ödeme miktarı önceden belirlenmeli ve verim veya piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlanmamalıdır.

---

²²²Aziz Babacan, **Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi**, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi, Ankara, 1999, s.32.

2-Üretimle Bağlantılı Doğrudan Gelir Desteği

Üretimle bağlantılı doğrudan gelir ödemeleri; hedef gruplara çeşitli şartların öne sürülmesi ile telafi edici ödemeler ve piyasa fiyatı ile hedeflenen gelir düzeyine karşılık gelen fiyat arasındaki farkın fark ödemeler veya prim sistemi şeklinde üreticilere verilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu ödemeler, yararlanacak üretici gruplarının yaşam standartlarına, girdi-çıkıtı ve gelir düzeyleri ile belli derecede bağımlı olup, mevcut ve gelecekteki üretim miktarları da ödemelerin belirlenmesinde dikkate alınmaktadır.

DGD' nin iki önemli etkisi vardır²²³:

- Kuvvetli bir piyasa sinyalinin olması ve diğer destekleme sistemlerine göre daha az gelir dağılım bozukluğu ile gelir transferlerini üreticilere ulaştırabilmesi,
- Belirli alt grup çiftçilere yoğunlaşarak toplam destek seviyesini azaltıp daha etkin bir desteklemeye imkan vermesidir.

2. DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ'NİN AMAÇLARI

Birçok ülkede çeşitli isimlerde ve değişik şekillerde uygulanan doğrudan gelir ödemeleri, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre küçük farklılıklar göstermekle beraber genelde aynıdır. Amaçlar²²⁴:

- DGD ve çiftçi kayıt sistemi projesi ile ülke genelinde üreticilerin gerçek kayıtlarının yapılmasını sağlamak,
- 2003 yılından itibaren elde edilen çiftçi kayıtlarına dayalı olarak DGD' den ürün planlaması ve ihracata yönelik ürün desteklerine yönelik olarak yararlanmak,
- Çiftçilerin gelirlerini artırmak,
- Çiftçi kayıtlarını güncelleyerek, sağlıklı tarım politikaları oluşturmak,
- AB' ne giriş için gerekli zemini hazırlayarak, fiyatların serbest piyasada oluşmasını sağlamak,
- Piyasa rekabet gücünü artırmak,
- Destekleme alımlarını azaltarak bütçe harcamalarını azaltmaktır.

²²³Demirci, a.g.e., s.4

²²⁴Babacan, a.g.e., s.34

DGD' nin uygulanması için bazı ön koşulların sağlanması gerekmektedir. Bunlar²²⁵;

- Hedef grupların veya hedef bölgelerin tespiti başta gelmektedir.
- Programın uygulanma süresinin tespit edilmesidir.
- Doğrudan gelir ödemelerine karşılık bu programdan faydalananların uyması gerekli olan şartların belirlenmesidir. Programa katılım için gerekli koşullar çiftçinin belirli özelliklerine dayandırabileceği gibi bölgesel ya da yerel konumda olabilir.
- Doğrudan gelir ödemeleri sabit tutulmalı ya da üretim değişkeni ile bağlantılı ise üreticilerin kontrolünün dışında tutulmalıdır. Zamanla gerekli iyileşmeler elde edildikçe bunun miktarı azaltılmalıdır.

3. DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ' NİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

Diğer destekleme sistemleri ile karşılaştırıldığında bu sistemin olumlu yönleri; a) Gelir dağılımını daha az bozmakta ve gelir transferleri üreticilere daha iyi ulaşmaktadır, b) Üreticinin ne kadar para desteği alacağını önceden bilmesi, planlamasını ona göre yapması ve yapılan ödemelerin doğrudan üreticiye ulaşmadır, c) Doğrudan ödemeler saydam ve şeffaftır. Bütçeden karşılandığı için kamuoyu önünde incelemeye alıktır, d) Bu sistemin uygulanmasının ön koşulu olan tarımsal veri tabanı ve Çiftçi Kayıt Sistemi kurulacağından tarımla ilgili ekonomide kayıt altına alınmış olacaktır, e) Ürün fiyatları piyasa fiyatında oluşacağından tüketiciler daha az fiyat vererek ürün satın alabileceklerdir, f) Gelirdeki artma, arazi sahiplerinin yatırımlarını ve üretimlerini artırmalarına sebep olur bu da üreticinin refah seviyesini yükseltir.

DGD' nin olumsuz yönleri de şunlardır; a) DGD köylüyü üretime yabancılaştırmaktadır. Çıktı fiyatlarını baskılamak, köylünün ürettiği ürüne maliyet bedelleri altında fiyat vermek yanlıştır, b) Doğrudan ödemelerin de bütçe ve diğer sektörler üzerinde etkisi olacaktır. Bu ödemelerin karşılanabilmesi için artırılacak vergi miktarları tüm ekonomiyi etkileyecek bir maliyet oluşmasına sebep olabilir, c) DGD sistemi hiçbir zaman tek başına yeterli değildir. Bu sistemin yanında ek reformların uygulanmasına ihtiyaç vardır. Tarımda uygulana reformların başarısı, ekonomideki yapısal reformların başarısına bağlıdır, d) Sabit ödemeler üreticilerin riskini artırmaktadır. Piyasa fiyat riski hükümetten üreticilere

---

²²⁵Babacan, a.g.e., s.33

geçmektedir, e) Peşin ödemeler üreticilerin arazi ve makineye olan taleplerini artırabilir ki bu da üreticilere olan maliyetlerin artırılmasına sebep olabilir²²⁶.

4. AB'DE DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ UYGULAMASI

AB' de uygulanmakta olan DGD uygulamasının başlıca özellikleri şunlardır: Desteğin finansmanı Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu (FEOGA) tarafından sağlanmıştır. Gelir desteğine hemen geçilmemiş, müdahale alım fiyatları kademeli olarak azaltılmış ve böylece üretici gelir kaybı telafi edilmeye çalışılmıştır. Üretim fazlası ürünler için miktar açısından sınırlandırmalar getirilmiştir. Tarım işletmesi sahiplerin, refah düzeyi ve istihdam oranı dikkate alınarak bazı şartlar altında doğrudan ödeme yapılması sağlanmıştır. Sığır ve dana eti üretimine yönelik müdahale fiyatları ve alımları kademeli olarak azaltılmış ve hayvan sayısında sınırlamalara gidilmiş ve ortaya çıkan gelir kayıpları, prim ve gelir destekleriyle karşılanmıştır. Süt üretiminde de benzer yöntem uygulanmıştır. Reform önlemleri nedeniyle ortaya çıkan gelir kayıplarının yanında, kırsal kalkınma programı kapsamındaki yardımlar ile de üretici desteklenmiştir. İşletme, hayvan, ekim alanı, ürün çeşidi ve üreticiyi kapsayan konularda kayıt sistemi sağlıklı olup, reform programlarının uygulanmasını hızlandırmış ve gelir desteklerini telafi edici önlemlerin kontrollü yapılmasına olanak sağlamıştır. Pazar ve fiyat garantisi veren sistemde, serbest piyasa ekonomisine geçişin aşamalı olması, ürün gruplarına göre farklı düzenlemelerin sağlanması planlanmıştır²²⁷.

AB'nin OTP' si 1960 yılından itibaren üreticilerin refah seviyesini yükseltmek, tarımsal üretim miktarını artırmak ve piyasalara istikrar sağlayabilmek amacıyla uygulanmaya başlanmıştır. Müdahale fiyat ve hedef fiyat belirlemek suretiyle, üreticiler desteklenmiştir. Bu şekilde gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda tarımsal üretim, talebin üzerinde arttığından üretim fazlalıkları, bütçe üzerinde ağır yük ve üreticilerin gelirlerinde azalma şeklinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Desteklemeler, üretim hacmi ile bağlantılı olarak verildiği için büyük işletmeler, küçük ve orta büyüklükte işletmelere kıyasla daha fazla gelir artışı elde etmiş ve buna bağlı olarak büyük işletmeler ile küçük ve orta büyüklükte işletmeler arasında gelir uçurumu meydana gelmiştir. AB, tarım sektöründe yaşanan bu olumsuz sonuçların ortadan kalkması için daha köklü değişimlere ihtiyaç duymuş ve 1992 yılında Mac Sharry reformlarını benimsemiştir. Bu reformun dışında Mart 1999' da Gündem 2000 reformu ve

²²⁶Ahmet Aktaş, "Samsun İli Ladik İlçesinde Doğrudan Gelir Desteği Uygulamalarının Değerlendirilmesi", Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Tokat, 2007, s.21-22

²²⁷Sayın, **a.g.e.**, s.23

daha sonra da 2003 reformunu gerçekleştirmiştir. Mac Sharry reformunda elverişli ekim alanı'ndan başka temel ekim alanı kavramı da getirilmiştir. Elverişli ekim alanı ile doğrudan ödeme programına hangi alanların dahil edileceği tespit edilmiştir. Burada amaç tarım işletmesinde birden fazla ürünün üretilmesi ve çok yıllık bitkinin yetiştirildiği ekim alanlarının yıllık bitkilerin ekimine tahsisi edilmesini ve böylece tarımsal üretim yapmaya elverişli olmayan alanların da programdan faydalanmasını önlemektedir²²⁸.

Mac Sharry reformu sonucunda; üretici gelirleri 1992 ile 1996 yılları arasında % 4,5 oranında artış göstermiş, iç fiyatlar dünya fiyatlarına daha yakın hale getirilmiş, komu stokları azalmış ve bütçe harcamaları daha şeffaf hale gelmiştir. Ancak uygulama; sistemin çok karmaşık olması, büyük işletmelerin reform öncesinde olduğu gibi halen büyük oranda ödemelerden pay alması, arazisini boş bırakan veya uygun ürün yetiştirme koşulları bulunmayan üreticilere yapılan ödemelerin kamu açısından doğru bulunmaması ve piyasa koşullarında dengenin oluşmaması gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Ödemelerin sabit olması ve dünya fiyatlarındaki değişimden etkilenmemesi de diğer bir sorun olarak görülmektedir.

AB, 26 Mart 1999 tarihinde uygulamaya konan Gündem 2000 strateji belgesi ile Ortak Tarım Politikası'nda önemli değişimleri içeren reformu gerçekleştirmiştir.

Gündem 2000 reformunun amacı; birlik ürünlerinin rekabet kabiliyetini yükseltmek, çiftçilere makul ve istikrarlı bir gelir düzeyi sağlamak, çevre ile uyumlu üretim yöntemlerini teşvik etmek ve çiftçilere yönelik alternatif gelir ve istihdam olanaklarını oluşturmaktır. Bu reform ile fiyat desteğinden doğrudan ödemeler ve bu bağlamda üründen ziyade üreticinin desteklenmesine geçiş devam etmiştir. Müdahale fiyatlarının 2000 yılından başlayarak 2 yıllık süre için sığır etinde %20, bitkisel ürünlerde ise % 15 oranında azaltılması öngörülmüştür. Buna karşın doğrudan ödemeler, fiyatların düşürülmesi sonucu çiftçilerin uğradığı kaybı tam telafi etmemiştir. Telafi oranı %50 ile %80 arasında değişmiştir.

Gündem 2000 reform kararları alındığında, bu kararların, tarım bütçesinin durumu ve piyasadaki gelişmeler ışığında tekrar incelenmesi amacıyla 2002 ve 2003 yıllarında ara değerlendirmelerin yapılması kararı alınmış ve 2003 yılında yeniden bir reform gerçekleşmiştir. 2003 reform paketi kapsamındaki en önemli değişim; AB çiftçileri için, çeşitli destek mekanizmaları yerine üretimden bağımsız "Tek Bir Çiftçilik Ödemesi"nin çevre, gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı ile hayvan refahı standartları ve çiftlik arazisinin iyi bir şekilde korunması koşuluna bağlanarak getirilmesidir. Bu şekilde gerçekleşen

---

²²⁸Demirci, a.g.e., s.5

ödemeler, üretimden bağımsız verilmektedir. Buna rağmen üye devletler, üretimden vazgeçilmesini önlemek amacıyla, belirli limitler ve iyi tanımlanmış koşullar çerçevesinde destekler ile üretim arasında sınırlı bir bağı sürdürmeyi seçebilmektedir. Tek ödeme sistemi 2005 yılında uygulamaya girmiş olup, Tek ödeme sistemine dayalı DGD' nin en büyük amacı, tarım politikası uygulamalarını daha basit hale getirerek politika yönetimini kolaylaştırmak, anlaşılır bir OTP ile bürokrasiyi azaltmak, büyük çiftçilere yarayan politikalar yerine daha adil bir yardım sistemi oluşturmaktır. AB' de uygulanan DGD sisteminin diğer ülkelerde uygulana DGD sisteminden farkı, son üç yılda alınan yardımın ortalaması kadar bir ödemenin çiftçilere Tek ödeme sistemi çerçevesinde bir seferde yapılıyor olmasıdır. DGD ödemelerinde arazi genişliği ve yetiştirilecek ürünün ne olacağı önem taşımadığı için çiftçiler üretim kararlarını alırken sadece piyasa sinyallerine göre hareket etmektedir²²⁹.

5. ABD' DE DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ UYGULAMASI

DGD uygulayan ülkelerin başında ABD gelmektedir. Ülkede tarım ürün politikalarının temelleri büyük ölçüde 1938 tarihli Tarım Uyum Yasası, 1948 tarihli Ürün Kredi Kurumu Kuruluş Yasası ve 1949 tarihli Tarım Yasası ile oluşturulmuştur. ABD' de DGD benzeri ödemeler 1990' lı yılların başında başlamış, 1996 yılında yürürlüğe giren Federal Tarım İyileştirme ve Reform Yasası (FAIR) ile fark ödeme sistemi yerine üretim ve verimden tamamen bağımsız doğrudan destek politikaları ve bunun ödemeleri olan üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemeleri uygulamasına geçiş yapmıştır²³⁰.

2002 Mayıs ayında çıkartılan ve altı yıllık süre için (2002–2007) geçerli olan yeni Tarım Kanunu üç türlü yardım ödemesini öngörmektedir:

- I. Sabit ve üretimden bağımsız ödemeler; Bu, ödemeye konu ürünün belli bir referans dönemindeki üretimi dikkate alınarak belirlenmiş, de-coupled özellikte bir yardımdır. Bu tür yardımlara zaten FAIR Kanununda da yer verilmiştir. Ama bu yeni kanunla yardım miktarı yükseltilmiş ve uygulamalar yeni ürünlere de yaygınlaştırılmıştır.
- II. “Loan Rate” Programı kapsamında ödemeler; Burada bir fark giderici ödeme yapılması planlanmıştır. Bu yardımlar idari birimler bazında devletin belirlediği ödeme fiyatları esas alınarak, eğer piyasa fiyatları bu fiyatlarının altına düşerse,

²²⁹Ali Başarır, “DGD Politikasının Tarım İşletmelerine Etkilerinin Araştırılması: Samsun İli Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2008, s.13–14

²³⁰Demirci, **a.g.e.**, s.7

aradaki farkın yardım olarak verilmesi olarak açıklanabilir. Gerçekte bu yardımlar dönemsel olarak karşılaşılan fiyat dalgalanmalarını telafi etmeye yöneliktir.

III. “Counter- cyclical” ödemeler; Dönemsel dalgalanmalara karşı geliştirilmiş bir diğer fiyat politikası ile ilişkili yardımdır. Referans dönemindeki ürün ve verim üzerinden gidilerek, cari fiyat ile belirlenmiş bir hedef fiyat arasındaki farkın ödenmesine dayalıdır. Sabit ödemelerde olduğu gibi baz alan üzerinden hesaplanır. Ama çiftçi referans dönemindeki arazi üretim durumunu güncelleştirebilir.

İlk grup ödemeleri oluşturan sabit ve üretimden bağımsız ödemeler DGD kapsamında değerlendirilmiş, ikinci grubu oluşturan ödemeler “Loan Rate” programı kapsamında değerlendirilmiş, İkinci grubu oluşturan ödemeler “Loan Rate” programı kapsamındaki ödemeleri temsil etmiş ve daha çok fark giderici ödeme sistemine dayandırılmıştır. Bu kapsamda önceden seçili ürün grupları için bu ürünlerin fiyatları piyasa fiyatlarının altına düştüğünde aradaki fark üreticilere ödenecektir. Üçüncü grup ödemeler “Counter Cyclical” kapsamına alınmış ve daha çok devrevi dalgalanmalar karşısında çiftçileri korumayı amaçlamıştır. Fakat Loan Rate ve Counter Cyclical kapsamına alınmış destekleme ödemelerinin miktarı büyük oranda azaltılmıştır²³¹.

ABD’ de 2002–2007 dönemini kapsayan Tarım Kanunu, halen yürürlükte dir. Bu Kanunun kapsamında 2007 yılına kadar uygulanması planlanan tarımsal destekler ortaya konulmuştur. Böylece üreticilerin 2002–2007 döneminde hangi ürüne ne kadar destek alacakları belirlenmiştir. Üreticiler, üretim kararlarını, belirlenen bu politikalara göre vermektedir. 2002–2007 dönemini kapsayan bu Tarım Kanunu; mısır, arpa, yulaf, buğday, soya, yağlı tohumlar pamuk ve çeltik üreticilerinde Tarım Bakanlığı ile sözleşme imzalayarak programa katılan ve bu bağlamda tarımsal üretim yapanlardan arazi miktarını beyan edenlere, ürün cinsine göre belirlenen miktarlarda doğrudan ödeme yapılmasını öngörmektedir. Bu programa katılan üreticilere “doğrudan ödeme” ve “ek ödeme” şeklinde iki farklı destek sağlanmaktadır. Ek ödemeler; 2002 Tarım Kanunu döneminde oluşabilecek ürün fiyatlarındaki aşırı düşüşler karşısında, üreticilerin gelir kayıplarını önleyecek ek bir transfer yapılması amacıyla uygulanmaktadır²³².

²³¹Eraktan vd., a.g.e., s.35

²³²Başarır, a.g.e., s.15

SONUÇ

Tarım sektörü insanların yaşamını sürdürmesi için ihtiyaç duyulan temel besin maddelerinin üretildiği sektör olması nedeniyle insanoğlu için ekonomik faaliyet alanının ötesinde farklı anlam ifade etmektedir. Tarım sektörü artan dünya nüfusunun beslenmesi, tarıma dayalı sanayiye hammadde sağlaması, ürünlerin ihracıyla ülkeye döviz kazandırmasının yanı sıra kırsal alanların en önemli ekonomik faaliyetidir.

Tarım sektörünün ekonomi içindeki yerini ve önemini belirlemek amacıyla genellikle milli gelir, nüfus ve faal nüfus ile ihracat ve ithalattaki paylar dikkate alınmaktadır. Tarımın milli gelire oranının nisbi olarak azalması, ekonominin gelişme sürecinin doğal bir sonucudur. Tarımın Türkiye ekonomisindeki önemi nispi olarak azalmış olmakla birlikte, yurtiçi gıda gereksiniminin karşılanması, sanayi sektörüne girdi temini, ihracat ve yarattığı istihdam olanakları açısından halâ büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de sanayileşme ve hizmetler sektörlerinde gelişmeye daha çok önem verilmesin de tarım sektörünün GSMH’deki payının giderek azalmasına yol açan nedenler arasındadır.

Türkiye’de tarımın temel sorunları; tarımsal işletmelerin çok parçalı ve küçük ölçekli olması, gübre kullanımını yetersiz olması, sulamanın yetersiz olması, tarımsal araç gereç kullanımının yetersiz olması ve tarımsal kredilerin ve desteklemelerin yetersizliği, tarımsal verimliliğin düşüklüğüdür. Tarımda birim alana düşen üretimi arttırmanın yolu, yeterli ölçüde gübre, iyi cins tohum, uygun makine-teçhizat kullanmaktan ve damla sulama yöntemine geçmek ile ilaçlama yapmaktan geçmektedir.

Tarımın bugünkü hali siyasi tercihin sonucudur. Cumhuriyet hükümetleri, genelde tarımla uğraşan vatandaştan vergi almama karşılığında onların oyunu toplamaya dayalı politikalar izlenmiştir. Arazi parçalanmasını önlemek için tedbir alınmamış, mevcut miras hukukuyla ülke toprakları verimli tarım yapılamayacak kadar küçük ölçekli hale getirmesine seyirci kalınmıştır. Yönetici konumundaki insanlar uygulayacakları yeni politikalarla tarım sektörünü de kayıt altına almak, köylü kazançlarını da vergilendirmek, kırsal kesimdeki çocukları katma değeri yüksek alanlarda çalışmaya teşvik etmek sorumluluğundadırlar.

Son kırk yıllık dönemde çoğunlukla popülizm yapılarak geri dönmeyen ve amacına uygun kullanılmayan krediler dağıtılmıştır. Tarımdaki yanlış politikaların bedelini toplum bütün olarak ödemek zorunda kalmıştır. Devlet, siyasi tercihlerle ve popülist yaklaşımlarla değil sürekli ve istikrarlı bir politika ile tarım sektörüne belirli bir ölçüde müdahale etmelidir. AB sürecinde hükümetlerin değişmesiyle, tarım politikalarının da değişmesi anlayışı artık son bulmalıdır.

Türkiye'nin AB standartlarına uyumu teknik ve mali açıdan yeterli programlarla sağlanabilir. Ancak tarımsal yapıya ilişkin sorunların çözümü kolay değildir. Türk tarımında yapısal bir değişimin meydana gelmesi, tarımsal işletme alanlarının büyümesi ve modern tekniklere geçilmesiyle mümkündür. Bu sebeple, tarım sektöründen tarım dışı sektörlerle nüfusun kaymasını planlı bir şekilde teşvik etmek ve toplam istihdam içinde tarımsal istihdamın payını gelişmiş ülkelerdeki seviyelere indirerek üretimde verimliliği artıracak ulusal ve uluslararası piyasada rekabet sağlayacak bir tarım politikası uygulanmalıdır. Uygulanan politikaların etkin olması tarımsal yapının özelliklerine uygun olmasına ve amaçlarla araçların birbirine uygun olmasına bağlıdır. Türkiye'nin AB ülkeleriyle rekabet edebilmesi için öncelikle pazardaki talebe bağlı yeni gelişmeler takip edilmeli, ülke içi üretim planlanması yapılmalı ve dış pazara dönük hedefler belirlenmelidir. Tarım politikalarında ihracat konusunda avantajlı olduğumuz ve tarımsal sanayiye hammadde sağlayan katma değeri yüksek ürünlere ağırlık verilmelidir. Yapısal sorunların çözümü zaman isteyen ve AB'ye uyum sürecinde ülkemizin en fazla zorlanacağı konulardır.

Tarım konusunda öncelikle sorunların belirlenmesi, buna ilaveten ayrıntılı bir veri tabanının oluşturulması, Türk tarım politikasında kısa, orta ve uzun vadeli önceliklerin belirlenmesi ve tüm bunları gerçekleştirecek siyasi irade gerekmektedir.

Türkiye'nin AB' ye uyum sürecinde hayata geçireceği değişiklikler AB ülkeleri ile bütünleşmenin ön koşuludur. Öte yandan tam üyelik gerçekleşmeyecek bile olsa, Türkiye'de tarımsal yapının güçlenmesi, kayıt dışılığın önlenmesi, izleme ve denetleme mekanizmalarının oluşturulması, kamu sağlığı ve hayvan refahı konularında önemli kazanımlar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abay Canan, Olhan Emine, Uysal Yaşar, Yavuz Fahri, Türkekul Berna. “Türkiye’de Tarım Politikalarında Değişim”, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, **VI. Teknik Kongresi**, 2005.

Acar, Mustafa. “Müzakere Sürecinde Türk Tarımı”, **Demokrasi Platformu Araştırma Dergisi**, 2005.

Acar, Mustafa. **DTÖ ve AB Müzakereleri Işığında Türk Tarımının Geleceği**, Ankara: Orion Yayınevi, 2006.

Acar, Sadık. “Bilgi Çağı Ekonomisine Teorik Bir Yaklaşım”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1, İzmir, 2000.

Akman, Numan. **AB Sürecinde Süt Sığırçılığı ve Süt Sanayi Paneli**, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, 2005.

Aktaş, Ahmet. “Samsun İli Ladik İlçesinde Doğrudan Gelir Desteği Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Tokat, 2007.

Altay, N. Oğuzhan. “Türkiye’de İktisadi Dönüşümlerin Sosyo-Ekonomik Sonuçları Üzerine Bir Deneme”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:15, Sayı:2, 2000.

Babacan, Aziz. **Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi**, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi, Ankara,1999.

Başarır, Ali. “DGD Politikasının Tarım İşletmelerine Etkilerinin Araştırılması: Samsun İli Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2008.

Berberoğlu, C. Nejat. **Türk Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulamaları**, Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981.

Boratav, Korkurt. **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul: Gerçek Yayınevi,1974.

Bulgurlu, Şükrü. “Süt Tozu Dünyada ve Türkiye’de Süt”, **E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları**, Yayın No:100, 1964.

Bulut, Nihat. **Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi**, Birinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003.

Çakmak, Belgin ve Aküzüm, Turhan. “Türkiye’de Tarımda Su Yöntemi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **TMMOB Su Politikaları Kongresi**, 2004.

Çakmak, Erol ve Akder, Halis. **DTÖ ve AB’deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı**, İstanbul: TÜSİAD, 2005.

Çamurcu, Hayri. “Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı:13, 2005.

Çelik, Nebi. “DPT, Tarımda Girdi Kullanımı ve Verimliliğe Etkileri”, **Uzmanlık Tezleri**, Yayın No.2521, 2000.

TÜİK, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara, 2009.

Demirci, Sevinç. **Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi**, Ankara: TEAE Yayınları, 2000.

Dinler, Zeynel. **Tarım Ekonomisi**, Üçüncü Basım, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1993.

Dinler, Zeynel. **Tarım Ekonomisi**, Beşinci Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.

Dölekoğlu, Celile Özçiçek. **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2002.

DPT, “ **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1990–1994**”, 1995.

DPT, **Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler**, Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005), **2004 Yılı Mali Programı Destek Çalışmaları**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Daire Başkanlığı Yayın ve Şube Müdürlüğü, Ankara, 2004.

DPT, **Gıda Güvenliği Bitki ve Hayvan Sağlığı**, Dokuzuncu Kalkınma Raporu (2007–2013), Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2007.

DPT, **Hayvancılık**, Dokuzuncu Kalkınma Raporu (2007–2013), Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2007.

DPT, **Orman ve Ormanlarımız, Faydaları**, İstatistik Gerekçeler, Yayın No: 2630, 2001.

DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler**, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Yayın No:2516, Ankara, 2000.

DPT, **Tarım Alet ve Makineleri İmalat Sanayi**, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu, Ankara, 1995.

DPT, **Temel Tarımsal Göstergeler**, DPT. Yayını: Ankara, 2008.

DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000)**, DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü, Ankara, 1995.

DPT, **Yeni strateji ve Kalkınma Planı**, Üçüncü Beş Yıl ve Türkiye Odalar Birliği, İktisadi Rapor, 1988.

DPT, **Yeni strateji ve Üçüncü Beş Yıl Kalkınma Planı**, 1973.

DPT, **Yıllık Programlar ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde İktisadi Sektörlerde Gelişmeler**, Ankara, 2000.

Eraktan, Gülcan. **Tarım Politikasının Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası**, İstanbul: Uzel Yayınları, 2001.

Eraktan, Gülcan ve Abay, Canan. **Türkiye’de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği ve Sonuçları**, Birinci Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2004.

Eren, Aslan. **Türkiye Ekonomisi**, Birinci Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2006.

Eren, Aslan. **Türkiye Ekonomisi**, Üçüncü Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2010.

Erten, Hakan. “DPT, Türkiye için Sektörel Sosyal Hesaplar Matrisi Üretme Yönetimi ve İstihdam Üzerine Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması”, **Uzmanlık Tezleri**, Yıllık Programlar ve Konjektür Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2805, Ankara, 2009.

Ertuğrul, Cemil. **Dünya Tarım Politikalarında Ortaya Çıkan Gelişmeler Karşısında Türk Tarımı**, Planlama Uzmanlık Tezi, Ankara, 1995.

Erol H. Çakmak ve A. Halis Akder. **TÜSİAD, DTÖ ve AB’deki Gelişmeler Işığında 21. YY. Türkiye Tarımı**, İstanbul, 2005.

European Commission Directorate- **General for Agriculture and Rural Development. Agriculture in the European Union-** Statistical and Economic Information 2008, March: 2009.

Görgülü Murat, Kutlar R. Hasan, Gül Aykut. **Türkiye Hayvancılığı Hedef; 2023, Sorunlar, Çözüm Yolları ve Politika Arayışları**, Adana, 2003.

Günaydın, Gökhan. **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No:1853, 2008.

Işık, Nihat ve Uçtu, Ramazan. **AB’ye Giriş Sürecinde Türk Tarımı ile AB Tarımının Karşılaştırmalı Analizi**, Demokrasi Platformu, Sayı:3, 2005.

İktisadi Kalkınma Vakfı, **Türkiye'nin Tam Üyeliğinin AB'ye ve Türkiye'ye Katkıları**, Ankara: İKV Yayınları, 2002.

İzmir Ticaret Odası, **2000'li Yıllara Doğru Türk Tarımı**, İTO Eğitim ve Yayın Müdürlüğü, Yayın No:93/1, İzmir, 1992.

Karagöz, Hakan. **Hayvancılık Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Konya: KTO Yayınları, 2009.

Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi- Yapısal Değişimi**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1995.

Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, Geliştirilmiş Dördüncü Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1996.

Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Beta Yayınları, 2002.** Karluk, Rıdvan. **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, On birinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2007.

Kazgan, Gülten. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İkinci Basım, İstanbul: Altın Kitaplar, 1988.

Kazgan, Gülten. **Tarım ve Gelişme**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan. **Türkiye Ekonomisi**, On birinci Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan. **Türkiye Ekonomisi**, On Sekizinci Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Koçtürk, O.Murat. **Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları**, Türkiye Ekonomi Dergisi, 2009.

Kök, Gökhan. **Türkiye’de Orman Ürünleri Arz Talep İlişkileri**, Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi, Isparta, 2009.

Kutlu, H. Rüştü. **Türkiye Hayvancılığında Son Durum**, Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Adan, 2000.

MÜSİAD, **Avrupa Birliği Sektörel Gelişmeler ve Müzakere Süreci**, Türkiye-Avrupa Birliği Bülteni, Sayı:4, 2006.

Özkan, Meral. **AB ve Dünya’da Organik Tarım**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Sayı: 69–71, 2004.

Özkaya Tayfun, Uzman Ayşe, Adanacıoğlu Hakan. “Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980–2002 Dönemindeki Gelişimi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Sayı:5, 2001.

Özkaya Tayfun, Güyandın Gökhan, Bozoğlu Mehmet, Olhan Emine, Sayın Cengiz. **Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıdaki Değişimler**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası VII. Teknik Kongresi, 2009.

Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Parasız, İlker. **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003.

R.G, **Tarım Kanunu**, Tarih: 25.04.2006, Sayı: 26149.

Sayın, Cengiz. **Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları**, Ankara: TOBB Yayını, 2003.

Soğuk, Handan. “AB ve Türkiye’de Tarım Politikası”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Nisan-Ocak, 2001.

Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**, Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu, Yedinci Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2002.

Şahinöz, Ahmet. **“Tarım Sektörü”, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Editör. Ahmet Şahinöz, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001.

Şahinöz Ahmet, Çağatay Selim, Teoman Özgür. **Tarımda Yeni Politika Arayışları, Fark Ödeme**, Ankara: TZOB Yayını, 2005.

Talim, Metin ve Çıkın, Ayhan. **Tarımda Prodüktivite Kavramı ve Ölçülmesi**, Bornova: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:250, 1975.

Taşkın, Kutluhan. **“Türkiye Tarımında Destekleme Ödemelerinin Transfer Etkinliği”**, Ankara: **DPT Uzmanlık Tezleri**, Yayın No:2806, 2009.

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **Avrupa Komisyonu 2010 Yılı Türkiye İlerleme Raporu**, Ankara, 2010.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **2004 Yılı Mali Programı Destekleme Çalışmaları**, Ankara, 2004.

T.C Maliye Bakanlığı, **Yıllık Ekonomik Rapor 2005**, Ankara, 2004.

T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **II. Tarım Şurası Sonuç Raporu**, Ankara, 2004.

T.C Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **Faaliyet Raporu**, 2008.

T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **2008 Faaliyet Raporu**.

T.C Ziraat Bankası, **T.C Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü**, Ankara: Kültür Yayınları, 2005.

TKB, II. Tarım Şurası, **Tarımsal Girdi ve Destekler**, Tarımsal Destekler Alt Komisyon Raporu, Ankara, 2004.

TKB, II. Tarım Şurası, I.Komisyon, **Doğal Kaynakların Korunması ve Geliştirilmesi**, 2004.

TKB, II. Tarım Şurası, VII. Komisyon, **Tarımsal Girdi ve Desteklemeler**, 2004.

TKB, II. Tarım Şurası, X. Komisyon, **Tarımsal Örgütler ve Örgütlenme**, 2004.

TKK, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği, **II. Geleneksel Değerlendirme Toplantısı**, Ankara, 2006.

TOB, **Türkiye Odalar Birliği İktisadi Rapor**, 1988.

TÜİK, **Tarım İstatistikleri**, Sorularla Resmi İstatistiksel Dizisi 5, Yayın No:3169.

TÜİK, **“İstatistik Göstergeler (1923–2006)”**, Ankara, 2007.

TÜİK, **“İstatistik Göstergeler 1923–2004”**, Ankara, 2005.

TÜİK, **“İstatistik Göstergeler 1923–2008”**, Ankara, 2009.

TÜİK, İstatistik Yıllığı, **2008 Tarım İstatistikleri**, Ankara, 2009.

TÜİK, İstatistik Yıllığı, **2007 Tarım İstatistikleri**, Ankara, 2008.

TÜİK, İstatistik Yıllığı, **2009 Tarım İstatistikleri**, Ankara, 2010.

TÜİK, İstatistik Yıllığı, **2010 Tarım İstatistikleri**, Ankara, 2011.

TÜİK, **“Tarım İstatistikleri Özeti 1988–2007”**, Ankara, 2008.

TÜİK, **Tarım İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi–5**, Ankara, 2008.

Tokgöz, Erdinç. **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–1999)**, Ankara: İmaj Yayınevi, 1999.

Tokgöz, Erdinç. **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2007)**, Sekizinci Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi, 2007.

TZOB, **2001–2002 Faaliyet Raporu**, Ankara: TZOB Yayını, 2003.

TZOB, **Zirai ve İktisadi Rapor 1999–2000**, Ankara: TZOB Yayını, 2001.

TZOB, **Zirai ve İktisadi Rapor 2003–2006**, Ankara: TZOB Yayını, 2006.

Uysal, Yaşar. **Küreselleşme ve AB’ye Tam Üyelik Perspektifinde Ege ve Türkiye Tarımında Yeniden Yapılanma**, EGİFED Bilimsel Araştırmalar Dizisi, Yayın No:1, İzmir: Tükemat Yayıncılık, 2006.

Uzun, A.Meral. “Tarımsal Verimlilik ve Türkiye’deki Durum: Tarımsal Verimliliğin Artırılmasına Dönük Tedbirler Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 2009.

Ünsal, M. Erdal. **Mikro İktisat**, Yedinci Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2007.

Vural, Hasan ve Fidan, Halil. “Türkiye’de Hayvansal Üretim ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri”, **Tarım Ekonomi Dergisi**, 2007.

Yalçınkaya Neslihan, Yalçınkaya M. Hakan ve Çılbant Coşkun. “Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi, Yönetim ve Ekonomi”, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:13, Sayı:2, 2006.

Yeni, Rahim ve Dölekoğlu, Celile. “Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri”, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitü Dergisi**, Yayın No:98, Ankara, 2003.

Yurt, Emel ve Çakmak, Senem. **Tarihi, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler Işığında Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Ekin Yayınevi, 2010.

Yücel, Hasan Ali. **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Gazi Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2008.

İNTERNETTEN ALINAN KAYNAKLAR

<http://www.abveteriner.org/default.asp?sayfa=139&bolum=122&altbolum=139>, kaynağından 8.12.2010 tarihinde alınmıştır.

<http://www.abveteriner.org/dosyalar/basinaciklama12.pdf>, kaynağından 8.12.2010 tarihinde alınmıştır.

<http://www.abveteriner.org/dosyalar/hukumeteoneriler.doc>, kaynağından 9.11.2010 tarihinde alınmıştır.

<http://www.aeri.org.tr>, kaynağından 18.11.2010 tarihinde alınmıştır.

<http://www.aktifhaber.com/beyaz-et-tuketiminde-abyi-yakaliyoruz-329732h.htm>, kaynağından 18.09.2010 tarihinde alınmıştır.

<http://www.akuademi.net/da/DOGU1/d108.pdf>, kaynağından 10.09.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/409931.asp>, kaynağından 10.09.2011. tarihinde alınmıştır.

<http://www.bianet.org>, kaynağından 26.06. 2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.bursahakimiyet.com.tr/MakaleDetay.aspx?mid=5764>, kaynağından 23.02.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.cedgm.gov.tr/cevreatlası /cevredurumu.pdf>, kaynağından 19.02.2010 tarihinde alınmıştır.

http://77www.cevreormen.gov.tr/or_04.htm, kaynağından 19.12.2009 tarihinde alınmıştır.

http://www.cevreorman.gov.tr/or_02.htm, kaynağından 25.12.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.ciftlikdergisi.com.tr/html>, kaynağından 27.02.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.cnnturk.com/2009/ekonomi/genel/07/09/tarimda.destekleme.modeli.degisiyor/534320.0/>, kaynağından 10.12.2010 tarihinde alınmıştır.

http://ec.europa.eu/agriculture/Agriculture_in_the_European_Statistical_and_Economic_Information_2008, kaynağından 26.05.2010 tarihinde alınmıştır.

http://www.ekometre.com/get_article.asp?article_id=776, kaynağından 10.09.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/KEP2006.pdf>, DPT, kaynağından 13.10.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/KEP2006.pdf>, DPT, kaynağından 01.11.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/9kalkinmaplani.pdf>, kaynağından 13.09.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan.asp>, kaynağından 06.02.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.fao.org/es/ess/top/commodity.html?lang=1182&year=2005>, kaynağından 22.09.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.fao.org/fi/website/FIRetrieveAction.do?dom=topic&fid=16000>, kaynağından 07.09.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://faostat.fao.org/site/567/DesktopDefault.aspx?PageID=567>, kaynağından 15.09.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.gidateknik.com/beyaz-et-sirketinden-kirmizi-ette-krizi-cozum-ilani>, kaynağından 22.02.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.hisse.net/forum/showthread.php?t=338&page=80>, kaynağından 28.06.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.imoizmir.org.tr/UserFiles/File/Izmir-Kent.../bildiriler/.../200827.pdf>, kaynağından 10.09.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.odatv.com/n.php?n=kirmizi-et-turkiyede-neden-pahali-1110101200>, kaynağından 23.02.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.orkoop.org.tr/bilgi/ormkoylusu.htm>, kaynağından 19.12.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.rehberim.net/forum/diger-hobi-ve-faaliyetler-473/74543-surdurulebilir-tarim-uygulamalari.html>, kaynağından 07.11.2010 tarihinde alınmıştır.

<http://www.sgb.gov.tr>, Maliye Bakanlığı, “2009 Yıllık Ekonomik Rapor”, kaynağından 10.12.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.tarimbilgibankasi.com/Yazi/227/2010-Hayvancilik-Destekleri.aspx>, kaynağından 03.06.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.tarim.gen.tr/deniztarim/ddeniz.htm>, kaynağından 20.04.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://tarim.gen.tr/tesbi/79.htm>, kaynağından 10.09.2011 tarihinde alınmıştır.

http://www.tarim.gov.tr/E_kutuphane,arazi_toplulastirmasi.html, kaynağından 10.09.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.tarim.gov.tr>, “Tarım Tarihi”, kaynağından 20.10.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.tarimsal.net/?p=13204>, kaynağından 23.02.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.trakmak.com.tr>, “Türk Tarımı”, kaynağından 28.04.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.tobb.org.tr/yayinlar/sektorraporlari/TARIM.doc>, kaynağından 20.05.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.tusedad.org/upload/files/T%C3%9CRK%C4%B0YE%20TARIM%20POL%C4%B0T%C4%B0KASINDA.doc>, kaynağından 24.11.2010 tarihinde alınmıştır.

http://www.tuik.gov.tr/ias/ias06/ias06_ProgramOzet.html, kaynağından 25.11.2010 tarihinde alınmıştır.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=140, kaynağından 20.10.2009 tarihinde alınmıştır.

<http://www.tuik.gov.tr>, 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçları, kaynağından 11.06.2010 tarihinde alınmıştır.

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8, kaynağından 10.11.2008 tarihinde alınmıştır.

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, “İstatistik Gösterciler 1923–2006”, kaynağından Erişim Tarihi: 20.02.2009.

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, “İstatistik Göstergeler, 1925–1995”, kaynağından 10.10.2009 tarihinde alınmıştır.

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Istatistik_gostergeler.pdf, “İstatistik Gösterciler 1923–2005”, kaynağından 27.10.2009 tarihinde alınmıştır.

http://www.usaid.gov/pdf_docs/PDAAN370.pdf, kaynağından 11.07.2010 tarihinde alınmıştır.

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1049200&title=beyaz-et-sirketinden-kirmiziette-krizi-cozun-ilani>, kaynağından 23.02.2011 tarihinde alınmıştır.

http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/fa299a4d1d8c52e_ek.pdf?tipi=14&sube, kaynağından
07.12.2010 tarihinde alınmıştır.